

Эркин Воҳидов

ЁЗУВЧИ ВА ДАВР

Тло тиркидирки итабиан,
Тло кучен соггайки нур,
Уг эгиз бордир итушунга,
Уг бу сүз ёндои булур:
Моҳиру меҳру маҳорай,
Омму илму амал,
Ошкку ишкку машавқай,
Шоиру шеърү шуур.

Эртин Раҳимов

Эркин Воҳидов

ЁЗУВЧИ ВА ДАВР

ШОИРУ
ШЕЪРУ
ШУУР

АДАБИЙ УЙЛАР

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
1987

- Воҳидов Эркин.**
В 89 Шоиру, шеър у шуур: Адабий эсселар. Т. «Еш гвардия», 1987.—224 б.— (Езувчи ва давр).

Муҳтарам китобхон! Севимли шоирингиз, Ҳамза номидаги Ўзбекистон ССР Давлат мукофотининг лауреати, Ўзбекистон ССР Халқ шоири Эркин Воҳидовнинг «Шоиру шеър у шуур» китобига унинг ижодий фаолияти давомида ёзган ва адабий жараённинг маълум босқичларида кўтарилган муаммолар акс ётган мақолалар, адабий ўйлар, классик шеърятимиз талқинлари, адабиётимизга кириб келган ёш авлод ҳақидаги мулоҳазалар, сафар хотиралари тўпланди.

Ваҳидов Эркин. Беседы в кругу друзей: Эссе.

83.3Уз7

4702570200—96
В 356 (04)—87 27—87

© Издательство «Еш гвардия», 1987

ТАРЖИМАИ ҲОЛИМ

Мен бир минг тўққиз юзу ўттиз олтинчи йилнинг... Пўқ, мен таржимаи ҳолимни туғилган кунимдан эмас, илгарироқдан бошлашим керак экан. Менинг дунёга келишим тарихи бундай бўлган: минг тўққиз юз ўттизинчи йилда тошкентлик ёш ишчи Каримжон йигирма бешмингчилар қаторида коллективлаштириш ишида қатнашиш учун Фарғонанинг Олтиариқ районига сафарбар қилинади. У оиласи — хотини, чўқалоқ қизи, ўн беш ёшлик синглиси билан Олтиариққа кўчиб боради. Уша пайт Тошкент педтехникумининг сиртқи толибаси бўлган синглиси Розияхон тез орада география ўқитувчиси дипломини олади ва қишлоқ мактабида дарс бера бошлайди. Тақдир қизни бу ерда ёш муаллим Чўянбой Воҳидовга дуч қилади ва бу никоҳдан... Мана энди таржимаи ҳолимни бошласам бўлади. Мен бир минг тўққиз юз ўттиз олтинчи йилнинг йигирма саккизинчи декабрида Фарғона областининг Олтиариқ районига қишлоқ ўқитувчилари оиласида туғилганман. Бу оилда биринчи фарзанд қиз бўлиб, у гўдаклигида зотилжамдан ўлган экан. Укам Элбурсни эслайман. Мендан ич ёш кичик эди. Қизамиқ билан оғриб икки яшарлигида ўлган.

Отамни Олтиариқнинг ўқимишли, обрўли одамларидан бўлган деб эслашади. Ундан дарс эшитган, шогирд бўлган, бирга ишлашган одамлар мен ҳар гал қишлоққа борганимда — ҳозир энди у ер шаҳар типигаги район — отамнинг ишларини, гапларини хотирлаб айтиб беришади, қувноқ, дилкаш, сўзга чечан одам бўлган дейишади. У тарих муаллими, сўнг партия, совет ташиқлотларида ишлаган. Ватан урушининг дастлабки йил-

ларида фронтга кетиб, бош миясида осколка жароҳати ва ўпка шамоллаш касали билан қайтиб келди, минг тўққиз юз қирқ бешинчи йилда ўттиз уч ёшида Тошкентда Олмазордаги касалхонада вафот этди. Бир йилдан сўнг онам ҳам дунёдан ўтди. Икки қисқа умрнинг ёлғиз ёдгори бўлиб мен тоға қўлида қолдим.

Урушдан аввалги даврдан кўз олдимда қолганлари: отам Марғилонга ишга тайинланган эди. Кеч куз ёмғир билан қор аралаш ёғиб турганда Олтиариқдан Марғилонга кўчганмиз. Занжирғилдиракли тракторга прицеп уланган, унга юкларимиз, шкаф, сандиқ, кўрпа-тўшаклар ортилган эди. Йўлда прицепнинг гилдираги ариққа тушиб кетган ва юкларимиз ағдарилган эди. Мен онам, эмизикли укам билан кабинада ҳайдовчи ёнида ўтирган эдик...

Тол новдасидан ясаб олган «тойчоғим»ни миниб билқиллаган иссиқ тупроқ кўчада чанг кўтариб чопиб юрганларимни эслайман.

Отам фронтда эканида онам қишлоқ советида секретарь вазифасида ишлар, қийинчилик билан кун кечирар эдик. Жўхори поясини шимиб тилимни қонатганим, болаларга қўшилиб кунжара еганим учун онам юзимга шاپалоқ ургани ва ўзи кечгача йиғлаганини унутмайман. Ўйлаб қарасам, болалик хотираларимнинг кўпчилиги шеърларга, дostonларга кўчган экан. «Нидо», «Қуёш маскани» поэмалари, «Болалик», «Оқсоқол», «Болалик экан-да...» шеърлари ўша мурғак тасаввур, илк хотираларнинг меваси бўлган.

Тошкентда кечган болалик ва ўсмирлик йилларимдан қолган энг ёрқин эсдаликлар Островский номли пионерлар саройидаги шоир Ғайратий тўғараги ва тоғамнинг хонадонида бўлиб турадиган адабий суҳбатлар билан боғлиқ. Тоғам касби юрист бўлса ҳам адабиёт ва санъатга қизиққан, шеърятни нозик тушунадиган киши эди. Уйимизга шоир Чустий, хонандалар ака-ука Шожалиловлар, Маъруфхўжа Баҳодиров, кенг билим эгаси бўлган олим, таржимон Алихон Соғуний тез-тез келиб туришар эди. Менинг шеърятга қизиқишимни сезган тоғам бу суҳбатлардан мени ҳам баҳраманд қиларди. Оддий почта хизматчиси Мулла Шукуржон ака, савдо ходими Акмалхон акаларнинг зукко баҳсларига маҳлиё бўлиб ўтирар эдим. Улар Ҳофиз, Навоий, Бедил, Фузулий байтларини таҳлил қилиб, ҳар бирлари ўзларича талқин бериб ўтиришарди. Бу суҳ-

батлар ичкиликсиз, фақат шеър ва қўшиқ кайфи билан, аския завқи билан музайян бўларди. Афсуски, бундай давралар энди қамайиб, йўқолиб бормоқда.

Пионерлар саройидаги адабиёт тўғрисида қатнашиб юрган вақтимда «Муштум» журналида биринчи шеърим босилди. Шеър таъига 22-мактаб 7 «а» синф ўқувчиси деб исм-фамилиям ёзилган эди. Тўғрарак ҳақидаги таассуротим устоз Ғайратий тўғрисида ёзган хотираларимда баён қилинган.

Эллик бешинчи ва олтмишинчи йилларни ўз ичига олган «олтин даврим» талабалик умримнинг унутилмас ва ўзлигимдан йироқлашмас бир қисмидир. Бу йилларда биринчи шеърлар китобим «Тонг нафаси» ёзилди, Сергей Есенин шеърларидан таржималар қилдим. Ёзувчилар Союзининг ёш ижодкорлар семинаридаги қизғин баҳслар, улуғ устозлар Ойбек, Ғафур Ғуллом, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир, Шайхзодалар билан илк мулоқот ва учрашувлар, университет даргоҳидаги адабий муҳит ҳаётимда ўчмас из қолдирди.

1960 йилда университетни тугатиб «Ёш гвардия» нашриётига ишга кирдим. 1963 йилда бадиий адабиёт нашриётига ўтиб, то 1970 йилгача муҳаррир, бўлим мудири вазифаларида ишладим. Бу ўн йил ичида менинг еттита шеърый китобим, Есенин, Украинка, Светловдан қилган таржималарим босилиб чиқди. Ҳамза номли академик театрда «Олтин девор» (1969) комедиям қўйилди. Республика Ленин комсомоли мукофотига сазовор бўлдим (1967).

1970 ва 1975 йиллар орасида буюк немис шоири Иоганн Вольфганг Гётенинг «Фауст» трагедиясини ўзбекчаштирдим. Бу давр ичида ҳеч бир идорада ишламадим. Бор вақтим, кучим, имкониятимни шу ишга сарфладим. Умуман, жаҳон адабиётидан, рус классиклари, Совет адабиёти намуналаридан қилган таржималаримни торозунинг бир палласига қўйиб, ўз асарларимни бошқа паллага қўйсам, таржималар оғирлик қилса ажаб эмас. Бу меҳнат менга адабий қардошлик бурчини адо этиш баробарида бебаҳо ижодий тажриба, катта сабоқ мактаби ҳам бўлди.

1975 йилда «Ёш гвардия» нашриётига бош муҳаррир ўринбосари вазифасига тайинланган бўлсам, ўтган ўн икки йил давомида аввал ўша нашриётда бош муҳаррир, сўнг янги ташкил қилинган «Ёшлик» журналида редактор бўлиб ишладим, ниҳоят Ғафур Ғуллом номли

адабиёт ва санъат нашриётида директорлик вазифасини ҳам адо этдим. Бу давр ичида ўндан зиёд китобим босилиб чиқди, республика Езувчилар союзининг Ҳамид Олимжон номли мукофотини, Ҳамза номли Ўзбекистон давлат мукофотини олдим, «Халқ шоири» унвонига мушарраф бўлдим.

Бундай қараганда битта шоир қилиши мумкин бўлган ишни қилиб қўйгандекман. Лекин ҳеч қачон ўз қилган ишимдан кўнглим тўлган эмас. Ҳамиша ёзганимдан ёзадиганим муҳимроқ ва азизроқ туюлади. Мен ижодий меҳнатни фаол жамоат ишлари билан қўшиб олиб боришдек шарафли вазифа юкини доимо елкамда ҳис қиламан. Одамларга фақат шеъринг эмас, ўзинг ҳам кераклигингни сезиш — бу катта бахт. Шунинг учун ҳам жамоат меҳнатидан ҳеч қачон ўзимни олиб қочган эмасман. Қайноқ ҳаёт ичида яшаб, ишлаб ўрганганман, гўшанишинлик табиатимга бегона.

Таржимаи ҳолим борича ёзган шеърларимга, юрган йўлларимга, ҳаётимда учратган одамларга сочилган. Мана бу икки сатр йўлаб топилган эмас, балки кўнглидан чиққан сўзлар:

Одамлар, сиз менинг ҳаётим,
Ҳар бирингиз умрим парчаси.

1987.

СЎЗ ҚАДРИ

УЛМАС СЎЗ

Мактабда она тили ўқитувчимиз ўргатган бир қонда қулоғимга ўрнашиб қолган: «Даҳо ва доҳий сўзи, баҳо ва боқий сўзи бир ўзакдан...» Йиллар ўтиб хаёлимда айлана-айлана ўқитувчининг сўзи: «Даҳо ва баҳо, доҳий ва боқий сўзлари бир ўзакдан» бўлиб ўрнашиб қолди. Бу ҳақиқатнинг исботини ҳаётда кўп учратдим. Йиллар, замонлар ўтиши билан жуда кўп нарсалар ўзгаради. Муносабатлар ўзгаради, дунёқарашлар янгиланади. Лекин даҳоларнинг сўзи ўзгармайди, ўлмайди.

«Партия ташкилоти ва партия адабиёти» асари ёзилгандан буён тарих ўз бошидан кўп ҳодисаларни кечирди. Россияда Улуғ Октябрь инқилоби ғалаба қозонди, жаҳон тарихида мисли кўрилмаган ҳодиса — озод халқларнинг озод бирикмаси бўлган мамлакат — СССР ташкил топди ва бу мамлакатда социализм тўла-тўқис қурилди, бир неча авлодлар алмашди... Аммо Ленин сўзининг ҳаётбахш нури аввалгидек, балки аввалгидан ҳам равшанроқ порлаб турибди. Негаки, бугун ҳам умумжаҳон адабиёти олдида ҳануз бир савол бор: ёзувчи, сен ким томондасан? Хаёлинг да миллионларнинг орзу умидими ёки тор бир гуруҳнинг манфаатими?..

Замин чексиз само мулкида танҳо,
Тирик сайёраким, балқиб турипти,
Ҳар лаҳза у борлиқ ва йўқлик аро
Симоб қатрасидек қалқиб турипти.

Тинчлик учун кураш жаҳон халқларининг умумий ишига айланган бир даврда, адолат ва жаҳолат,

меҳнат ва истисмор, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш ҳар қачонгидан ҳам кескинлашган бир пайтда, айниқса, ёзувчи бетараф бўлолмайди. Ҳар қандай юзаки «бетарафлик», «соф адабиёт», «умумдунёвий ғоя» ҳақидаги гаплар тутуриқсизлик нишонаси эканини бугун ҳамма билади.

Ўтган йил бир чет эллик шоир билан суҳбатда бўлиб, ундан нималар устида ишлаётганини сўраганимда, у: «Мен сўз ҳарфларининг маъно ифодаси устида ишляпман. Сатрлардаги ҳарфлар паст-баланд ёзилиши сўз маъносини ҳиссий ифодалашга ёрдам беради», деган каби жавобни берди. Унинг гапига қараганда, халқ дардига ошнолик, тинчлик, озодлик, адолат учун кураш ёзувчининг иши эмас эмиш.

Шунга ўхшаган «шеърят хизматчилари» билан мулоқот қилганда яна бир бор бизнинг совет адабиётимиз дунёда энг илғор, жаҳон халқлари орзу-умидлари, курашлари билан туташган адабиёт эканидан кўксинг ғурурга тўлади.

Ленин сўзи бизни ҳамisha курашчанликка ўргатади. Ўз юрти, ўз халқи билан юрак томирлари туташиб кетган ёзувчининг сўзи доимо ботир, жанговар бўлади.

Доҳий асарларини ҳар бир қайта ўқиганимда ундаги буюк ишонч кучига ва ишонтириш қудратига, оташин чорлаш руҳига ҳайрат қиламан. Ёзувчи сўзининг мана шундай ҳаққоний ва таъсирчан бўлишини орзу қиламан.

Ёзувчи келажак мулкининг дастёри, хизматчиси. Одамзод эртанги кунининг қўшиқчиси. Улмас сўз яратиш йўлидаги заҳматкаш. Унинг сўзи миллионлар қалбида акс-садо топсагина ўлмас сўз бўлади.

1985

ЛЕНИН ДЕСАМ...

Ўзбек ленинномаси катта ва бой хазинага эга. Лениннома деганда мен бевосита В. И. Ленинга бағишланган шеър ва дostonларни эмас, умуман, инқилоб ва совет ҳокимияти, она юрт, халқ ва партия, ўтмишу бу кунлар тўғрисидаги энг яхши, программасарлар жамини тушунаман. Шу маънода «Бой ила хизматчи», «Кўкан», «Зайнаб ва Омон», «Дилбар — давр қизи», «Жонтемир»лар ҳам ўзбек ленинномасининг ёрқин саҳифаларидир.

Ленин образи умумсовет ва дунё адабиётида ниҳоятда кўп ва ҳар томонлама ишланган. Лекин бу мавзунинг қирралари битмас ва туганмасдир. Ҳар бир янги авлод Ленин образига янги кўз билан, ўз даври нигоҳи билан қарайди ва янги қирралар кашф этади. Шу маънода Ленин темаси ҳам мангу темалардан биридир.

Катта тажрибага эга бўлган отахон шоиримиз Миртемирнинг кейинги йилларда бу улкан мавзуда жиддий меҳнат қилаётгани ниҳоятда қувончлидир. Устоз шоир умумий мадҳия ва сохта кўтаринкиликдан қочиб, конкрет лавҳалар, тарихий фактлар асосида кичик дostonлар туркумини яратди. «Ленин жилмайиши» деб аталган бу туркум шеърятимизнинг, шубҳасиз, катта ютуғидир.

Ёшлар ичида Ҳусниддин Шарипов Ленин мавзуида кўзга кўринарли ишлар қилди. Унинг «Изма-из» деб аталган дostonи Ленин сиймосига янги давр — космик давр кишисининг янгича кўз билан қарашига ёрқин мисол бўла олади. Дostonда муаллиф Ленин тимсолини фазогир олим хаёлида жонлантиради ва уни

олимнинг ташвишу орзуларига шерик қилади. Асар ўзининг содда-самимийлиги билан ўқувчини ўзига тортади.

1960 йилнинг март ойлари эди. Бутун мамлакат улуғ доҳийнинг 90 ёшини нишонлашга тайёрлик кўраётган пайт. Мен ўша вақтда дорилфунунда ўқир ва унча-мунча радионинг, хусусан «Пионер эрталиги» бўлимининг кундалик «буюртма»ларини бажариб турар эдим. Бир куни шу бўлимнинг бошлиғи мени чақириб, Ленин юбилейи олдидан бериладиган бир эшиттиришга доҳийнинг ёшлиғи ҳақида шеър ёзиб беришни топширди. Шунда мен «Симбирскда баҳор» деб аталган узунгина шеър ёзиб, олиб бордим. Бўлим бошлиғи шеърни маъқул қилди, лекин мўлжалдан узунроқ бўлгани учун ё ярмига қисқартиришни, ё бўлмаса яна шунча қўшиб, тўла бир эшиттиришга етадиган қилиб беришни таклиф қилди. Мен қисқартиришдан кўра кўпайтиришни лозим кўрдим. Шундай қилиб, биринчи дostonим — В. И. Ленин мавзусидаги биринчи катта ишим туғилди. «Симбирскда баҳор» шеъри айрим таҳрирлар билан дostonга бир боб бўлиб қўшилган.

Доҳий сиймоси менинг хаёлимда гоҳ жаҳон қулларига эрк ва бахт берган афсонавий қаҳрамон бўлиб, гоҳ оддий ва камтарин раҳбар, инқилоб солдати бўлиб жонланади ва кўпдан янги асар ёзишга ундайди. Қашшоқ ва қоронғуликка чўмган Россияни мунаввар қилмоқни орзу этган «Кремлдан чиққан хаёлкаш» (Г. Уэллс) тимсоли менга «Чароғбон» дostonини ёздирди. Дoston эскиз ҳолида матбуотда эълон қилинди, ҳозир шу дoston устида ишляпман.

Шоирларимиз Ленин мавзусига ҳали жуда кўп бор мурожаат қиладилар. Доҳийнинг келаётган 100 йиллик юбилейи кўплаб қалам эгаларини катта, салмоқли ишларга илҳомлантиради, деб ишонамиз.

1969

САНЪАТ ВА ТАФАККУР

Яқин-яқингача мендан шеърият нима, деб сўрасалар, гўзал фикрнинг гўзал ифодаси деб жавоб берардим. Бу жавобим шеъриятнинг жамият ҳаётидаги курашчан вазифасини тушуниб етмагандан ёки шеърининг ҳақиқат садоси, дардли юрак нидоси эканини билмаганимдан эмас, менинг руҳимга балки гўзаллик олами яқинроқ бўлганидандир, болаликдан шарқ шеъриятига қарийб мафтун бўлганимдан, шарқ шеърияти руҳида тарбия топганимдан бўлса керак.

Маълум бир жамиятда маълум бир давр «шеърият мана бундай бўлмоғи керак, адабиёт мана бундай бўлмоғи керак» деган ғоя мавжуд бўлади. Навоий замонида асл шеърият форсий тилда ёзилмоғи керак деган ҳоким фикр бор эди. Пушкин замонида шеърият қора халқ тушунчалари, қўшиқларидан баланд турмоғи керак деган ғоя ҳукмрон эди. Асримиз бошида — Маяковский замонида шеърият Пушкин шеъридек тиниқ, Лермонтов мисраларидек равон бўлиши керак деган тушунча яшар эди.

Навоий, Пушкин, Маяковский, Ҳамза Ҳакимзодалар миллий шеърият тарихининг бурилиш нуқталарида турган истеъдодлар. Уларнинг фаолиятида истеъдоднинг табиати яққол кўринади. Истеъдод — бу мумкин бўлмаганни мумкин қилиш, ҳукмрон эстетик принципларга янгилик киритиш, шеърият мана бундоқ бўлади, деб, янгича нуқтаи назар билан чиқиб, шунга одамларни ишонтириш демакдир.

Одатда улуғ истеъдодлар ижоди бир қанча вақтгача жамиятнинг дидини белгиловчи мезон бўлиб қолади.

Йигирманчи йиллар совет шеъриятининг момақал-дироғи бўлган Маяковский оҳанги то бизнинг кунга-ча шеъриятда ўз акси садосини сақлаб келмоқда. Бугунги машҳур шоирларимиз сатрларида Маяковский мисраларининг услуби, тафти сезилиб туради.

Лекин ҳаётда ҳеч бир дунёқараш, ҳеч бир эстетик принцип ўзгармас ва боқий бўлмаган, бўлмайди. Мана бугун рус адабиётида минбар шеърияти ўрнига «сокин шеърият» урф бўлмоқда.

Шеъриятнинг мавзулари, оҳанглари, ифода услублари ҳар даврда ўзига хос ўзгача бўлади. Лекин бир нарса ҳамisha устивор: шеърият инсон қалбининг ҳолати экани, унинг қувончи, муҳаббати, нафрати, соғинчи ифодаси экани — абадий. Ҳамма замонларда ҳамма халқларда одамлар бир хил дард чекади, бир хил севади, бир хил кулади. Инсон табиатидаги ҳислар мажмуаси ҳамма замон ва халқларда бир. Ҳайрат туйғуси, ғазаб, қўрқув, ҳаяжон барча халқларга хос. Тараққиёт жараёнида четда қолиб кетган, қадам етмас чангалларда яшовчи ярим ёввойи қабилаларда ҳам қиз-йигитлар бир-бирига кўнгил кўядилар, кексалар болаларни суйиб эркалайдилар, аёллар бир-бирини қитиқлаб куладилар.

Агар Алпомиш ва Одиссейлар, Барчинлар ва Пенелопалар образлари бир-бирига ҳамоҳанг бўлса ажаб эмас. Чунки ўша умумбашарий эҳтирослардан туғилган орзу-армонлар ҳам умумийдир.

Ҳар қалай халқларни бир-биридан ажратувчи белгиларга қараганда уларни бирлаштирувчи белгилар кўпроқ. Шунинг учун ҳам оламда энг илғор ғоялардан бири — интернационализм ғояси барқарордир.

Барча истеъдодлар каби шоирлик истеъдоди ҳам туғма бўлади ва болаликдан ўзини намоён этади. Бу кундуздек равшан, ҳақиқатнинг ўзидек аён. Туғма истеъдод эгаси бўлмаган, шеъриятга ҳавас туфайли адабиётга кириб қолганлар — умр бўйи ҳаваскор бўлиб қоладилар.

Истеъдод инсон қалби ва онгининг жуда ноёб хусусияти бўлгани учун, жуда ранг-баранг бўлгани учун таърифга сиғиши қийин. Шоирона истеъдод — бир қараганда оламга ҳайрат кўзи билан боқиш санъати ва ўзгаларни ҳайратга солиш санъати бўлиб кўринади,

яна бир қараганда эл дардига ошно бўлиш қобилияти бўлиб туюлади.

Истеъдод — бу аввало дид, яхши дид эгаси бўлиш қобилияти, дегувчилар ҳам бор. Истеъдод — бепоён тушунча. У таърифга сиққанда эди, уни маълум хусусиятлар доирасида чегаралаш мумкин бўлганда эди, одамлар йўқ истеъдодни тарбиялаб бор қилган бўлардилар. Горький, истеъдоднинг 99 фойизи меҳнат деганини туғма истеъдоди бўлмаган одам меҳнат билан чинакам шоир ёки бастакор бўлиши мумкин деб тушунмаслик керак. Ҳар қалай 99 дегани юз эмас. Сув нормал шароитда юз градусда қайнайди. 99 градус исиган сув — қайнаган сув эмас. Форс тилида қайнашни «жўшидан» дейди. Яъни жўшмоқ. Шеърят ҳам жўшмоқдир. Жўшмоқ учун эса 99 фойиздан ташқари ўша камтарин бир фойиз — яъни туғма истеъдод керак.

Шу маънода «кунларнинг созини чертиб юривчилар»нинг таскини — биз улуғ эмас, бизга шу ҳам бўлаверади деб кўнгилни тинчйтиши адабиёт учун фалокатдир. Шоирми, адибми, бу қутлуғ даргоҳга қандам қўйгач англамоғи керакки, бунда Низомийлар, Навоийлар, Шекспир ва Пушкинлар қалам сурган. У шу улуғ сиймолар даврасига киради. Ўз қалби, виждони олдида, бу улуғ зотлар олдида андиша қилмоғи керак.

Ким билсин, бизлар ҳам кунларнинг созини чертиб юрган нозимлардирмиз — бу масала элнинг ва фурсат деб аталган буюк ҳакамнинг ҳукмига ҳавола. Лекин мен ишонаманки, ўзи ҳар қанча камтар ва хокисор бўлмасин, шоир илҳом чоғида ўзини Пушкиндан кам сезмайди ва у тўғри қилади, тамоман ҳақли.

Албатта, эл-юрт муҳаббатини қозониш учун туғма истеъдоднинг ўзи камлик қилади. Шоир руҳан, фикран замон даражасида бўлмоғи, халқ ҳаёти тўлқинлари ичида кенг қулоч отмоғи керак.

Яна ўша гап, тўқсон тўққиз юз бўлмагандек, бир ҳам юз эмас.

Яқинда бир ёш шоир менга ғазаллар олиб келди. Туғма истеъдод эгаси эканига ҳеч шубҳа йўқ. Ғазаллар тиниқ, равон, маъноли, образларга бой, лекин гаплар ўтган аср руҳида. Шеърларга, масалан, Ҳозиқ-Ҳўқандий ёки Нодим-Намангоний деб имзо чекса ҳам бўлаверади. Албатта, бу тоифа шеърлар билан

бугунги шеърият мухлисларини асир этиб бўлмайди. Биз Навоий ғазалларидан баҳраманд бўлганимизда ўн бешинчи аср фарзандининг бугунги кишилар руҳига қанчалик яқин келолганидан ҳайратланиб баҳраманд бўламиз. Албатта Навоий бугун яшаганда «Ашриқат мин акси шамсил каъс анворил ҳидо» деб ёзмаган бўларди.

Дарҳақиқат, чиройли ёзишнинг ўзи ҳеч қачон шеърият бўлган эмас, ҳозир ҳам шундай.

Одами эрсанг демагил одами,
Ониким йўқ халқ ғамидин ғами.

Чиройли айтилган байт. Бу ерда гўзал санъат бор. Одам ва ғам — қофиядош сўзлар ҳар иккиси икки жойда икки хил маъно рангига эга.

Сен одам эрсанг, эл ғамидан ғами йўқ — яъни парвоси йўқ кишини одам дема — яъни махлуқ деб бил.

Ёки.

Ултирмоқ эл ичра юқориқроқдин,
Ултирмоқ эл ичра юқориқроқ бил.

Икки сатр сўнги икки ҳарфдан ташқари айнан такрорланган ва ажойиб санъат ишлатилган. Маъноси: элдан юқориқроқ ўлтиришдан кўра эл ичида ўлтиришни афзалроқ-юқориқроқ бил.

Сўзларнинг маъно товланишларига эътибор беринг. Биринчи сатрдаги «эл ичра» нисбат маъносида, иккинчи сатрдаги «эл ичра» ўрин маъносида. Биринчи сатрдаги юқориқроқ ўринни, иккинчисидеги юқориқроқ — афзалликни, яъни нисбатни билдиради.

Ҳар икки байтда гўзал санъат бор. Лекин муҳими шундаки, гўзал санъатнинг ўзигина эмас. Ҳар икки байтда жуда муҳим ва сабоқли чуқур инсоний ғоя ўз ифодасини топган. Даҳо санъаткорларда доимо ана шундай бўлган. Санъат олижаноб ғояни ифода этиш учун хизмат қилган.

Бу ёнда мулла Насрулло, бу ёнда
хўжа Фазлиддин
Ики қомат алификим Адо қаддини
дол этмиш,

мисралари ҳам санъаткорлик раълар. Адо сўзи икки алиф ўртасида

ёзилади. Икки алиф қомат ҳасрати мен Адо (шоир тахаллуси) қоматимни дол қилди дейиш ҳам чиройли санъат. Аммо Навоий байтидаги санъат устига қўйилган юк билан бу байт устига қўйилган юк ўртасида фарқ бор.

Менимча, анъанавийлик ўз ичига кўп тушунчаларни олади. Масалан, ғоявийлик, образлилик, мантикий изчиллик, ички мусиқийлик ҳам анъанага киради. Умуман шеърятнинг киши қалбига яқинлиги, инсон дарди, ҳасрати, қувончи ифодаси экани ҳам анъанавий ҳодиса. Демак, анъанадан қочиб бўлмайди. Шаклдаги, оҳангдаги изланишлар эса ҳамиша мавжуд бўлган. Янги-янги ифода шаклларини излашнинг ўзи ҳам анъана. Демак, анъанадан қочишга интилган ёшларнинг ўзи анъанавий бўлиб чиқади.

Бироқ, янгилик топаман деб инсон руҳиятига сингмайдиган, онг, қалб қабул қилмайдиган шаклбозлик ёки тумтароқлик — услуб эмас, оддий дидсизликдир.

Мен ўзим мусиқани севаман, шеърларим ҳам мусиқий бўлишини истайман. Лекин бу бошқача услубдаги шеърларни қабул қилмайман, деган сўз эмас. Менга мусиқийликдан узоқ, ҳатто озроқ ғализ бўлса ҳам Асқад Мухтор шеърляти жуда ёқади. Асқад ака шеърларида чуқур эҳтирос ва топқирлик бор, донишмандлик бор. Ҳусниддин Шариповнинг шеърларида ҳам оҳангдорликдан кўра дағаллик кўпроқ. Лекин унинг ижоди ўзига хос. У оддий қора сўзларни шеърят юксаклигига кўтаролади.

Менинг ғазалларимга басталанган қўшиқларнинг ижросига келсак, ёқадиганлари ҳам бор, ёқмайдиغانлари ҳам. Абдулҳамид «Сенга бахтдан тахт тиларман»ни, Қобилжон «Дўст билан обод уйинг»ни, Шерали «Замон» ни яхши ижро этишган. Фахриддин Умаров ижро этган «Хаёл» ҳам менга ёқади. Куйдан омади юришмаган ғазалларим ҳам бор. Лекин бу бўладиган ҳодиса.

Шарқ адабиётида ҳам, ғарб адабиётида ҳам фахрия деб аталган услуб бор. Пушкин «Ҳайкал» шеърини шу услубда ёзган. Навоий ҳам «Хамса» муқаддасида Фирдавсийнинг ўттиз йилда ёзган асарини ўттиз ойда ёзардим, мен турк тилида шеър битиб Турку Хитою Ажамни ҳайратга солдим, каби сўзларни айтган. Бу ўз ижодидан қаноат туйғусини сезган ижодкорда бўлади. Менда, ҳеч бир камтарликдан ташқари,

шундай қаноат туйғуси бўлган эмас. Қўнгилда доимо қилолмаган ишлар, ёзилмаган сатрлар изтиробни яшайди.

Балки бу яхшидир, лекин қийин. Замон фақат шоирлик қилишни, уйда ёзиб ётишни кўтармайди. Ҳамиша қайноқ ҳаёт ичида бўлиш керак. Одамларга шоирнинг фақат шеъри эмас, сўзи, муносабати, кураши керак.

1978

АРУЗ ҲАҚИДА

Бир вақтлар, тахминан 15 йилча илгари бизнинг студентлик вақтимизда «Ўзбекистон маданияти» газетаси ўз саҳифаларида аруз вазни ҳақида баҳс очган эди.

Шунда катта-катта олимлар, шоирлар икки гуруҳга бўлиниб, бир қисмлари арузнинг рақиблари, бир қисмлари унинг тарафдори бўлган эдилар. Ўша газеталарни архив жавонларидан олиб, бугун варақлаган киши бир фактга эътибор бериши мумкин. Аруз керак, бизнинг замонамизга хизмат қилиши мумкин деганлар классик ва замонавий ғазалларнинг энг яхши намуналарига суянганлар. Аксинча, арузнинг рақиблари эса арзон ва жўн ғазалларни, аксари, қўшиқ қилиб айтилаётган замонавий арузнинг турфаҳол намуналарини мисол қилиб кўрсатганлар. Бундай «ғазал»ларнинг ўша вақтда ҳам ҳаддан зиёд кўпайиб кетгани натижасида ҳатто адабиётимизнинг бир неча улкан намояндалари аруз рақиблари қароргоҳидан жой олган эдилар. Улар ўша вақтда балки ҳақли ҳам эдилар. Чунки:

Яхшиликни одат эт, қилма ёмонлик ҳеч қачон:
Яхшилик яхши эрур, лекин ёмонликдир ёмон.

сингари ўта жўн насиҳатлар, «айладинг — кетдинг» каби радифларда юксак ҳис-туйғудан йироқ ошиқоналар матбуот саҳифаларини селдек тўлдирган эди.

Бугун шеърятимиз босиб ўтган улкан йўлга назар солиб, арузнинг ютуқ ва камчиликлари ҳақида маълум даражада объектив хулосалар чиқариш мумкин.

Ҳамза Ҳакимзода бошлаган, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Собир Абдулла, Зокир Ҳабибийлар давом эттирган ўзбек совет ғазали ўзининг анъаналарига эга.

Даставвал шуни айтиш керакки, янги замон арузи тор, чекланган мавзулардан — май ва маҳбуба, ёр ва ағёр, гардуни дун каби тушунчалар доирасидан чиқиб ҳозирги замон кишисининг ички дунёсини, унинг қалбидаги ёр муҳаббати билан эл меҳри, ватан севгисини, олам ҳақидаги ўйларини ифода қилмоқда.

Ғазал — мураккаб ва анча қийин жанр. Ғазалнависдан оз сўзда кўп маъно бериш, фикр дурдоналарини бадиий ташбеҳ садафлари ичида тақдим этишни талаб этувчи жанр.

Яна шуни айтиш керакки, халқимиз Навоий ва Фузулийлар, Ҳофиз ва Бедилларнинг гўзал ва теран ғазалларини билади. Унинг аруз вазнига диди ана ўшаларни ўқиб тарбия топган. Шу сабабдан жўн ва саёз мисраларнинг халқимиз орасида эътибор топмаслиги табиий.

Аруз адабиётнинг, умуман санъатнинг ҳамма турлари каби талант ва маҳорат, теран хаёл ва эҳтирос талаб қилади.

1972

КҮНГИЛДАГИ ГАПЛАР

«Шарқ юлдузи» журналининг анкетасига жавоб.

Авалло «Шарқ юлдузи» журналининг адабий жараён ҳақида кўнгилдаги гапларни сўраб адибларга мурожаат қилишининг ўзи айна кўнгилдаги гап. Шу савол баҳонасида кўп гапларни айтиш мумкин. Гаплашишга, баҳс қилишга, катта талаблар қўйишга арзигулик адабиётимиз бор.

Мен адабий тилимиз ҳақида кўнгилдаги баъзи гапларни айтмоқчиман.

Кейинги пайтда актуаллик, замонавийлик ҳақида, адабиётнинг, шубҳасиз, асосий масалаларидан бўлган кўп проблемалар ҳақида анча гаплар айтилаяпти. Аммо адабиётнинг жони бўлган, унинг санъат эканини белгилайдиган тил ҳақида адабиётшуносларимиз ҳам, адибларимизнинг ўзи ҳам етарли даражада қайғурмаётирлар. Уқиш мумкин бўлмаган даражада тили ғализ ва ночор асарлар ҳақида гапирганда мунаққидлар унинг актуаллиги, замонавийлиги тўғрисида узундан-узоқ мақтов сўзларини айтиб, охирида «тили жиндак ғализроқ, қашшоқроқ» деб қўядилар. Яна «бу камчиликдан қатъи назар асар завқ билан ўқилади, катта аҳамиятга молик ва ҳ. к.» деб қўшиб қўядилар.

Ёшларнинг сўнгги йиллар ичида ёзган хоҳ шеърӣ, хоҳ насрий асарларини ўқиганда, уларнинг даражасидан қатъи назар, кўпчилигида тилнинг у қадар бой эмаслиги, шираси камлиги кўзга ташланади. Баъзиларининг тили расмӣ ёзишмалар тилидан фарқ қилмайди. На бирор ташбиҳ, на бир образли ибора... Бу-

тун китоб саноқли сўзлар атрофида айланаётганга ўхшайди.

Баъзи ёшлар тажрибасизликдан, «ҳоли қудрат» юзасидан шундай қилса, баъзилар мақтанишади ҳам. Улар мана шу менинг стилим, шу замонавий услуб, дейишади. Бу эпидемияга айланиши мумкин бўлган хавфли касаллик. Чунки ҳамма вақт ҳам ижодий машақатдан лаззат топгувчиларга қараганда осон йўл билан обрў ва даража олишга мойил кишилар кўпроқ бўлади.

Ўзбек адабий тилини пайхон қилувчиларни тушовлаб қўйиш вақти келмадимикин? Улар сўнгги йилларда айниқса кўпайиб қолди. Маҳаллий матбуот, радио учун шошилиш материал етказиб берувчи бундай косиблар тилимизга бениҳоя катта «халис хизмат» қилишяпти. Биз ҳар куни радиодан, масалан, бобо деҳқонларнинг *аҳд-паймон* қилишаётганини, *чўл шайдоларининг оби ҳаёт олиб* келаётганини эшитамиз, телевизордан раққосаларнинг *навозишини* кўриб, ойнаи жаҳонга *нигоҳдон* бўламиз.

Тилимиз бениҳоя бой, гўзал, назокатли тил. Буни ҳаммамиз тушунамиз. Лекин уни қунт билан астойдил ўрганмаймиз. Одамлар ичида кам бўламиз. Бир йилда бир-икки бўладиган ижодий командировканинг ҳеч нарса бермаслиги аниқ. Чунки ўшанда ҳам деҳқонлар даврасига галстук тақиб, шляпа кийиб, Ёзувчилар Союзининг машинасида мухбир бўлиб борамиз. Одамлар биз билан ўзининг жонли, учирмаларга бой ажойиб тилида эмас, ўзимизнинг юз элликта сўз атрофида «қоидалик» қилиб, «адабий тилда» гаплашадилар.

Биз ҳаммамиз ҳам бирор жамоат идорасида — радио, телевидение, газета, журналларда ишлаймиз. Умримизнинг асосий қисми бир-биримиз билан гаплашишга кетади. Ёзувчилар Союзининг кўп қаватли уйида турувчилар бўлса қолган умрини ҳам бир-бирлари билан ўтказишади. Ҳаммамизнинг чўнтагимиздаги гап бир-биримизга маълум. Халқ тилининг тоза булоғига юрагини очиб қўймаган ижодкорнинг кўлмакка айланиб қолиши табиий.

Шу муносабат билан бир фикрни адабий жамоатчилик мулоҳазасига ҳавола қилмоқчиман.

Ҳаммамиз айтаемизки, адабий ижод умрнинг ярмини эмас, ҳаммасини талаб қиладиган иш. Ҳатто умр-

нинг ҳаммаси ҳам камлик қилади, деймиз. Бас, шундай экан, нега халқ кўзига кўринган, бир нечта китобларини элга манзур қилган ёш ёзувчилар, шоирлар ижодий ишни ва ижодий иш билан боғлиқ бўлган талай меҳнатни саякиз соатлик жамоат ишидан бўшаган вақтда қилиши керак? Еки ижод жамоат иши эмасми? Ижодий ишни қўйиб турганда, мутолаанинг ўзига битта умр камлик қилади. Илмий ва бошқа информациянинг кун сайин кўпайиб бораётганини ҳисобга олсак, ёзувчининг жони сабилми, дегинг келади.

Бизда, негадир, жамоат ишида ишламайдиган адибларга бўлакчароқ назар билан қараш бор. Аслида бундай бўлмаслиги керак. Чунки адабиётга бўлган бу куннинг талаби ниҳоятда катта. Бир варақ нарсга ёзгунча ўнлаб варақларни қоралаш керак. Қанча юриш, кўриш, одамлар билан гаплашиш, архивларни титиш керак (газета, журнал, нашриёт редакцияларига қатнашни гапирмаёқ қўяй). Дарҳақиқат, умр камлик қилади. Биз эса ёшларга ижодий имконият туғдириш ҳақида гапирамиз-у, бирор жойда йилт этиб кўринган таланти ҳиқилдоғидан бўғиб марказдаги бирорта курсига ўтқизиб қўямиз. Табиат қўйнида юрган куйчини радио, телеаппаратлар олдида кун бўйи ўтиришга, типографик машиналарнинг мойини ҳидлашга, корректура ўқишга мажбур қиламиз. Яна уни адабиётга олиб кирдик, деб фахрланиб юрамиз. Бу худди туғма қобилиятли югурик боланинг елкасига беш пудлик тош осиб, энди югуравер, ҳақиқий чопқир бўлдинг, деганга ўхшайди.

Ҳа, албатта, бизга устоз бўлган атоқли ёзувчиларимизнинг кўплари бизнинг ёшимизда газета чиқарганлар, ҳарф терганлар, ҳатто кечалари постда турганлар. Шу билан бирга ажойиб ижод намуналарини ҳам қолдирганлар. Ҳа, улар ўша вақтда кадрларнинг камлигидан шундай қилганлар. Ҳозир бундай эмас. Радиога келувчи материалларни кўриш, тайёрлаш, программа тузиш учун Улмас Умарбековнинг таланти шарт эмас. Еки нашриёт курсида ўтириб гранка ўқиш, қўлёзмаларнинг имлосини тўғрилаб оққа кўчиртириш учун Абдулланинг қобилияти талаб қилинмаса керак.

Бундай ёшлар беқадр бўлгудек кўп эмас. Уларнинг бир нечасини ортиқча юкдан холи қилиб, кўпроқ ижод билан шуғулланиши учун имконият туғди-

риш вақти келгандир, деб ўйлайман. Мен ёш ёзувчиларни жамоат ишидан бўшашга чақирмоқчи эмасман. Бу жуда нозик масала. Биринчидан, қаламнинг хипчагина белига тирикчилик юкни ҳам ортиб қўйиш яхши натижага олиб келмас. Иккинчидан, жамоат ичида бўлиш учун жамоат ишида ҳам бўлиш керак, бирорта коллектив билан ҳамнафас бўлиш керак. Бу ишга Ёзувчилар Союзи бош қўшиб бирор чора ўйлаб топилса кўнгилдаги иш бўлур эди.

1969

ҚУШИҚ УМРИ ПОЙИДОР

Қадим замонлардан шеърят билан мусиқа бир онанинг икки эгиз фарзанди каби ўхшаш ва яқин, бир зарварақнинг икки саҳифаси каби туташ ва бир бутун бўлиб келган. Ҳали китобат санъати дунёга келмаган замонларда, одамлар харсанг тошга шакллар чизиб юрган пайтларда халқнинг дарди, армони бўлган шеърят мусиқа қанотида парвоз қилиб юрган.

Рудакий ва Ҳофизнинг, Навоий ва Фузулийнинг ўлмас байтлари ҳам халқ орасига қўшиқ бўлиб тарқалган, қўшиқ қанотида минглар, миллионлар юрагига кириб борган.

Неча асрлар давомида сайқал топиб камолат чўққисига кўтарилган шеърый ва мусиқий санъатимиз меросини йиғиш, ўрганиш, тартиб бериш бениҳоя олижаноб ватанпарварлик меҳнатидир.

Улуғ Навоий ўзигача яшаган ва ўзига замондош бўлган шоирларнинг байтларини йиғиб «Мажолисун нафос» тузди ва унутилишга маҳқум бўлган девонларнинг ҳам дурдоналарини олиб авлодлар мулкига айлантирди.

Буюк Саъдий Шерозий халқ донишмандлигининг нодир намуналарига ўз истеъдоди шуъласи билан сайқал бериб «Гулистон» ва «Бўстон»лар яратди.

Гёте, Пушкин, Лев Толстойлар халқ оғзаки ижодиётининг тенгсиз билгичлари ва тўпловчилари бўлганлар.

Ўзбек халқининг улкан алломаси Юнус Ражабийнинг мусиқа санъати борасида қилган меҳнати ҳеч бир муболағасиз буюк устозлар меҳнати билан баробар туради.

Олим, санъаткор, мусиқа арбоби Ражабий ўз но-
мини тириклигидаёқ тарихимиз саҳифаларида қол-
дирди.

Санъатга бахш умрининг ажиб
мўъжизаси бор,
У дунёни тарк этса, ундан дунё
қолади.
Одам умри сарҳадли, қўшиқ умри
пойидор,
Навосоз юракларда ўлмас наво
қолади.

1980

МУКАММАЛЛИК

Инсон тафаккурининг бир ожизлиги бор. У оз вақт ичида юз берган улкан ҳадисотлар силсиласини дафъатан қабул қилолмайди. Тоғнинг улуғлигини тасаввур қилмоқ учун ундан узоқлашиш керак бўлганидек, буюк тарихий воқеаларнинг ҳайбатини ростмана ҳис этиш учун маълум вақт масофаси лозим бўлади. Ҳозиржавоблик адибнинг яхши фазилати. Лекин у адабиётнинг белгилловчи шарти эмас. Замоनावийликнинг ўзи ҳам бу кунги ҳаётимизни акс эттиришгина бўлмай, замонимизга муносиб бадиятни ҳам ўз ичига олади. Уқувчи учун авторнинг ёшу қариси, унвонли, унвонсизи йўқ. У ҳамиша ёзилган сатрларга қараб муаллифга ўз муносабатини билдиради: ё қалбига жо қилади, ё унутади, йўқликка маҳкум этади.

Афсуски, бизда юзаки ёзилган асарлар анчагина бор. Баъзи ёзувчиларимиз, шоирларимиз сўз устида меҳнат қилишга иккинчи даражали иш деб қарасалар керакки, уларнинг асарларини ўқиб она тилимизнинг бойлиги ва рангинлигини ҳамиша ҳис қилавермаймиз. Улуғ адибларимиз Абдулла Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулломлар қолдирган мероснинг кўп жиҳатларини таҳлил қилиб ўрганиш талай ёш ва ёш бўлмаган ёзувчилар учун мактаб бўлар эди.

«Сен етим эмассан», «Роксананинг кўз ёшлари», «Қутлуғ қон», «Синчалак», «Мушоира» каби асарларни кўз олдимизга келтирсак, уларнинг ўз даври учун нечоғлик актуаллигини, баркамоллигини кўрамиз.

Биз гоят шиддатли бешафқат замоннинг восифларимиз. Ер сайёрасининг тақдири, одамзод тарихининг давом этиш ё этмаслиги масаласи ўртада турган бир

даврд яшайпмиз. Аслида, планетанинг «ё ҳаёт-ё мамоти» олдида, башариятнинг аламли нидоси олдида қадим замон фожеалари нима деган гап? Эҳсиллар, Шекспирларнинг замонларида ҳаёт-мамот саволи инсон олдида турган бўлса, бугун бу савол инсоният олдида турибди. Қадимда улуғ ёзувчилар нидоси замон устида юксалиб турган бўлса, бизнинг қаршимизда давр нидоси даражасига кўтарила олиш масаласи бор.

Бу йил менинг биринчи китобим чиқганига йигирма йил тўлади. Ортга боқсам куни кечадай. Олдинга қараб ҳисобласам, яна шунча ўтса икки минг биринчи йил бўлади. Демак, бугун биринчи китоби чиққан йигит янги минг йилликнинг «ёш шоир»и бўлади. Уша олис келажакнинг «ёш шоири»га айтадиган сўзим бор: Бизни эркалаб бағрига босган ҳам, шоир қилиб бийрон тил берган ҳам жафокаш, меҳнаткаш, бағри кенг, орзуларидай улуғ халқимиз. Шоир бўлишдан олдин шу халққа фарзанд бўлайлик, садоқатли, фидойи бўлайлик. Агар шоир бўлсак унинг юзига қараганда уялмайдиган шоир бўлайлик. Халқимиз жасоратли, матонатли, зукко халқ, Навоийхон, Бедилхон халқ. У олтин билан миснинг, олмос билан шишанинг фарқини билади. Ана шу ҳалол, қўли қадоқ, ақли теран халқимиз олдида ҳалол бўлайлик. Зар килолаб эмас, мисқоллаб ўлчанишини унутмайлик.

«Гап кўп-ку, умр оз», дейди ўзбеклар. Яқинлашиб келаётган Ёзувчиларнинг Бутуниттифоқ анжумани арафасида дўппини олиб қўйиб гаплашадиган гапларимиз кўп. Ютуқларимиз ҳам оз эмас, камчиликларимиз ҳам. Биз-ку, камчиликсиз асар бўлмайди, ҳар тўқисда бир айб деб ўзимизга тасалли берамиз. Аммо китобхон учун, адибнинг чин мухлиси учун ижодкор пир ва устоздир. Ихлос нуқсонни тан олмайди. Санъатнинг, адабиётнинг шарти — баркамоллик ва мукамалликдир.

1981

ЮЛДУЗЛАР ҚОВУШСА...

(«Дружба Народов» журнаlining давра столида сўзлаган нутқдан)

Дунёдаги ҳеч бир мамлакатда бизлардагидек кўп китоб таржима қилинмайди ва ҳеч бир бошқа адабиётда бизнинг адабиётдагича бадий таржима масаласига катта эътибор берилмайди. Бу масалада симпозиумлар чақирилади, том-том китоблар нашр этилади, газета ва журнал саҳифаларида бетиним баҳслар қилинади. Биргина «Дружба Народов» журнаlining «Бадий таржима: проблемалар, фикрлар» деб аталувчи мунтазам рубрикасида қанчадан-қанча масалалар муҳокама этилди, неча «ақллар жанги» бўлди. Бундай қараганда, таржима масаласида янги гап қолмагандай. Лекин, ҳалол гапни айтсак, масала масалалигича турибди. Негаки, бу иш муҳокама қилган билан битадиган иш эмас. Агар бадий асарни яратиш учун битта истеъдод кифоя бўлса, бадий таржима учун икки истеъдод юлдузининг бир-бирига ёндош келиши керак.

Ҳар бир янги талант эгасининг пайдо бўлиши таржимачилик олдига ўз-ўзидан янги муаммони қўяди. Бу табиий, чунки талант — ўхшаши йўқлик демак, қолипларни инкор этиш демак. Бадий асар ёзиш учун тайёр йўриқ бўлмаганидек, таржима учун ҳам маълум дастур йўқ. Самуил Маршак айтган «истисно»ни талант яратади¹. Маяковскийнинг хайқирик шеърияти сержило, рангин, мусиқий ўзбек шеъриятига тамоман бегона бир ҳодиса эди. Шайхзода, Асқад Мухтор

¹ Самуил Маршак: «Шеърият таржимаси қонда бўйича мумкин бўлмаган иш. Ҳар бир муваффақиятли таржима — бу қондининг истисносидир», деган.

истеъдоди бу бегоналикни бартараф қилди. Бу ҳам қонданинг истисносидир.

Биз-ку, истеъдод юлдузларининг шеърят осмонида қовушмоғи ҳақида шоирона хаёллар қиламиз. Лекин бадий таржимани бевосита амалга оширувчи нашриётларда бу масала жуда оддий ва жўн ҳал қилинади. Аввал автор маълум ҳажм ва тираж билан нашриёт планига киритилади, сўнг таржимон билан шартнома қилинади. Қарабсизки, бечора шоирнинг балки умр бўйи яратган ижоди бир неча ой ичида бошқа тилга кўчиб муҳаррир столи устида бир папка бўлиб қаппайиб турибди.

«Москва кўз ёшига ишонмайди», деган гап бор. У аниқликни яхши кўради. Москва нашриётлари ҳам аниқ, сўзма-сўз таржимага ишонади. Лекин шеърятда сўзма-сўз таржима нима? У бузилган иморатнинг ускунаси холос. Иморатни ўзидай қилиб қайта қуриш учун миллий меъморликдан хабардор бўлиш керак. Йўқса муҳташам саройнинг ускунасидан гугург қутичасига монанд бир қолипдаги уйларни қуриб ташлаш мумкин.

Таржима меҳрталаб меҳнат. «Муҳаббатсиз иморат вайрон бўлади» дейди ўзбеклар. Меҳрсиз, ёлғиз қалам ҳақи умидида қилинган таржима муҳаббатсиз никоҳдан туғилган етим боладай мунгайиб туради. Келинг, дўстлар, бу дунёда ғарибларнинг сонини кўпайтирмайлик.

Кўпинча таржима ҳақида гап борганда тил билиш масаласи ўртага тушади. Тил билганга-ку нима етсин. Лекин таржимон-шоирдан буни талаб қилиш ҳам қийин. Аввало бирор халқ шеърятини бутун назокати билан тушуниш учун шу тилни жўнгина билишнинг ўзи етмайди. Баркамол ўрганиш учун эса умр камлик қилади. Мен ҳам «Фауст»ни немис тилидан эмас, балки рус тилига қилинган сўзма-сўз таржима ва шарҳлар ёрдамида, сўнгра бир неча бадий таржималарни чоғиштириб ўрганиш натижасида ўзбекчалаштирганман. Немис тилини тушуниш ва тушунтира олиш даражасида билиш учун бир-икки йил шуғулланиш kifoya. Лекин Гётенинг «Фауст»ини бутун фалсафаси, теран маъно товланишлари билан тушуниш учун немис бўлиб туғилиш ҳам камлик қилса керак. Шоир-таржимон, менга қолса, бошқа тилни юзаки ўрганиш ўрнига ҳам ўз она тилини чуқурроқ ўрганса яхши

булар эди. Чунки таржима санъатида ўз она тилини бутун нозиклиги ва бойлиги билан билмаслик ҳам, бошқа тилни чала билиш ҳам бирдай зарарлидир.

Биз адабиётларнинг ўзаро таъсири бениҳоя кучайган даврда яшаймиз. Бизнинг давримизда таржима иши фақат оддий санъаткорлик эмас, балки катта ватанпарварлик иши ҳамдир. Бадий таржиманинг яна бир жиҳати бор. Таржима ишига қўл урган ёзувчи маълум даражада ўз ижодини қурбон қилади. У бошқа ёзувчи ижод этган асарга вақтини, кучини, истеъдодини бағишлайди. Шу маънода таржима интернационализмга хизмат қилувчи фидойилик меънатидир.

Урта Осиё ва Қозоғистон халқлари шеърисига бағишланган давра суҳбатини ўтказиш учун ўлкамизга келган таниқли ёзувчи ва таржимонларга, севимли журналимиз «Дружба Народов» коллективига миннатдорчилик изҳор этамиз. Бу суҳбат, ишонч билан айтиш мумкинки, республикаларимиз шеърисининг ривожига, иттифоқ бўйлаб яна ҳам баландроқ, кенгроқ парвоз этишига хизмат қилади.

1981

ШЕЪР ҚАДРИ

Шеърни ҳеч ким бировдан ўрганиб ёзмайди, ҳеч ким бировга шеър ёзишни ўргатолмайди. Лекин шеърний иқтидори бор бўлган бошловчига маҳорат сирларини ўргатувчи устоз керак. «Устоз кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар» деган халқ мақолининг шеърний ҳунарга ҳам дахли бор. Матбуот саҳифаларида босилаётган сон-саноқсиз шеърларни ўқиганда шеърят уёқда турсин шеърний нутқнинг ибтидоий қондалари вайрон бўлаётганини сезиш қийин эмас. Ростини айтганда, ҳамма вақт ҳам истеъдод эгаси бўлган ҳақиқий шоирлардан кўра ноқобил ҳавасмандлар кўпроқ бўлган. Лекин ҳеч қачон шеър бунчалик ўз кадр-қийматини йўқотмаган бўлса керак. Шеърят деб номланувчи муқаддас даргоҳ бедарвоза шаҳар бўлиб қолди.

Биз матбуот саҳифаларини ҳавасмандликка кенг очиб қўйдик. Бу масаланинг иккита нозик томони бор. Биринчидан, яхши ният билан қўлига қалам олган, ватани, халқи меҳри билан ҳаяжонга тушган, ўз қалб туйғуларини оқ қоғозга туширмоқ истаги билан кечаларни бедор қилган ҳар бир йигит-қиз ҳар томонлама таҳсин ва мададга лойиқ. Бизнинг инсоний нуқтаи назаримиз шуни тақозо қилади. Иккинчи томондан эса, бир яхши йигитнинг эзгу орзусини рўёбга чиқариб минглаб, миллионлаб ҳақиқий шеърят мухлисларининг эътиқодини дарз кетказиш мумкин.

Ёш ёзувчилар билан ишлаш бўйича олиб борилаётган кўлами беқиёс кенг — матбаа, нашриёт, ижодий уюшмаларнинг фаолиятида ана шу икки зиддиятли, аммо бир япроқнинг икки томонидай бир бутун бўлган дунёқарашлар ўртасида сезилмас кураш бор.

Лекин биз қанчалик шафқатли бўлмайлик, ҳаваскорнинг бошини силашга, инсоний яхшилик қондасига кўра яшашга уринмайлик — адабиёт ўзи жуда бешафқат. Ҳаёт-ку яхши йигитларнинг, мулоим қизларнинг бошини силаши мумкин, лекин қайсар шеърят учун хушфел, эзгу ниятларнинг ўзи камлик қилади.

Учта хотин қишлоқ йўлида гаплашиб кетишяпти:

— Менинг ўғлим доктор бўлса керак,— дейди биринчиси,— нега десангиз, ҳозирдан қайси касалга нима дорилигини айтиб беради.

— Менинг ўғлим бухгалтер бўлса керак,— дейди иккинчиси,— нега десангиз, ҳозирдан ҳисоб-китобни яхши кўради.

— Менинг ўғлим шоир бўлса керак,— дейди учинчиси,— нега десангиз, ҳозирдан ёлғон гапиради.

Икки аёлнинг гапида ҳақиқат борми-йўқми билмадим, лекин учинчи аёлнинг гапида жуда нозик ҳақиқат бор.

Гар деса Фузулий, ки гўзалларда вафо вор,
Алданмаки, шоир сўзи албатта ёлондур.

Ҳа, шоир сўзи ёлғондир деган гап жуда қадимдан қолган. Ривоят қиладиларки, Нуширвони одил шоирларни ҳузурига чақириб айтибди: «Бу не бетавфиқликки, сиз шоирлар мендек одил шоҳ даврониде ёлғон шеърлар ёзасизлар? Ҳеч замонда ошиқнинг оҳу фиғони саҳрога ўт қўядими? Қиз боланинг киприги ўқ бўлиб ошиқ йигитнинг кўкрагига санчилармиш. Бу гапга ким ишонади? Хуллас, шу бугундан бошлаб ким ёлғон шеър ёзса боши дорда, мулки талонда».

Шу фармондан кейин узоқ вақт ҳеч ким шеър ёзмай қўйди. Ниҳоят бир шоир шундай шеър ёзди:

Тонг отса юлдузлар сўнар осмонда,
Хўрозлар қичқирар Мозандаронда.
Халафда кечқурун қуёш ботади,
Кечаси одамлар ухлаб ётади.

Нуширвони одил ҳеч бир ёлғони йўқ, бошидан-охиригача ҳақиқат бўлган ушбу шеърни ўқиб елкасини қисди, бошини қашлади ва яна фармон берди: «Шоирлар ўша ўзининг ёлғонини ёзаверсин».

Шундан: «Шоир сўзи ёлғондур» деган гап қолган, шундан Фузулий: «Алданмаки, шоир сўзи албатта ёлондур», — дея лутф қилган.

Шеърятнинг ана шу «ёлғонида» жуда чуқур ҳақиқат, сеҳрли ҳақиқат бор, буюк ишонтириш кучи бор. Ақл бовар қилмас бир қонуниятга кўра кишилар жўн айтилган рост сўзга эмас, ўша «ёлғон»га ишонади.

Нега энди мен шеърятнинг зукко билгичлари ўлтирган бу йиғинда адабиётнинг ибтидоий қонуни, алифбоси бўлган бу гапни, ҳаётий ҳақиқат билан бадий ҳақиқат муносабатини айтиб турибман? Негаки, минг афсус, биз кўп ҳолларда, ҳатто тўқсон фойиз шеърларимизда шу қонуниятга амал қилмаймиз, «Кеч-қурун Халафда қуёш ботади» деб ёзамиз.

Мана «Шарқ юлдузи» журналида турли вақтда босилган иккита ўртоқлик ҳазили. Бири кўзга кўринган олимга:

Ўйчан олим, ишчан олим,
Лабзи ҳалол муаллим.

Тўғри гапми? Тўғри гап. Ҳақиқат. Биз ўша олимнинг ишчанлигини, ҳалоллигини биламиз. Энди савол: Агар бу рост гап бўлса — нимаси ўртоқлик ҳазили? Ва аксинча, бу гап ҳазил бўлса, қочирим бўлса, демак, олимнинг ишчанлиги, ҳалоллиги шубҳа остига олинган бўлади? Бундан чиқадики, бу ҳазил эмас, тўғри шеър. Энди шу икки сатрни тўғри шеър сифатида таҳлил қилайлик. Мантиқ нуқтаи назаридан қараб чиқайлик.

Ишчан олим деган сўзга тушуниш мумкин. Лекин нега ўйчан олим? Ўйлаш, фикрлаш олимликнинг шарт-ку! Бу гап худди шеър ёзадиган шоир, ашула айтадиган хонанда деганга ўхшамайдимиз?

Иккинчи сатрда олимнинг муаллимлиги ҳақида хабар берилади. Муаллим сифатида олимга қандай шарҳ бериш мумкин? Яхши муаллим, уста муаллим, меҳрибон, борингки, талабчан муаллим, қаттиққўл муаллим — дейиш мумкиндир. Лекин нега энди «лабзи ҳалол» муаллим? Лафзи ҳалол деб ваъданинг устидан чиқадиган одамни айтадилар. Олим муаллим сифатида қандай ваъда берди-ю, ўша ваъдасининг устидан чиқди? Ҳар юз бош талабадан ўнтадан кандидат етиштираман деб ваъда қилдимиз?

Икки сатргина шеър. Бор-йўғи етти сўз. Етти до-

на сўзда ўн хил мантиқсизлик. Беихтиёр русча «еш» сўзини «ишчо» деб ёзиб уч ҳарфли сўзда тўртта хато қилган ўқувчи кўз олдимга келади.

Энди яна бир ўртоқлик ҳазилини кўрайлик.
Гулчеҳра Жўраевага:

Лирикаси «ёр-ёр» гўзал,
Яратмоқда дostonу ғазал.
Уз-ўзига талабчанки у,
Бўлиб борар ижоди тугал.

Бу сатрларни таҳлил қилиб ўтиришнинг ҳожати йўқ —
фақат яна ёдингизга соламан:

Халафда кечқурун қуёш ботади...

Бундай жўн, саёз, бадиятдан йироқ сатрлар аҳён-да учраса майли эди. Матбуотимиз, радио-телевидение-миз, китобларимиз саҳифаларини бундай ноқобил назмбозлик тўлдириб юборди. Кеча биз баҳорги сойлар деб мақтанган оқим бугун селга айланди. Бу офатдан қутқаринглар дея бонг урадиган даражага етдик. Шеъриятни бу офатдан якка шахслар қутқариши қийин. Ҳамма бир бўлиб курашиши керак. Бу ҳақда айниқса танқидчи олимларимиз, ўша «ишчан» ва «ўйчан», ўша «лабзи ҳалол» олимларимиз жиддий ўйлашлари лозим¹.

1982

¹ Бу нутқ 1981 йил шеърияти якунига бағишланган йиғинда сўзланган.

РУҲИМИЗ НЕЪМАТИ

Биз биламизки, шеъриятнинг онаси қадим-қадимги меҳнат қўшиқларидир. Ибтидоий одам қўшиқ билан ҳаёт захматини енгиллаштирган. Қўшиқ нафақат инсон умри — инсоният умрига йўлдош дейиш мумкин. Ахир Одаматого куй билан жон бахш этилган деб бекор ривоят қилмаганлар.

Қўшиқнинг жони куй бўлса, вужуди шеърдир. Сўз ва куй, жисму жон каби бир бутун бўлган жойда ҳақиқий қўшиқ пайдо бўлади ва бундай қўшиқнинг умри боқий бўлади. Шундай куйни яратган ҳам, шундай шеърни ёзган ҳам дунёга келганидан рози бўлса ҳақли. Чунки оламда энг мушкул ва мураккаб иш, одамлар кўнглига йўл топишдир.

Мамнуният билан айтиш мумкинки, бизнинг ана шундай қўшиқларимиз бор. Меҳнаткаш, танти, зукко халқимиз дидига муносиб қўшиқларимиз бор. Биринчи навбатда классик меросимиз билан фахрлансак арзийди. Замоनावий бастакорларимиз ҳам чиройли асарлар билан элни хушнуд қилишмоқда. Энди истагимиз — кўпчилик жам бўлиб айтадиган қўшиқларни кўпроқ яратиш, давраларда, йўлларда жаранглатиб куйлайдиган ашулалар керак. Умуман, бизда негадир базму йиғинларда, сафарда кўпчилик бўлиб ашула айтиш унча расм бўлмаган. Қўшиқ айтиш — хонанданинг, артистнинг иши деб биламиз, кўпроқ эшитиб маза қилишни афзал кўрамиз. Аслида қўшиқ айтишнинг шукуҳи ўзгача. Киши руҳан енгил тортади.

Қўшиқ айтиш бор, хиргойи қилиш бор. Қўшиқни овози бор айтади, хиргойинга ҳамма қўшилиши мумкин. Юнус Ражабийнинг «Куйгай»ни ижро этиши хир-

гойига ўхшаб кетади. Бежиз эмаски, ҳунари хонанда бўлмаганлар ҳам «Куйгай» сингари енгил қўшиқларни давраларда севиб айтиб юришади. Демокчиманки, қўшиқнинг оммабоплиги учун ҳам ҳаракат қилмоқ керак. Тинглаш маъносигагина эмас, ижро этиш маъносида ҳам. Болаларни ёшлиқдан қўшиқ айтишга, айниқса жам бўлиб қўшиқ айтишга ўргатишимиз керак. Узича ғинғиллаб хиргойи қилиб ишлаётган ё ўйнаётган болага ҳеч қачон «Овозингни ўчир» демаслик керак. Токи улғайиб давраларга қўшилганда ҳамма қўшиқ айтса, тортиниб, оғзига талқон солиб ўтирмасин.

Энди «Хаёл» деган қўшиқнинг яратилиш тарихига келсак, мен бу шеърни ўн беш йилча аввал ёзган эдим. Ёзганда ҳам қўшиқ бўлади, деб ўйлаган эмасдим. Инсон хаёлининг бепоёнлиги, мўъжизавийлиги мени банд этиб, шу радифли шеър дунёга келган эди. Хушовоз хонандамиз Фахриддин Умаров бу шеърга мос куй яратиб ўзи чиройли ижро этганида, назаримда, шеър яна ҳам очилиб кетгандай бўлди. Шундай ҳолни мен Абдулҳамид Султонов «Сенга бахтдан тахт тиларман»ни ижро этганида сезган эдим.

Умуман, сўз, куй ва ижронинг мувофиқ бўлиши уларнинг ҳар учаласи ҳам баланд мақомда бўлиши камдан-кам насиб этадиган бир ҳолки, бу нарса яратувчилар учун ҳам, эшитувчилар учун ҳам катта бахтдир. Шундай қўшиқ бўлгувчи шеърларни, ғазалларни ёзиш менинг ҳам орзуим.

1982

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

1954 йил. Сира ёдимдан чиқмайди. Ушанда тўққизинчи синф ўқувчиси эдим. Менинг илк шеърий машқларимдан бири «МГУга» номи билан «Шарқ юлдузи»да босилиб чиқди. Уша кунлардаги қувончимни таърифлашга сўз камлик қилади. Синфдошларим, тўғарақдошларим олдида гердайиб юрганларим, журнал сотилаётган дўконлар олдидан кетолмай турганларим, мен билан сўрашган ҳар бир катта-кичикнинг оғзини пойлаганим, «шеърингни ўқидим», деган сўзини эшитганда ич-ичимдан яйраганимни эсдан чиқаролмайман. Хаёлимда ўша кунларда ҳамма менинг шеъримни ўқир, у билан яшар эди.

Минглаб шогирдларин севиб, ардоқлаб,
Фан қўйнига чорлаб, кенг очиб бағрин,
Ленинские Гориди азамат тоғдай
МГУ булутларга бўй чўзмиш мағрур.

Ҳозир ўйласам, бу андак ибтидоий, андак баландпарвоз, лекин ёш юракнинг содда ва самимий хаёлларини ифода қилган шеър менинг адабиётга қўйган биринчи қадамим экан.

Менга мактаб миқёсидаги шуҳрат билан бирга қалам ҳақи ҳисобидан «Комсомолец» фотоаппарати, «қурбақа» пероли авторучка ҳадя этган илк қадам — «Шарқ юлдузи» билан илк авторлик танишувим шундай бўлган.

1960 йил. Тошкент Давлат университетининг сўнги курсида ўқиб турган вақтимда «Шарқ юлдузи»да В. И. Лениннинг ёшлик йилларига бағишланган «Буюк ҳаёт тонги» номли дostonим босилди.

Бу ҳодиса ҳаётимда унутилмас янги саҳифа очди. Уша кунларда «Совет Ўзбекистони»да шоир Туроб Тўланинг «Шарқ юлдузи»ни варақлаб» мақоласи босилди. Номдор шоир бир студент боланинг илк достонига катта қалб эгасига хос танглик билан юксак баҳо берди.

Мана бугун орадан кўп йиллар ўтиб хаёл қилсам, «Шарқ юлдузи»— мен учун ҳам бешик, ҳам дорилфунун бўлибди. Шу азиз ва қадрдон журнал саҳифаларида Ғафур Ғулумдан тортиб то Абдулла Ориповгача, Ойбекдан тортиб Ўткир Ҳошимовгача, устозларим, дўстларим ижодидан баҳраманд бўлдим, шу муборак саҳифалар неча авлод ўзбек ижодкорлари қатори менинг тенгдошларим учун ҳам мушоира, мубоҳаса майдони бўлди.

Бугунда «Шарқ юлдузи» «Ёшлик» журнали тимсолида ўзининг—«укасига» эга. Барча ёшларнинг умиди шуки «ука» ҳам «ака»га муносиб, элга севимли журнал бўлади.

Қадрдон журналимиз қутлуғ ёшга тўлган кунда шогирдлик таъзими ва миннатдорлиги билан шундай дегим келади:

— «Шарқ юлдузи» — сен бизнинг кўз тиккан юлдузимизсан. Доимо баланд бўл, доимо ёруғ бўл. Ижод уфқида ҳамиша балқиб тур. Лекин ёш шоир, ёзувчиларга юлдуз қадар йироқ бўлма. Ўзинг юлдуз бўлсанг ҳам, бағринг осмон, меҳринг офтоб бўлсин.

1984

АДОЛАТ ТУЙҒУСИ

Инсонга бир марта бериладиган ҳаётда у умридан, ўтган кунидан қониқиб яшаши керак. Виждонига хилоф иш қилмай яшаса — бундан улуг бахт йўқ. Ҳар бир айтган сўзинг, ишинг ўзингнинг хоҳишингга мувофиқ бўлса — энг катта бахт шу. Аксинча, инсоннинг ўз ички интилишлари, қалби, эътиқоди, сўзи билан иши ўртасида зиддият пайдо бўлса, виждони буюргангани қилолмаса, бу — инсон учун жуда катта бахтсизликдир.

Адабиёт, санъат — қалбнинг ҳунари, юракнинг иши. Шоир, ёзувчи юрагининг сўзи, қалбнинг амри билан қўлига қалам оладиган одам. Агар ёзувчи, шоир виждон сўзини айтолмаса фожеа юз беради. Адабиёт аҳли ҳамма замонларда инсон қалбининг эрки учун курашган. Замонлар бўлганки, унда рост гапни айтиш жасорат ҳисобланган. Биз эса шундай жамиятда яшайтирмизки, давлат, мамлакат манфаатлари билан халқ манфаатлари ўртасида зиддият йўқ. Бутун жамият ва шу жамиятнинг интилишлари, орзу-мақсадларининг ифодачиси бўлмиш ёзувчиларнинг нияти битта: халққа хизмат. Бинобарин, шундай бир даврда рост гапни айтиш жасорат саналиши жўяли ҳодиса эмас. Лекин биз шундай даврни бошимиздан кечирдикки, жамиятдаги айрим нуқсонларни кўрсатиш баъзи юқори лавозимдаги одамлар томонидан жамиятнинг илдизига болта уриш, жамият боғига тош отиш, деб талқин этилди. Камчиликларимизни баралла айтишимиз, бу — уйдаги гапни кўчага олиб чиқиш, тузумимиз муҳолифлари олдида ўзимизни камситиш, деб баҳоланди. Бундай фикр ҳоким бўлган вақтда ёзувчининг ижод қилиши ниҳоятда мушкул.

Биз кейинги бир неча ўн йиллар давомида драматургиямизнинг оқсаб келаётгани тўғрисида очиқчасига гапириб келамиз. Лекин бунинг туб сабабларини ҳаммамиз сезиб, билиб турибмиз. Ахир, драматургия қарама-қарши характерларнинг, қарама-қарши қарашларнинг жуда кучли тўқнашувлари намоён бўладиган, жамиятни олға силжитувчи курашчан тафаккурнинг юксак нуқталарида намоён бўладиган санъат тури. Одамлар кўнглидаги кўп гапларни, кўз олдимизда рўй бераётган ноҳақликларни баралла айтиш мумкин бўлмаса, драматургиямиздан қандай жасоратни талаб қиламиз.

Бир мисол. 1969 йили «Олтин девор» комедияси асосида саҳналаштирилган спектакль қабули пайтида баъзи мартабали ўртоқлар асардаги салбий қаҳрамонларни таҳлил этар эканлар: «Наҳотки, биз совет врач устидан, совет савдо ходими устидан шундай кулсак! Ахир, бу спектаклни кўрган заргар ёки врач норози бўлиб, бизларга мурожаат қилса, нима деб жавоб берамиз», қабилидаги гапларни айтган эдилар. «Олтинни яшириш совет кишиларига хос эмас, асарнинг биринчи кўринишидаёқ олтинни давлатга топшириш керак эди!», деганлар ҳам бўлганди. Енгил ҳазил асосига қурилган беозор спектакль ҳақидаки шундай фикрлар баён этилганда, масалан, Абдулла Қаҳҳорнинг «Тобутдан товуш», Уйғуннинг «Парвоз» асарларидек кескин, жасорат билан ёзилган, ижтимоий адолат учун ошқора кураш руҳи билан йўғрилган асарларнинг тақдири тўғрисида гапирмасак ҳам бўлади.

Ўзбекда «Қасални яширсанг, исидмаси ошқор қилади», деган гап бор. Бугун улуғ сьезднинг юксак минбаридан баралла айтилаётган айрим иллатларнинг авж олишида, айниқса, Ўзбекистонимизда содир бўлган — партиямиз кадрларнинг айниши ва бузилиши деб рўйроқ баҳо берган — ҳодисаларни биз, ёзувчилар ўз вақтида очмаганимиз, гражданлик жасоратимизнинг етишмаганлиги ҳам бир сабабдир.

Истеъдодли, жасур, виждон сўзини айтадиган ёзувчилар турли йўллар билан камситилди, аммо ўртамиёна, замонасоз қаламкашлар кўкларга кўтарилиб, унвону мартабалар билан сийлангани ҳаммамизга аён. Лекин халқ ҳамиша одил! У иқтидорсиз, сохта ёзувчиларга доимо ўз одил баҳосини бериб келган. Бу туйфанинг китоблари дўконларда чанг босиб, омборларни

обод қилиб ётибди! Шундай «асарлар» ҳозир ҳам китоб савдоси ташкилотларининг рўйхатларини тўлдириб турибди. Бундай аҳволнинг юзага келишида адабиётнинг ҳаками ва виждони — адабий танқиднинг ҳам яхшигина ҳиссаси бор. Ёзувчига унинг истеъдод даражасига, асарига қараб эмас, балки эгаллаб турган мансабига қараб баҳо берилиши, ҳамма билиб кўриб турган барча жиҳатлардан ожиз асарларнинг мақталиб, кўкларга кўтарилиши адабий танқид деб аталган муқаддас соҳанинг обрўини туширади. Шу сабабли ҳам Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг бюроси тарихий XVI пленумдан кўп ўтмай республикамизда адабий-бадий танқидчиликнинг аҳволи ва уни янада яхшилаш тadbирлари тўғрисидаги масалани кўриб чиқди. Адолат туйғуси, холислик, ҳалоллик ва жасоратнинг етишмаслиги, тарафкашлик, ошна-оғайнигарчилик, майдагаплик, дидсизлик, яхши асар билан ёмон асарни фарқлай олмаслик каби иллатлардан, афсуски, танқидчилик ҳали қутулолгани йўқ.

Мен нашриётда хизмат қиламан. Маълумки, нашриётга келадиган ҳар бир қўлёзма холис тақриз этилиши лозим. Қўлёзма ё нашрга тавсия қилиниши, ё рад этилиши керак. Биз шундай ҳолларга дуч келаётирмизки, ёзувчиларнинг асарларига баҳо берадиган танқидчилар турли баҳоналар топиб, ўзларини масъулиятдан олиб қочадилар. Оқибатда биз айрим ўзи номдору, бироқ асари ҳар жиҳатдан заиф адибларнинг қўлёзмаларига тақризчи тополмай ойлаб овора бўламиз, танқидчиларга ялинамиз. Лекин улар ўзларини четга урадилар. Танқидчи душман орттираман, деб қўрқса ёки ундаги адолат туйғусидан шафқат туйғуси устун келса — адабий муҳитда ҳеч қачон адолат бўлмайди, ҳеч қачон партиямиз биздан кутаётган туб ўзгаришларни амалга ошира олмаймиз!

Жамиятимизнинг ҳамма соҳаларида кетаётган ижтимоий адолат учун, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини яхшилаш, инсон омили учун кураш адабий ҳаракатнинг ҳам марказидан ўтувчи тушунчалардир. Виждонни ўртага қўйиб айтганда, биз ахир ўзимиз неча йиллар орзу қилган муҳит ва шароитга етиб келдик. Партиямиз ва халқимиз биздан чинакам ҳақгўй асарларни кутмоқда. Ахир, бадий асарнинг яхши-ёмони ёки етук-ноетуклиги, ёзувчининг бадий иқтидори барчага беш қўлдай аён-ку, нечун биз ҳамон андиша ва исти-

ҳола деб аталмиш тўсиқдан ўтиб кетолмаймиз! Биз ўртамиёна ёзувчи ёки ҳаваскорга яхшилик қилиб, адабиётдан ҳақиқий, катта кашфиётлар кутган ўн минглаб китобхонларнинг дилига озор етказмаётирмизми?!

Дўппини олиб қўйиб гаплашадиган вақт етди. Фақат гаплашадиган эмас, айтган гапларимизга амал қиладиган вақт етди. Партияимизнинг дастурлари бизга кучқувват бағишлайди. Лекин ҳалоллик, ҳақиқат учун кураш ҳамиша жасорат, фидойилик талаб қилади. Бизга партияимизнинг шонли XXVII съезди кўпга кетадиган ҳақиқат сабоғини берди.

Қуёш ўйғонмасдан ўйғониб, кўз кўрмай қолгунча ишлайдиган, йил — ўн икки ой даладан қайтмайдиган меҳнаткаш халқимиз бор. Биз ана шу адолат туйғуси тийрақ, зукко, юсак дидли, бағри кенг халқимизнинг ҳаётини ҳаққоний тасвирлаб берадиган, унинг жасорат ва қаҳрамонликларини бадий улуғлайдиган, гўзаллик туйғусини ўстириб, ҳамиша адолат учун кураш руҳида тарбиялайдиган халқимизга муносиб асарлар яратишимиз керак. Қўлимизга қалам олар эканмиз, доимо кўз олдимизда ана шу қаҳрамон ва донишманд халқимиз турсин!

1986

ҚАРЗДОРЛИК

ЖАВОҲИРГА БЕРГИСИЗ БОЙЛИК

Биз бугун Алишер Навоий номисиз ўзбек маданиятини тасаввур қилолмаймиз. Унинг нурли шеърляти, ёруф сиймоси руҳимизга сингиб кетган. Шоирнинг юксак бадният билан музайян бўлган, чуқур инсонпарвар ғоялар билан йўғрилган ижоди асрлар оша бизни ҳануз ўзига ром қилади, кўнгилларимизни завқу шавқ ҳамда ифтиҳор туйғулари билан, онгимизни эзгулик фикрати билан бойитади, бизни адолат учун, инсон қалбининг мангу эрки учун курашмоққа чорлайди.

Алишер Навоий шеърлятининг буюк қудрати халқпарварлиги ва одамга сўнгсиз меҳрида. Ўз элини, инсонларни шундай катта муҳаббат билан севолган шоирнинг қаламидангина шундай ноёб дурдоналар тўкилади. Навоий «Хамса»си, «Ҳазойинул-маоний» девонлари биргина менинг эмас, шеър меҳнатига ошно бўлган ҳар бир ижодкорнинг, ҳар бир шеърхоннинг хонтахтаси устида туради, қалби тўрида эъзозланади. Бу ўлмас ижодиёт бизнинг бебаҳо мерос мулкимиз, жавоҳирга бергисиз бойлигимиз.

Навоий яшаган замон билан бизнинг давр ўртасида узоқ беш юз йиллик тарих бор. Бу фурсат ичида ҳаётимизда кўп нарсалар ўзгарди, халқ ўз бошидан кўп нарсаларни, ҳодисаларни кечирди. Неча хонлар, амирлар ўтди. Дунёқарашлар ўзгарди, она тилимиз луғати янгиланди, Навоийни ҳатто ўзимиз — унинг энг изчил муҳаблари ҳам баъзан қомусларга қараб тушунадиган бўлди. Лекин буюк даҳонинг ўз замонидан анча илгарилаб кетган ғоялари бизнинг дилимизга яқин, у бамисоли ёнимизда турганга ўхшайди.

Навоий шундай улкан чўққики, ундан узоқлашган сари маҳобати кўпроқ намоён бўлади. Биз бу чўққиға зинҳор ортимизда қолган даражада деб эмас, доимо олдинда турган, биз доимо интилиб яшайдиган юксаклик деб қараймиз.

Навоий барча замон шоирлари учун маҳорат мактабидир. Ҳеч бир замонда ҳеч бир туркиғуй шоир шеър санъатини шу қадар кўтара олмаган. Навоийнинг санъаткорлиғига фақат ҳайратланиш мўмкин. Унинг шеърини мўъжиза даражасида.

Баъзан менга Навоий байтлари инсон фикратида пайдо бўлган эмас, балки илоҳий қудрат томонидан яратилгандек туюлади.

Саҳар ҳовар шаҳи чарх узраким ҳайли ҳашам чекди,
Шуои хат била кўҳсор уза олтун алам чекди.

Қазо фарроши чекди субҳнинг сиймин супургусин,
Музаҳҳаб парлари андоқки, товуси ҳарам чекди.

Муаззин каъба тоқи узра гулбонги самад урди,
Бараҳман дайр айвонида оҳанги санам чекди.

Бу мисраларда на фақат гўзал ташбиҳлар, теран фалсафий ўйлар мавжуд, балки ақлни лол этгувчи сеҳр, самовий оҳанг бор. Бундай сатрларни инсон қўли битганига ақл бовар қилмайди...

1980

ҲАР АВЛОДНИНГ ЎЗ ПУШКИНИ БОР

Рус шеърятни Пушкинга қадар узоқ изланиш йўлларини ўтди. Турли-туман услублар, йўналишлар бир-бирининг ўрнини ола-ола, майин ва дағал, жўн ва чигал, заминий ва самовий, сокин ва исёнкор, фикрий ва ҳиссий шеър кураша-кураша Пушкиндек улкан даҳо пайдо бўлди ва рус миллий шеърятини баркамоллик чўққисига кўтарди. Кантемирдан Пушкингача ва Пушкиндан бугунги ёш шоиргача шеърини санъат бошидан кечирган «изм»ларнинг сонун саноғи йўқ. Лекин барибир Пушкин асос солган ва юксак чўққига олиб чиққан халқчил шеърят, эрксевар, ҳаққоний, курашчан шеърят ҳамиша истеъдоднинг тамали бўлди ва бугун ҳам барча шаклий ва услубий «янгиликлар»нинг оқибати «Пушкинга қайтиш» (балки тўғрироғи «Пушкин сари юксалиш») билан якун топса ажаб эмас.

Пушкин — бир жаҳон. У жаҳоннинг ўзидек турли-туман ва бир бутун, мураккаб ва содда, ҳадлик ва бепоён. Пушкин сатрларини ўқиган киши табиат китобини ўқигандек ҳайратланади, қувонади, завқланади, изтиробга тушади.

Пушкин — бизга умрбод йўлдош. Умримизнинг турли даврида биз унинг турли қирраларини кашф этамиз... Болаликда Пушкин биз учун «Руслан ва Людмила», «Поп ва унинг хизматкори Балда», «Олтин хўроз ҳақида эртақ» каби асарларни ёзган «сеҳргар шоир» бўлса, йигитликда биз унинг «Ёдимдадир ажиб сония», «Сен ва Сиз» каби шеърларини ён дафтаримизга кўчириб юрамиз, севги мактубларига қўшиб битамиз. Кейинроқ Пушкин ҳаётимизга «Евгений Онегин», «Борис

Годунов, «Моцарт ва Сальери», «Мис чавандоз»лар билан киради ва бизни умрбод тарк этмайди.

Ҳар бир умр фаслининг ўз Пушкини бўлганидек, ҳар бир авлоднинг ҳам ўз Пушкини бор. Йиллар ўтиши билан уни ҳар бир насл янгича ўқийди. Шу боис ҳам Пушкин каби даҳоларнинг асарлари вақти-вақти билан қайта таржима қилинади. Бизда ҳам ана шу зарур ва хайрли ишнинг вақти етган. Муҳтарам устозларимиз халқимизни Пушкин билан илк таништириш йўлида катта меҳнат қилдилар ва бир йигит умри мобайнида бу таржималар бизга садоқат билан хизмат этди. Бугун шеърятимизда янги авлод етишди, бу авлод устозлар меҳнатини инкор қилмаган ҳолда, Пушкинни ўз назари билан талқин қилмоғи керак.

Мен илк бор мактабга қўйганда қадам,
Илк бор алифбодан олганда таълим,
Менга олам аро юз очган олам —
Пушкин даҳосига қилурман таъзим.

Ҳали мен англамай Алишерни ҳам,
Гёте руҳи ҳали бўлмасдан ҳоқим,
Хаёлим бешигин тебратган онам —
Пушкин даҳосига қилурман таъзим.

Улғайдим, кенгайди уфқи ҳаётнинг,
Дунё кўркин очди улғувор, азим.
Кўзларимга қилган кенг оламни кенг
Пушкин даҳосига қилурман таъзим.

Мурғак дилга тушиб шеърнинг ҳаваси,
Баён этганимда илк кўнгил арзим —
Менга мадад бўлган аташ нафаси —
Пушкин даҳосига қилурман таъзим.

Ҳали йўлим опис, ҳаёт ҳали бор,
Ҳали бу дунёдан кўп менинг қарзим,
То тирик эканман такрор ва такрор
Пушкин даҳосига қилурман таъзим.

Шоир бўлсам агар элга муносиб,
Мени шоирим деб атаса халқим,
Навоий девонин кўксимга босиб
Пушкин даҳосига қилурман таъзим.

1974

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН

Ёшликда орттирилган дўст умрининг кўрки, қалбнинг суянчиғи бўлади. Киши шодлигини ҳам, дардини ҳам аввало у билан баҳам кўргиси келади, ҳар гал учрашганда бамисоли ёшликнинг беғубор оламига қайтгандек бўлади. Тасаввуримда Сергей Есенин шеърляти менинг шундай — ёшлик дўстим. У билан мен талабалик йиллари танишиб қадрдон бўлиб қолганман. Эсимда, иккинчи курс студенти эдим. Пахта теримига хашарга чиққан кунларимиз ишдан сўнг ётоқда, хира чироқ нурида ярим кечагача есенинхонлик қилар эдик. Ушанда «Эрон тароналари»нинг бир қанча шеърлари ўзбек тилига таржима қилинди.

Мана, ўша кунларга ҳам ўттиз йилга яқин вақт бўлди. Бу фурсат ичида мен Есенин ижодига кўп марта қайтдим. Унинг китоблари ўзбек тилида уч бор омавий нусхада чоп этилди. Баъзи шеърлар ўзбекча кўшиққа айланди.

Сергей Есенинга ҳар гал мурожаат этганимда ўша талабалик йиллари, қадрдон пахтазор ёдимга тушади. Шоир сўзларини чаноқлардан тортиб олаётгандек бўламан. Димоғимга пахта ҳидига омухта рус ўрмонларининг таниш ҳиди урилгандек бўлади.

Одатда шоир таваллуд санасини нишонлаганда «у тирик бўлганда фалон ёшга кирар эди» деган сўзларни айтишади. Мен негадир Сергей Есенинни тўқсон ёшли чол сифатида кўз олдимга келтиролмайман. У дунёга чақмоқдек келиб кетди. Лаҳзадек умрида бор нурини сочиб, бутун борлигини намоён қилди. Есенин барча мухлислари тасаввурда ўттиз ёшли ўт юрак йигит, туйғулари тизгин билмаган ёш шоир бўлиб қолади.

1980

ЧАҚМОҚ УМРИ

Усмон Носир ҳаёт бўлганида етмиш ёшга тўлган бўларди. Лекин бу мўътабар ёшга етиш ҳассос шоирга nasib қилмади. Йигирма бешга етмаган чоғида у ижод оламини тарк этди. Шафқатсиз қисмат халқни олов юрак фарзандидан жудо қилди.

Усмон Носир лаҳзалик қисқа умрида ўша давр адабий муҳитини қандай ларзага солган бўлса, мана ярим асрдан кейин ҳам у яратган мисралар бизни ҳайратга солади, ёш бир йигитчанинг шу қадар теран фикрлагани, шу қадар тугал ва ёрқин образлар чизгани бизни лол қилади.

Лермонтов, Добролюбов, Абдулла Тўқай, Бараташвили, Сергей Есенин... Усмон Носир... Булар дунёдан ўттиз баҳорни ҳам кўрмай ўтган, аммо ўз номларини улуғлик пиллапоясига кўтарган сиймолардир...

Истеъдод шундай бир гавҳарки, у денгиз тубида, садаф ичида ҳам — гавҳар, истеъдод шундай бир зилол ирмоқки, унинг ҳар қатрасида дарёларнинг қудрати, уммонларнинг теранлиги бор, истеъдод шундай бир гулки, унинг ҳар бир очилмаган гунчасида чаманларнинг бўйи ва таровати бор.

Усмон Носир истеъдоди ана шундай гавҳар, ана шундай ирмоқ, ана шундай гунча эди.

Шоирнинг замондоши, қаҳрамон адиб, чех халқи фарзанди, ўзбек халқининг дўсти Юлиус Фучик: «Одамлар, ҳушёр бўлинг, мен сизни севардим!» деган сўзларни айтган. Усмон Носир ўз ижоди билан, ўз қисмати билан ҳар нафас бизга шу сўзларни такрор этади: «Одамлар, ҳушёр бўлинг, мен сизни севардим!»

Давр халққа унинг ифтихори бўлган, унинг юраги

бўлган фарзандларини қайтиб берди. Бугун Усмон Носир номли кўчада истиқомат қилувчиларнинг бахтли болалари Усмон Носир номли мактабда ўқийдилар. Алвон галстук таққан қизалоқ — ифтихор билан «Мен Усмон Носир номли пионер отрядидан бўламан», дейди. Шоир умри унинг шеърларида давом этади.

1982

«ЮРАҚ, СЕНСАН МЕНИНГ СОЗИМ»

Одатда катта истеъдод эгалари ҳаётда ҳам ёрқин шахслар бўлади. Мен Ойбек ва Ғафур Ғулом, Миртемир ва Шайхзода каби улкан сўз санъаткорлари суҳбатида бўлиб шундай эътиқодга келганман. Бу устозлар кириб келган уйларда чироқ ёқилгандай бўлар, ўзгача бир файз қўшилар эди. Аминманки, Ҳамид Олимжон, Усмон Носирлар ҳам шундай фариштали одамлар бўлишган.

Мен кўпинча Усмон Носирни кўрган, ҳамсуҳбат бўлган кишилар билан мулоқатда бўлганимда шоирнинг шахсиятига оид маълумотлар билан қизиқаман. Усмон Носирни кўрганлар унинг мард ва ўктам йигит бўлганини, шу билан бирга нозик руҳият эгаси эканини таъкидлайдилар. Қалби кенг, кўнгли очиқ, тўғри сўз ва жангари шоир йигитни кўп жиҳатдан рус шоири Сергей Есенинга ўхшаш кўраман. Усмон Носир худди улкан рус шоири каби оловли, исъёнкор қалб эгаси, шеърият уфқида ноғиҳон балқиган ёруғ юлдуз эди. У ҳам худди Есенин каби ижодда қийин изланиш йўлларини ўтди, ёш қалбининг минглаб саволларига жавоб қидирди. У ҳам ёруғ дунёни жуда эрта ва бевақт тарк этди. Есенин каби мушкул ва чалкаш давр гирдобиди ҳалок бўлди.

Усмон Носир қисқа ҳаётида тўрт шеърий китоб, бир дoston, бир шеърий драма ёзиб қолдирди. Пушкиннинг «Боғчасарой фонтани», Лермонтовнинг «Демон» асарларини ўзбек тилига юксак маҳорат билан таржима қилди. Бу китоблар ичида айниқса шоирнинг «Юрак» ва «Меҳрим» деб аталган икки шеърий тўплами Усмон Носир ижодининг қўш чўққиси ҳисобланади.

Юрак, сенсан менинг созим,
Тилимни найга жўр этдинг.
Кўзимга ойни беркитдинг,
Юрак, сенсан ишқибозим.
Сенга тор келди бу кўкрак,
Севинчинг тошди қирғоқдан,
Тилим чарчар, ажиб, гоҳи
Сени таржима килмоқдан.

Усмон Носирнинг «Юрак», «Нил ва Рим» каби шеърлари, «Нахшон» достони ўзбек шеърляти хазинасидан жой олган. Шоир қилган таржималар бу олижаноб ва мушкул санъатнинг ёрқин намуналари сифатида кўп авлод таржимонлар учун маҳорат мактаби бўлиб хизмат қилади.

Усмон Носир ёш шоирлигида ҳаётни тарк этди. Шеърлят ихлосмандлари тасавурида у мангу ёш бўлиб қолади. Унинг ёш шоирга хос эҳтиросли, содда, самимий сатрлари халқ қалбида узоқ йиллар яшайди.

1982

ҒАФУР ҒУЛОМ БИЛАН УЧРАШУВЛАР

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

1953 йил. Островский номли пионерлар саройига Ғафур Ғулом келармиш деган хабар тарқалди. Шоирнинг эллик ёшлик юбилейи нишонланиш арафаси эди. Ҳаммада кўтаринки кайфият. Айниқса биз — адабиёт тўғараги қатнашчиларининг қувончимиз ичимизга сиймайди.

Ез ойлари эди. Пионерлар саройи дарбозаси олдида «Победа» машинаси тўхтади. Ундан оқ жужунча китель-шим кийган Ғафур Ғулом тушиб келди. Кутиб олувчилар билан кўришиб, айниқса бизнинг тўғарак раҳбари шоир Ғайратий билан алоҳида илиқ сўрашиб ичкари юрди. Йўл-йўлакай атоқли шоир қизиқ гаплар билан ҳаммани кулдириб борар эди.

Саройнинг очиқ саҳнасида учрашув бўлди. Ғафур Ғулом шеърлар ўқиди. У бир шеърини мана шундай тугатгани эсимда: «Бу шеърни айтди сизга бобонгиз Ғафур Ғулом».

Мана, йиллар ўтиб, ўзим ҳам эллик устида туриб хаёл қиламан, ўз-ўзимга савол бераман: «Бугун мен ўзимни бобо дейишга тилим борадимми?» Замон ёш тушунчасини ўзгартириб юборибди. Ғафур Ғулом мансуб бўлган авлод ўз бошидан кўп мушкул даврларни, курашларни, уқубатларни кечирган, элликда улуг ёш нусхи уриб қолган эди. Уларнинг олтмиш ёши росмана кексалик бўлган. Бу менинг ўсмирлик тасаввурим эмас. Тасаввурим алдаса ҳам суратлар алдамайди. Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир, Шайхзодаларни ижод машаққатларидан кўра ҳам муҳитнинг қарама-қаршиликлари, низолар, ноҳақ айблашлар, виждон изтироблари қаритиб қўйган деб ўйлайман.

1961 йил. Мен «Еш гвардия» нашриётида янги иш бошлаган пайтим. Нашриёт планида Ғафур Ғуломнинг «Шум бола» асарини қайта нашр қилиш мўлжалланган эди. Директор Сотиболди Йўлдошевнинг топшириғи билан мен Ғафур Ғуломнинг уйига бордим. Вазифа — қайта нашр хусусида авторнинг фикрини билиш, бу асар давомини ёзиш нияти борми — шуни аниқлаб келиш эди. Шоирнинг ўша машҳур Арпапоядаги ҳовлисига биринчи марта ҳаяжон титроғида қадам қўйдим. Ҳовли ўртасида йўғон кунгура оёқли каттакон стол, стол устида каттакон темир қопқоқли сиёҳдон, ёнида қурбақа пероли ручка турар эди. Баҳор ойлари, дарахтлар гуллаган пайт. Мен стол ёнида куғиб турдим. Ичкаридан елкасига тўн ташлаган, дўппи кийган шоир чиқиб келди. Салом бериб, кимлигимни, нима мақсадда келганимни айтдим. Чамаси, ҳаяжонда фикримни аниқ, лўнда қилиб баён этолмадим шекилли, Ғафур Ғуломнинг менга айтган биринчи гапи шу бўлди:

— Нашриётда сендан каттароғи йўқмиди?..

Мен нима деб жавоб беришимни билмай, қўйнимдан ҳар эҳтимолга қарши ёздириб олганим нашриёт шартномасини шоирга узатдим. Расмий ваколатим борлигини билдириб қўймоқчи бўлдим шекилли.

— Қайта нашрга рози бўлсангиз, шу ҳужжатга қўл қўйиб берар экансиз,— дедим.

Ғафур Ғулом шартномани қайтариб, шундай деди:

— Буни чўнтагингга солиб қўй. Каттанга бориб айт, мен «Шум бола»ни қайтадан ёзаман. Шоаҳмад Шораҳмедов билан ҳам шартнома тузсин. У менга ёрдам беради.

Шу иш баҳона бўлиб Ғафур Ғуломнинг уйига тез-тез борадиган бўлдим. Устоз «Шум бола»нинг янги вариантини Шоаҳмад Шораҳмедовга айтиб турар, у киши стенограмма билан ёзиб олар эди. Менинг вазифам тайёр қисмларни олиб кетиб оққа кўчириш, нашрга тайёрлаш эди. Бир куни келганимда шоирнинг газета буюртмаси билан шеър ёзаётгани устидан чиқдим. Уша катта стол атрофида Шоислом Шомуҳамедов, Юсуфжон Ҳамдам ва мен танимайдиган яна уч-тўрт одам гурунглашиб ўтиришар, шоир суҳбатга қўшилиб, тугилмаган гаплар билан ҳаммани кулдириб, шунинг орасида шеър ёзар эди. Бундай ижод усули ўша вақт-

да қандай хаёлимга сиғмаган бўлса, ҳозир ҳам ҳеч тасаввур қилолмайман. Шеър ахир танҳоликда, фикру туйғуларни жамлаш, катта бир ички тўлқиндан туғилади-ку. Ғафур ака бўлса ҳангома қилиб ўтирган жойида шеър ёзар эди. Ҳар банд битганда ҳамсуҳбатларга ўқиб берар, уларни қойил қолдириб ўзи ҳам мақтаниб кўярди:

— Шеърни Ғафур Гулом ёзсин-у, ўликни ҳинду ювсин.

Шеър ёз тўғрисида эди. Меваларни таърифлаб туриб, «энди гилосга ҳам бир нима деб кўяйлик», «тут ҳам хафа бўлмасин» қабилида ҳазил сўзлар аралаш ўша каттакон сиёҳдонга ручкани ботириб ўнгдан чапга қаратиб қуйма сатрларни қоғозга туширар эди. Шеър охирлаб қолди.

Мис баркаш қайилгудек устидеги юкидан,
Юмалоқ бол мисоли ҳар битта қантак ўрик.

Шу сўзларни ёзиб шоир ўтирганларга мурожаат қилди: «Қани ўрик сўзига нимани қофия қиламиз?» Биров «кўрик» деди, биров «етук» деди... Ғафур Гулом: «Шошманглар, тилимизда «югурик» деган сўз бор-а. Ҳозир шуни боғлаймиз», деб ручкани қўлга олди. Бир дақиқа ўйланиб турди. Мен бор хаёл кучимни, ёш фантазиямни ишга солиб ёз мевалари таърифланиб турган шеърга «югурик» деган сўзнинг боғланишини тасаввур қилолмадим. Шоир бу вақт ичида тўртликнинг иккинчи бандини тугатиб, ўқий бошлади:

Қуёшда шакарзарра ялтирайди тукидан,
Пишиқчилик кунлари хаёл каби югурик.

Қойил демай илож йўқ.

Шеър битди. Уни русча алифбога кўчириб ёзишни устоз менга буюрди. Шундай қилиб 1961 йил июнда яратилган «Ёз боши» шеърини мен оққа кўчирганман.

«Шум бола»нинг дунёга келиши ҳам асосан шу усулда бўлган. Шоир ўзининг ёшлик ўртоғи Шоаҳмад ака билан турли ҳангомаларни айтишиб, ўтган воқеаларни эслаб ўтириб, бу ўлмас асарнинг бобларини ёд ёздирар эди.

ҚИЗ ДЕГАН КЎНГИЛНИНГ ҚОНИДАН БЎЛУР

1957 йил кузи. Биз университет талабалари пахтага ҳашарга чиққан эдик. Фафур Гуломнинг қизи Олмосхон биздан бир курс кейин ўқир, ўзининг одоби, камтарлиги, меҳнаткашлиги билан ҳамманинг меҳрини, ҳурматини қозонган эди.

Бир кун шоир машинасида келиб, университет раҳбарларининг ижозати билан Олмосхонни бир кунга Тошкентга олиб кетди. Шаддод комсомоллар бу воқеага ўзларича муносабат билдириб деворий газетага карикатура чиздилар. Фафур Гулом «Волга» машинаси ёнида қизи Олмосхоннинг бошини силаб турибди. Карикатура тагига «Сен етим эмассан» деб ёзилган. Газета Олмосхон қайтиб келгандан кейин ҳам бирор ҳафта осилиб турди.

Бу воқеани мен гоҳ кулиб, гоҳ ачиниб эслайман. Кулишимнинг сабаби карикатура топқирлик билан ўхшатиб чизилган, комсомол болалар шундай улкан шоирни ҳам аяб ўтирмай бошлаб танқид қилишган эди. Лекин ачинишимга ҳам сабаб бор. Аввало, Олмосхон, ҳали айтилганидек, эркатой қизлардан эмас эди. Қолаверса, айниқса қизларга икки ойлик пахта даврида ҳеч бўлмаса бир марта уйга бориб келишга рухсат бериларди. Лекин гап бунда ҳам эмас. Ачинишимга асосий сабаб бўлак.

1964 йили Фафур Гулом оиласида фалокатли ҳодиса юз берди. Ёш келинчак бўлган Олмосхон газ портлаши натижасида куйиб оғир жароҳатланди. Қизининг изтиробларидан ўртанган шоир оз вақт ичида сўлиб, қартайиб қолди. Сиртида билдирмаса ҳам, ўзини ҳар доимгидек тетик, қувноқ тутиб юрса ҳам, сочининг оқи кўпайиб, қобоқлари салқиланиб қолган эди.

Муҳаррам опа Олмосхонни олиб Москвага шифохонага кетган. Бир кун мен Фафур акани кўргани бордим. Устоз кўлида қайчи, турли журналлардан суратлар қирқиб ўтирар эди. Менга, ўтир, дея ишора қилиб, ишини давом эттирди. «Крокодил», «Огонёк», «Муштум» журналларидан қирқилган ҳазил суратларни оқ қоғозга текис қилиб ёпиштириб чиқди. Кейин менга қараб: «Мана, бўлди, тағхатини ёзсак, мактуб ҳам тайёр»,— деди. Бу шоирнинг Москвага — қизи ва рафиқасига ёзаётган фаройиб хати экан. Масалан, жуда ясанган танноз қизнинг сурати тагига: «Мана бу

Олмосхоннинг 1-Майга ясанишлари», бошқа бир суратга: «Олмосхоннинг адаларига, тилла балдоқ олиб беринг, деб ялиниб турганлари» сингари ҳазил сўзлар ёзилди. Устоз хатларни эҳтиётлик билан буклаб, конвертга солиб қўйди.

Шунда мен Ғафур Ғуломнинг буюк инсонлик фазилатига, оталик меҳрига тан берганман. Олисдаги ўксик фарзандининг кўнглини кўтариш учун шунча ҳафсала билан тоғ-тоғ журналларни ағдариб, қирқиб ёпиштириб ўтирганига қойил қолдим. Улкан шоир бутун ижоди давомида яратиб қўйган Ота сиймоси, «Қузатиш», «Соғиниш», «Сен етим эмассан», «Йигитларга», «Қизларга» сингари ўнлаб классик шеърларда ўз ифодасини топган меҳрибон, улуғвор, шафқати беҳудуд олижаноб сиймо — бу Ғафур Ғуломнинг ўзи эканига имон келтирдим.

Устоз хонадонидан чиқар эканман, ўша студентлик йиллари комсомол ўртоқларим қилган шаккоклик учун юрагим ачишар, улуғ шоирнинг сатрини ичимда такрорлар эдим:

Қиз деган кўнгилнинг қонидан бўлур...

ДУШАНБЕ САФАРИ

1966 йил, апрель. Тожикистон ёзувчиларининг съездига Ғафур Ғуломга ҳамроҳ бўлиб Шоислом Шомуҳамедов ва мен борадиган бўлдик. Бу мен учун катта воқеа, улуғ устознинг билдирган ишончи ва меҳри белгиси эди. Тожикистон Министрлар Советининг боғида беш кун Ғафур Ғуломнинг ажойиб суҳбатларидан баҳраманд бўлдим. Совет адабиётининг улкан вакиллари орасида устоз ҳамманинг диққат марказида, суҳбатларнинг жони бўлиб юрди. Классиклардан форсий ва туркий тилларда ёд билган байтлари, латифалари, тарихий воқеалар билан боғлиқ ҳикоя ва ҳангомалари сира тугамас эди. Москвалик рус ёзувчиларидан бири: «Ғафур — туганмас хазина, афсуски, бу гапларни у қоғозга туширмайди-да. Дунёни ҳайратга солади-ган гаплар-ку бу», — дегани эсимда.

Дарҳақиқат, Ғафур Ғулом кўнглидаги гапларнинг ҳаммасини қоғозга туширмай кетган шоирлардан. Аввало у қисқа умр кўрди. Сўнгра, шоир яшаган давр адабиёт ва санъатда мадҳиябозлик, тантанаворлик, ҳаётнинг кўпроқ ёруғ томонларини куйлаш, ҳат-

то уни бўяб кўрсатиш ҳукмрон тенденция бўлган пайт эди. Шоирнинг юраги дардлиқ бўлганига ҳеч шубҳа йўқ. Бу дард унинг кўзлари тубида ётарди. Мен бу дардни кузатганман, «Соғиниш», «Она қизим Жамилага» сингари изтироб тўла шеърларида ҳис қилганман. Аммо такрорланмас истеъдод шуъласи кўпроқ байрам қасидаларига, тантанали шеъринг мактубларга тўкилди. Фафур Ғулом дард, изтироб туйғуларини ҳам ёзган шоирларнинг бошига тушган фалокатларни ўз кўзи билан кўрган адиб эди. Шунинг учун ёшларни ҳам бу хил шеърлар битишдан қайтаришга уринарди. Азбаройи уларни эҳтиёт қилиш, найзабозлардан сақлаш учун ҳам шундай қилар эди. 1963 йилда устоз Гулчеҳраҳон билан менинг никоҳ тўйимда қатнашиб сўз айтган. Тўйдан қайта туриб менинг қулоғимга: «Мана, йиғлаб-сиқтаб хотинлик бўлиб ҳам олдинг, энди «ўлдим-куйдим» деган шеърларни ёзмасан», деган эди. Бу гап ўша кезлари менинг баъзи шеърларим кўп мажлисларда, матбуотда йиғлоқи, тушкун руҳда ёзилган деб танқид қилиниб турганига ишора эди.

Шундай қилиб, Тожикистон ёзувчиларининг съезди бошланди ва биринчи кунини Фафур Ғуломга сўз берилди. Залда гулдурас қарсақлар турди. Шоир минбарга кўтарилганда, пастдан: «Устод, тожикча гапиринг!» «Ба дарий, ба форсий!» деган овозлар эшитилди. Фафур Ғулом, маълумки, тожик билан тожикча, қозоқ билан қозоқча, туркман билан туркманча, озарбайжон билан озарбайжон тилида равон сўзлашар эди. Бу гап шоир минбардан шундай сўзлар айтди:

— Мен тожик тилида гапирсам бўлади. Лекин бу минбардан бугун ўзбек биродарларингизнинг овози таралсин учун ўзбекча гапираман.

Залда яна қарсақлар янгради. Устоз зални гоҳ ўйга чўндириб, гоҳ ҳайратлантириб, гоҳ кулдириб, ўтмишнинг буюк алломаларидан ҳикматлар келтириб ўзбек тилида ажойиб нутқ сўзлади.

Душанбеда ҳам шоирнинг мухлислари кўп экан. Зиёфатдан бўшмадик. Бизни меҳмон қилганлар орасида фақат олимлар, адиблар эмас, оддий касиблар, врачлар, ўқитувчилар бор эди. Фафур ака таклиф қилганларнинг сўзини қайтармас, гоҳ нонушта, гоҳ тушлик, гоҳ кечки ўлтиришларга бизни бошлаб борар, у қадам қўйган хонадонда байрам бўлар эди.

Душанбедан қайтишда самолётда ёнма-ён ўтирдик.

Мен Ғафур акадан: «Самолётда ўзингизни қандай ҳис қиласиз?» деб сўрадим. Устоз ҳазил билан: «Самолётнинг бирор миҳи ўзини қандай ҳис қилса мен ҳам шундай», деб жавоб берди. Йўл-йўлакай у адабиётга кириб келаётган ёшлар ҳақида сўраб, менга йўл-йўриқлар, маслаҳатлар бериб келди. Гап охирида: «Насихат қилавериб жонингга тегдим-а. Бир маҳал Чўлпон менга ҳам шунақа узоқ насихат қилган эди», деб унинг антиқа насихатини ҳикоя қилиб берди. Бу ҳикоя матбуот учун эмас, балки фақат эркаклар ўртасида қулоққа айтиладиган гап бўлгани учун уни баён қилиб ўтирмайман. Умуман, Ғафур аканинг тили ботир, ҳатто катта амалдорлар олдида ҳам қалтис, бузуқ латифаларни айтаберар эди. Тожикистон раҳбарлари ўтирган даврада шоир Завқийнинг бир закотчи бойни уят сўзлар билан ҳақорат қилиб ёзган ғазалини ўқиб берган, ҳаммани роса кулдирган эди.

Биз Душанбедан Тошкентга қайтган кун 1966 йилнинг 25 апрелига тўғри келди. 26 апрель тонготарда эса Тошкентда даҳшатли zilзила юз берди. Она шаҳрининг замини каби шоирнинг юраги ҳам дарз кетди. Уша йил Ғафур Ғулом умрининг сўнгги йили эди.

1987

ҚАРЗДОРЛИК

Бир ёзувчининг адабиёт даргоҳига кириб ундан ўз ўрнини олиши учун минг бир шарту шароитнинг тажассуми керак бўлади. Уша минг бирнинг бири адабий муҳит ва бу муҳитдаги одамларнинг хайрихоҳлигидир.

Абдулла Қаҳҳор биз энди адабиётга қадам қўйган давр муҳитининг марказида турган шахс эди, Ойбек, Ғ. Ғулом, Уйғун, С. Бородин, К. Яшин, М. Шайхзода, Миртемир, Зулфиялар каби адабиётимиз биносининг зўр устунларидан бири эди ва бинобарин бизнинг авлод адибларига шу уйнинг эшигини очганлардан бири бўлган.

Абдулла Қаҳҳор ёшларга алоҳида эътиборли, истеъдодли илғаш қобилияти бениҳоя кучли устоз эди. Саид Аҳмад, Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафидинов, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Улмас Умарбеков, Абдулла Орипов, Уткир Ҳошимов, Шукур Холмирзаев, Учқун Назаров сингари ёзувчиларнинг ижодий тақдирида Абдулла Қаҳҳорнинг устозлик ўрни бор. Улкан адибнинг меҳр назари менга ҳам бир дафъа тушган ва устоз меҳрибонлигидан, мададидан мен ҳам баҳраманд бўлганман.

Биз дорилфунун талабалари эдик. 1-Май кўчасида жойлашган Ёзувчилар союзининг биноси ёшлар билан гавжум бўлар эди. Адабий консультациялар фаол ишлар, уларда кўзга кўринган шоир ва ёзувчилар хизмат қилар эдилар. Адабий суҳбатлар, баҳслар, семинар машғулотлари жуда қизғин, ўткир мунозаралар билан ўтар эди. Айниқса Абдулла Қаҳҳорнинг чиқишлари ҳамманинг диққатини тортар, ҳатто союзнинг

хўжалик ходимлари, қоровулларигача кириб эшитар эдилар.

Шу суҳбатларнинг бир нечтасини мен ҳам тингланганман. Суҳбатлардан бирида ёшларнинг «Ҳозир қандай асар устида ишляяпсиз?» деган саволига ёзувчи «Порахўрлик тўғрисида драма ёзаяпман», деб жавоб берган ва порохўрлик иллатининг бор қабиҳ кўринишларини, хилларини санаб берган эди. Абдулла Қаҳҳор ёзилажак комедияга материал йиғиш асносида бир дафтарни тўлдириб ҳар бири афоризмдай жаранглайдиган иборалар ёзиб чиққан экан. Шулардан бир нечтасини бизларга ўқиб берган ва таассуф билан шундай деган эди:

— Бу гаплар ўз ҳолича ёмон эмас. Ўзимга ҳам маъқул. Лекин драматургия шундай қайсар жанрки, бу ибораларнинг қай бирини қаҳрамоннинг оғзига солсам, туфлаб ташлайди.

Бир оғиз сўз билан Абдулла Қаҳҳор драматургиянинг бутун мураккаб табиатини, характер мантиқи, психологик асослаш каби мушкул талабларини ифода қилган эди.

Ёзувчининг ўша дафтариди жуда ғаройиб бир саҳифа бор эди. Бу саҳифада поранинг ақл бовар қилмас кўринишлари, юзга яқин хяли ёзилган эди. Масалан, мақтов ҳам пора хилларига киритилган. Ёзувчи буни шундай изоҳлаган эди:

— Маълумки амалдорни мақтаган одам бориб уни қулоғига мақтамайди. Кўпчилик ўртасида мақтайди. Бу ўша амалдорга обрў келтиради ва у обрўни майдалаб пул қилади.

Уша дафтардан ўқилган яна бир жумла: «Халқ порохўр раҳбарнинг юзига тупуради. Лекин бу раҳбар билан халқнинг ўртасида ҳукумат столи бор. Афсуски, баъзан тупук порохўрнинг юзига етиб бормаи, ўша табаррук столга тушади».

«Тобутдан товуш» асари билан Абдулла Қаҳҳор кучли бонг урган эди. Нафс бандаларига, эсингизни йиғиб олинг, деган эди. Афсуски, бу асар юқори давраларда ўз қадрини топмади...

Абдулла Қаҳҳор оғзидан чиққан ҳар бир ибора чуқур мантиқий, тагдор, образли бўлар эди. Ёш ёзувчилардан ҳам шуни талаб қилар эди: «Сўзни миҳ қилиб қоқиб, қалпоғини узиб ташла, биров суғуриб ололмасин», деган эди у суҳбатларнинг бирида.

Абдулла Қаҳҳорнинг А. П. Чеховга эътиқоди билан бўлгани кўпчиликлари маълум. Улуғ рус ёзувчиси-ни суюб, эъзозлаб, ҳурмат билан «Чехов домла» дея атагувчи эди. Абдулла Қаҳҳор учун унинг «Қисқалик — истеъдод синглиси» деган ибораси жуда азиз бўлган. Суҳбатлардан бирида у «Бемор» ҳикоясининг биринчи жумласи қандай ёзилганини, ўттизга яқин варақни қора қилиб (А. Қаҳҳор ёзилган сўзнинг устидан чиқиқ тортмас эди, жумла бузилса, сўз ёки ҳарф хато бўлса, янги вараққа ёзиб чиқар эди). Ниҳоят энг қисқа, энг аниқ ифода топганини айтиб берган эди: «Сотволдининг хотини оғриб қолди».

— Бу жумланинг фазилати битта,— деган эди у,— фикр тўртта сўзда баён қилинган. Қолган ҳамма вариантларда шу фикр беш, олти сўз билан айтилади. Масалан: Сотволдининг хотини касал бўлиб қолди, ёки тоби қочиб қолди, ёки мазаси кетиб қолди...

Ҳозир нашриётда хизмат талаби билан қўлёзмаларни ўқиганимда, баъзан улардаги эзмалик «ўтлаб кетиш» (бу ҳам Абдулла Қаҳҳор ибораси), чучмал тасвирларни кўриб устознинг бир сўз устида чеккан заҳматлари эсимга тушади.

Олтмишинчи йилларнинг бошида ҳаётимда юз берган бир воқеа менинг қисматимда ўчмас из қолдирди. Ушанда мен эндигина бир китобча автори, адабиёт нашриётига янги ишга кирган вақтим эди. Бир кун мени бош редактор ўринбосари ҳузурига чақирди. Бу серзарда, раҳмсиз бошлиқнинг чорлаши одатда яхшилиқ келтирмас эди. Бунинг устига, ўша кезлари менинг баъзи шеърларим танқид қилиниб турган, матбуотда янги нарсаларим тўхтаб қолган пайт эди. Мен энди ишдан ҳам кетдим, шекилли, деб қўрқиписа ўринбосар кабинетига кирдим. У киши мени кутилмаган тавозе билан қаршилаб, телефонга таклиф қилди: «Сизни Абдулла Қаҳҳор сўраптилар».

Ҳаяжон титроғида телефон трубкасини қулоғимга қўйдим. Қулоғимга қўйдиму у ёғига нима қилишимни, нима дейишимни билмайман. «Алло» дейиш одобдан эмас, салом бериш — томдан тараша тушгандек туюларди. Ниҳоят ўзимни қўлга олиб «Лаббай» дедим ва улуғ устознинг овозини эшитиб, салом бердим. Абдулла Қаҳҳор худди мени аввалдан таниган, суҳбатлашиб юрган одамдек жуда қисқа сўрашиб, асосий гапга ўтди, янги ҳикоя ёзганини айтиб унинг мазмунини

шошмай баён қила бошлади. Мен ҳамон мақсадни тушунмай ҳайрон бўлиб (қулоғим трубкада, кўзим ўринбосарда), тинглаб турардим. Ўринбосар ҳам ҳайрон — улуғ ёзувчининг бу тирранчага айтилган шунча узоқ нима гапи бор экан, дегандек ўқтин-ўқтин хатдан бош кўтариб қараб қўярди. Абдулла Қаҳҳор ҳикоя баёнини тугатиб, унга эпитаф ёзиб беришимни сўради. Ҳайратдан лол бўлиб қолдим. Одатда эпитаф классикларнинг асарларидан олинади ва эпитаф автори бўлган ёзувчи, шоирга катта ҳурмат нишонаси ҳисобланади. Менга айтилган таклиф эса қонданнинг тескариси эди. Хрестоматияларга кирган асарларини ўзим мактаб дарслигида ўқиган классик ёзувчи мендан — бир бошловчи ёш шоирдан эпитаф олмоқчи. Нима дейишимни билмай турар эдим. Бирор гап айтиш керак. Мен секин: «Қандоқ бўлар экан...» дедим. Абдулла Қаҳҳор менинг сўзимни эшитмагандек ўз телефони рақамини айтди. Ёзиб олишимни сўради ва тўртлик битгач, телефон қилишимни тайинлаб, трубкани қўйди.

Бир ҳафтадан кейин «Совет Ўзбекистони» газетасида Абдулла Қаҳҳорнинг «Маҳалла» деб аталган ҳикояси босилди. Ҳикояда менинг тўрт сатр шеърим эпитаф қилиб қўйилган эди.

Уша вақтда бу ҳодисани келажак тақдиримга қандай таъсир қилишини тасаввур қилмаганман. Лекин ўша кунларда устознинг менга, сўнгра Абдулла Ориповга кўрсатган бундай хайрихоҳлиги биз учун ўзига хос яшин қайтаргичдай бўлгани сир эмас.

Халқда бир гап бор. Дейдиларки, фарзанд ота-она меҳрини узолмайди. Бу қарзни у фақат ўз фарзандларига қайтариш билан узиши мумкин. Устоз ва шогирдликда ҳам шундай. Абдулла Қаҳҳор ўз ижоди, ўз умри билан ёшларга қандай муносабатда бўлиш сабоғини қолдирди.

1986

УСТОЗ ҒАЙРАТИЙНИ ЭСЛАБ

Эллик биринчи-эллик иккинчи йиллар эди. Биз олтинчи-еттинчи синф ўқувчилари Лабзакдаги Островский номли пионерлар саройига қатнашиб юрар эдик. Саройнинг катта майдони айниқса ёзда гавжум бўларди. Драма тўғараги қатнашчилари спектакллар қўйишар, футбол, волейбол, шахмат мусобақалари ўтказиб туриларди. Уста Маҳмуд Усмоновнинг ганчкор шогирдлари иши ҳамманинг диққатини тортарди.

Ёш адабиётчилар тўғарагини шоир Ғайратий бошқарар эди. Бу нуруний, вазмин, мулойим, меҳрибон устознинг сиймоси менинг кўз олдимдан сира кетмайди. У бизнинг илк ибтидоий машқларимизни диққат билан эшитар, аввал ўртоқларимизнинг фикрини сўрар, охири ўзи яқун ясаб ёзганларимизнинг ютуқ ва камчиликларини кўрсатар эди. Бу билан устоз бизни фақат шеър, ҳикоя ёзишгагина эмас, ҳар бир асарнинг бадий қиммати ҳақида фикр қилиш, бу фикрни баён қила олишга ҳам ўргатарди. Ғайратий классик шеърининг зукко билгичларидан бўлган. Форс тилида, қадимий туркий тилда битилган жуда кўп ғазал, рубойларни ёд билар, бизга ўқиб бериб ўтирарди. Мана, йиллар ўтиб ўз-ўзимга савол бераман. Уша вақтда-ку бизлар каттамиз ўн беш-ўн олтида, кичкинамиз ўн бир-ўн икки ёшда бўлган болалар эдик. Саъдий, Ҳофиз, Навоий, Бедил, Фузулийларнинг ҳозирги кунда ҳам луғатсиз англаш мушкул бўлган байтларини устоз Ғайратий бизга нега ўқиб берарди? Биз ахир у байтлардаги фалсафанинг, мажозларнинг мингдан бирини ҳам илғаб ололмасдик.

Чуқурроқ ўйласам, шоир Ғайратий катта педагог ҳам экан. Биз ўша вақтда буюк шарқ алломаларининг нозик бадий образларини тушуниб етмаган бўлсак

ҳам, мурғак хаёлимизга сеҳрли шеърятнинг шуъласи тушган экан. Ақлимиз билан англамасак ҳам шууримиз билан шундай юксак, самовий, мўъжизавий шеърят оламда борлигини сезган эканмиз.

Устоз Ғайратий ҳеч қачон ҳеч биримизга «сен» деб мурожаат қилмаган. У болалигимиздан бизни ўзаро ҳурматга, бир-бировни қадрлашга ўргатди. «Шоир қавми,— дер эди у,— бир-бирига ўхшамаган бўлади. Кўнглида ҳеч қачон бошқасини тан олмайди. Лекин истеъдод эгасида мавжуд бўлган ақл, фаросат унга доим бир нарсани уқдириб туради: адабиётга бир хилда фикрлайдиган адиблар керак эмас. Шоирлар ўзларининг ҳар хиллиги билан қадрли».

Устознинг яна бир ўғити қулоғимдан кетмайди: «Адабиёт ҳалол, пок одамларнинг даргоҳи. Унга шону шуҳрат тамаъ қилиб кирган, қалам ҳақидан келадиган бойликни ўйлаган киши ҳеч нарсага эриша олмайди. Аксинча, оқибатда беобрў бўлади. Сизлар ўқишни, ўрганишни, қунт билан меҳнат қилишни билинг. Сиз орзу қилган ҳамма нарса ўзи эшигингизни қоқиб келади».

Уша йиллар шоир Ғайратий учун қийин йиллар эди. У ноҳақ айбланиб адабий давралардан четга сурилиб қолган, ғариб, афтода бир ҳолда эди. Шоир ўзининг ёш дўстлари билан овунар, кўнглидаги гапларини биз билан ўртоқлашарди. У мушкул давр кейинроқ шоирга катта бахт бўлиб қайтди, устозлик бахти, шогирдларнинг камолини кўриб қувониш бахти бўлиб қайтди.

1965 йилда шоирнинг 60 йиллик тўйи (Ҳамза номли академик театрда) ўтказилгани ҳеч эсимдан чиқмайди. Биз унинг шогирдлари — Хайриддин Салоҳ, Юсуф Шомансур, Сайёр, Тўлқин, Анвар Исроилов, Анвар Юсупов, Анвар Эшонов, Тамилла Қосимова, Матлуба Исломова ва бошқалар устоз ҳақида ўз дил сўзимизни айтган эдик. Устоз кипригида ёш қалқиб турарди.

Мен Ғайратийни фақат устоз сифатида эсладим. Лекин шоир Ғайратий адабиётимизда ўз ўрнига эга бўлган, унинг асосчиларидан бири ҳисобланган ёзувчи эди. «Онамга хат», «Жинаста», «Ғурбатда Фурқат» каби дostonлари, қатор драматик асарлари, шеърлари адабиётимиз фондидан муносиб жой олган. Унинг хотираси миннатдор қалбларимизда узоқ яшаб қолади.

УСТОЗ БИЛАН ВИДОЛАШУВ

Улкан, эҳтиросли шоирнинг ёниқ юраги уришдан тўхтади. Кунни кеча бизнинг орамизда бўлган, дилбар суҳбати билан, тунда ёзган янги шеъри билан дилларни яйратган, ўзининг борлиги, салобати билан давраларга файз бериб турган устоз бир лаҳзада тарихга айланди қолди.

Ақл бовар қилмайди, кўнгил кўниколмайди, наشريёт хоналарида, редакция йўлақларида қўлимизни маҳкам сиқиб, самимият тўла кўзларини тикиб «омонмисан, бўтам» дейдиган, тонгларда телефон қилиб, «кеча газетадаги шеърингни ўқидим», деб гап бошлайдиган меҳрибон бир инсоннинг энди йўқлигига ишонгимиз келмайди.

Бу замин улуғ одамларни кўп яратган, яна кўп яратади. Лекин шоир Миртемир қайтиб келмайди. Инсон Миртемир ҳам. Чунки устоз бетакрор бир сиймо эди, бетакрор нафасга эга бўлган шоир ва заршунос эди.

Миртемир адабиётга жуда эрта кириб келган, ўн еттига тўлиб-тўлмаган ёшида сочма шеърлари тўплами билан шуҳрат топган шоир эди. Умрининг охиригача ёшлик эҳтироси, ёниқлиги уни тарк этмади. «Қорақалпоқ дафтари»нинг мутойибага бой сатрлари, «Енгажон» каби шўх шеърлари битилганда Миртемир забардаст шоир бўлган. «Ленин жилмайиши»нинг ёшлик ғурури тўла мисралари битилганда устоз кекса — отахон шоир эди. Ёшлик интилиши, изланиши шоирни сўнгги нафасгача тарк этмади.

Эсимда, биз институт талабалари эдик. Марҳум Хайридин, Юсуф, Сайёр, Тўлқин, Хуснидин Шари-

пов, Азиз Абдураззоқлар Ёзувчилар Союзи қошидаги ёшлар семинарига қатнашар эдик. Домла Миртемир семинар олиб борар эди. Биз ҳар бир машғулотдан дунё-дунё таассуротга тўлиб, устоз суҳбатлари, ўғитларидан баҳраманд бўлиб қайтар эдик. Орадан йигирма йилча вақт ўтиб, ўтган йил бошларида устоз ёшлар семинарининг бир машғулотини бошқарди. Домла шамоллаган, бетоб эди. Дам-бадам иссиқ чой, дори ичиб турар эди. Шунга қарамасдан ёшларни ноумид қилгиси келмай машғулотга келди ва охиригача уни бошқарди, ҳаётий ва ижодий тажрибаларидан энг ибратли лавҳаларни гапириб берди, шеърятнинг нозик сирлари билан ёшларни ошно қилди.

Ушанда мен шоирнинг фидойилигига, куюнчақлигига, ёшларга, демакки адабиётимизнинг келажагига умиди, муҳаббати ва ишончига қараб ҳавас қилган эдим.

Устоз Миртемир юрак меҳрини, оташини сўнггига-ча ёшларга бериб кетди.

На олтин, на жавоҳир эдим,
Армонли бир ёш шоир эдим.
Зухро бўлмасанг-да ҳуснда,
Мен ишқингда нақ Тоҳир эдим.

Бу мисраларнинг ўзи Миртемирнинг қафт устида турган юрагини, ёниқ эҳтиросини, самимият тўла шоирлигини намоён қилиб турибди.

Устоздан бизга бой ва сермазмун мерос қолди. Бу — том-том шеърлар, дostonлар. Бу — ўзбек тилида сўзлаган Пушкин, Некрасов, Шевченко, бу — улкан қирғиз эпоси «Манас»нинг ўзбекчаси, бу — дафтар-дафтар ёзишмалар, рисоалар, нутқлар... Улар қоғозда қолмайдиган, биз билан яшайдиган, кунда кунимизга ярайдиган бойлигимиз.

Пушкиннинг «Прошай, свободная стихия» сатрини устоз «Алвидо, қудратли асов ғалаён» деб таржима қилган эди. Шоир Миртемир — ҳаётда сокин ва майин инсон бўлса-да, юрагида шеърятнинг қудратли асов ғалаёни яшар эди. Бугун устоз билан видолашиб «Алвидо, қудратли асов ғалаён», деймиз ва бу қудратли шеърятининг бизга умрбод ҳамроҳ бўлиб қолишига ишонамиз.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА ҲАҚИДА СЎЗ

Мирзо Турсунзода на фақат тожик адабиётининг, на фақат кўп миллатли совет адабиётининг вакили, балки ҳозирги замон шарқ шеърятнинг забардаст устунларидан эди.

У ўзининг баракали ижодий ҳаётида совет шарқи шоирининг сиймосини яратди, дунёга эзгулик кўзи билан боққан, тинчлик ва тараққиёт жарчиси бўлган, эрксевар оламга дўстлик, биродарлик бағрини кенг очган, ўз юрти ва халқини жонфидо фарзанд меҳри билан севган шоир тимсолини яратди.

Мирзо Турсунзода билан учрашиш бахти менга бир неча бор насиб бўлган. 1966 йилда Тожикистон ёзувчилари съезди кунларида биз улуғ устоз Гафур Гулом билан Душанбеда бўлдик. Шунда мен шарқнинг икки улкан шоирини ёнма-ён кўрганман, уларнинг бир-бирига меҳр тўла нигоҳларини томоша қилганман, ҳар сўзи олам-олам маънога тўла суҳбатларини тинглаганман. Бу икки устод бир-бирига ўхшамайдиган шоирлар бўлса-да, руҳан бир-бирларига яқин эдилар, бу яқинлик Саъдий, Ҳофиз, Ҳайём каби буюклар ҳақида сўз кетганда айниқса ёрқин намоён бўлар эди.

Ҳозиргина биз Ўзбекистон тупроғида Тожик адабиёти ва санъати кунларини ўтказиш учун келган ёзувчиларни, санъаткорларни кутиб олдик. Назаримизда улар қаторида ўзига хос майин табассумини чақнатиб Мирзо Турсунзода самолёт зинасида тушиб келгандай бўлди ва митинг минбаридан ўзининг ҳевимли байтларини ўқигандай бўлди:

То тавони дўстонро гум макун,
Дўстони меҳрибонро гум макун...
Жони ширин, тожи сар кун дўстро,
Жойи дар мағзи жигар кун дўстро.

Мирзо Турсунзода ўзбек хонадонида ҳамиша се-
викли шоир бўлиб қолади.

Биз унинг шеърларини асл нусхада ҳам, ўзбек
тилида ҳам севиб ўқиймиз. У фақат китоб жавонла-
римизда эмас, қалбимизда барҳаёт.

МИКОЛА БАЖАН ХОТИРАСИ

Улуғ мамлакатимизнинг барча халқлари қаторида ўзбеклар ҳам атоқли совет адиби, украин халқининг улуғ фарзанди, ўзбек диёри ҳақида ажойиб шеърлар яратган, Навоийнинг ўлмас «Фарҳод ва Ширин» достонини украин тилига таржима қилган Ўзбекистон халқ шоири Микола Бажаннинг шонли таваллуд кунини нишонламоқдалар¹.

Бундан қирқ йил муқаддам Микола Платонович ўзининг «Раққоса» шеърида шундай сатрларни ёзган эди:

Ҳассос юрагингни, маҳоратингни
Рақс ичра мужассам этдинг, санъаткор.
Сенинг бу рақсингда акс этиб турар
Меҳнат, бахт, муҳаббат, қуёшли диёр.

Бу шеърни шоир таниқли раққоса ва қўшиқчи Тамарахонимга бағишлаган эди. Тамарахонимнинг эса бир ажойиб қўшиғи бор. Бу қўшиқнинг умри ҳам қирқ йилдан зиёд. Ҳеч бир ўзбек хонадони йўқки, бу қўшиқ кирмаган бўлсин, ҳеч бир юрак йўқки, у ўз акс садосини топмаган бўлсин:

Ой да Халя и Султан,
Украина и Узбекистан.

Бу сўзларни ким тўқиганини биров билмайди. Аллақачон у халқники бўлиб кетган.

Украина ва Ўзбекистон...

¹ Бу нутқ 1984 йилда Москвада Союзлар уйининг колонна элида Микола Бажаннинг 80 йиллик юбилейида сўзланган.

Бу икки ёндош сўзда қанча нур, қанча ҳарорат, меҳр ва қанча дард, уқубат бор.

Украина ва Ўзбекистон...

Қорақумнинг ўтли барханлари ва Фарғонанинг кенгликларида ўзбек ва украин фарзандларининг Жунайдохон ва Эргаш қўрбоши каллакасарларига қарши жангда тўккан қонларининг изи бор. Худди шундай Киев ва Херсонда, Харьков ва Севастополь остоналарида украин ва ўзбек болаларининг ёндош қабрлари турибди. Улар бизнинг шарафимиз, ғуруримиз, дардимиз, сира битмас жароҳатимиз.

Мен уруш болалари авлодига мансуб бўламан. Биз учун «халқлар дўстлиги» деган тушунча шиорларда ёзилган мавҳум атама эмас, балки оддий тириклик, кундалик заҳматли аччиқ ҳаёт бўлган, бир-бировга суянч бўлиш, бир бурда нонни баҳам кўришдек моддий ҳақиқат бўлган. Биз фронт орқасига кўчирилган малла сочли болалар билан бирга ўқиб, бирга машоқ териб, бирга тўп тепиб катта бўлганмиз. Меҳнатимиз, аламимиз, дардимиз, орзуларимиз бари ўртада бўлган. Мана шу қардошлик тўғрисида энг яхши шеърни Фафур Ғулом ёзган, энг яхши дostonни Ҳамид Олимжон битган. Шеърнинг номи «Сен етим эмассан», дostonнинг номи «Роксананинг кўз ёшлари».

Уша йиллари Микола Платонович Ўзбекистонда ўзбек ёзувчиларининг дўстона оиласида яшаб ижод этди. Ўзбек халқига бўлган меҳрини у бутун умр сақлаб қолди:

Кекса деҳқон сўзида ҳикмат дунёдек қари,
Қардошлик ва меҳрдан бир кўшиқ
яралади.

Пушкиннинг сатрлари, Ҳафизнинг
ғазаллари

Шевченко сўзи билан тутшиб гўё бари
Минглаб тилда жаранглаб оламга
таралади.

Йиллар ўтди. Уруш фарзандлари улғайдилар.

Ўзбекистон ўз бағрига олган украин болаларининг бир қисми қуёшли ўлкани доимий ватан қилиб қолдилар, бир қисмлари ўз она юртларига қайтдилар.

Мана, 1966 йил апрель тонготарида Тошкент замини кучли zilзиладан ларзага келди. Табиий офат қадимий шаҳарнинг эски маҳаллаларини вайронага айлантirdи. Ўзбекистон пойтахти улкан қурилиш май-

дони бўлиб қолди. Ушанда қондошлик, жондошлик ришталари яна бир бор ўз ҳаётбахш қудратини кўрсатди.

Бугун мен украин қурувчилари тиклаган квартал ёнидан ўтар эканман, ўша таҳликали, тўзонли, мардлик ва матонатга тўла кунларни эслайман. Биз бир гуруҳ ёзувчилар ўшанда бу ерга қурувчилар билан учрашувга келган эдик. Ҳозир кўп қаватли бинолар кўрк тўкиб турган бу ерда ўша маҳал текислаб қўйилган майдон ва қурувчиларнинг палаткалари турар эди.

Шеърхонликдан сўнг минбарга малла сочли чиройли украин қиз кўтарилди ва соф ўзбек тилида сўз бошлади. У ўз бошидан уруш йиллари кечирган қисматини сўзлаб берди. Ота-онадан айрилиб қолган қизалоқ Ўзбекистонда иккинчи ватанини топган, бу ерда ўн синфни битирган ва Харьковга қурувчилар институтига ўқишга кетган. Ўз она юртида турмушга чиқиб фарзандлик бўлган.

Бир кун у радиодан Тошкент зилзиласи ҳақида хабар эшитиб эртасигаёқ йўлга отланган ва мана қурувчилар сафида меҳнат қилмоқда экан.

У ўз сўзини Микола Бажаннинг шеърини украин тилида ўқиб бериб тугатди:

Меҳмонни кучоқ очиб қаршилар сахий мезбон,
Ўзбек «салом» деб айтар, лабда нурли табассум.
Мевалар олтин, ёқут, ёзилар мўл дастурхон,
Деҳқоннинг очиқ кўнгли дастурхонда тажассум...

Бугунги тантана Микола Платоновичнинг ўзига насиб қилмади. Унинг бир қанча дўстларига, адабиётимиз устунни бўлган буюк кишиларга ҳам бу кун буюрмади. Йўқса ҳозир бу муҳташам кошонада сеvimли украин шоирини Совет шарқининг алломалари Самад Вурғун, Мирзо Турсунзода, Ғафур Ғулум, Берди Кербобоевлар ҳам қуршаб ўтирган бўлардилар. Афсуски, биз кекса авлод вакиллариининг фaйз тўкиб юришларини ҳамиша ҳам ғанимат билиб қадрламаймиз. Тоғ яқиндан қараганда бор салобати билан кўринмайди. Микола Бажан авлодига мансуб бўлган улуғ адиблар ўз елкаларида Совет адабиётини биринчи беш йилликларнинг қайноқ дамларидан, Ватан урушининг оловларидан, тикланиш йилларининг сафарбар кунларидан олиб ўтдилар. Улар, назаримда,

ҳар бири бир алоҳида қитъа, ўз табиати, иқлими ва шаклу шамойилига эга бўлган мустақил материк бўлганлар. Шу билан бирга улар қитъалардек уммон теранликларида туташганлар, ажралмас бўлганлар. Бу туташликдан кўп миллатли Совет адабиёти деб аталган планета дунёга келган ва барқарор бўлиб қолган. Улуғ устозлар қардошликни бизга мерос қилиб қолдирганлар. Бу мерос биз учун ҳамisha муқаддас ва мўътабардир.

1984

ШОИРАНИНГ ҲАЁТ ҚУШИҒИ

Шоирлик нима? Минг йиллардан қолган бу саволга ҳар бир давр ўз жавобини беришга интилади. Дарҳақиқат, у ҳунарми, санъатми? Тафаккурни лол қилувчи сеҳрми? Ва ё ҳеч ким ҳеч қачон тафсир эта билмас мўъжизами? Бир замонда шоирликни жоду деб атадилар, одамларни ҳақ йўлидан оздиргувчи куфр дедилар. Бошқа бир замонда уни пайғамбарлик даражасига кўтардилар. Бир даврда шоирликни тарғиботчилик — ташвиқотчилик деб ангадилар, бошқа бир даврда уни инсон қалби учун, эрк, саодати учун курашмоқ, жанг қилмоқ деб билдилар. Замонлар ўтди, дунёқарашлар ўзгарди, динлар, маслаклар, ғоялар алмашинди. Лекин шоир ҳамиша элнинг жигари бағридан бунёд бўлгуси зурриёт, эл хонадонининг чироғи, эртанги кунга етгувчи садоси бўлди. Халқнинг, даврнинг хотироти бўлиб дунёга келди.

Шоирсиз юрт — булбулсиз чаман, юлдузсиз осмон, маёқсиз бандаргоҳ. Шоир қайси замонда, қайси юртда яшамасин, биринчи галда ўз қалбининг ҳолатини аён этади ва агар бу ҳолат мингларнинг, миллионларнинг қалбига эш бўлса шоир нидоси умумхалқ, умумбашарий нидога айланади. Шоирлик ҳамма замонда қисмат бўлди.

Бундан қирқ йил муқаддам — минг тўққиз юз қирқ тўртинчи йилда Ўзбекистон Давлат нашриёти мўъжазгина бир шеърый тўпламни чоп этди. Ун саккизтагина шеър жамланган. «Хижрон кунларида» деб аталган бу китобчанинг пайдо бўлган куни дунёга Зулфия номи билан аталган қисмат яралди. Бу қисмат бир қатра бўлди-ю, унда замондош аёл қалби ўзининг жа-

ҳоний дарди, изтироби, фарёди билан аксланди. Зулфия деган исмда ҳижронзада юракларнинг оҳи, нидоси мужассам бўлди. Дарҳақиқат, шоирлик унвон эмас — қисмат! Бунинг исботини бутун борлиғи билан, барча оҳанглари ва ранглари билан шоира Зулфия ижодида кўрмоқ мумкин.

Эй севгиси азиз, эй севимли ёр,
Кетма, асло кетма кўзимдан йироқ.
Гарчи тушимда ҳам сени бир кўриш
Ҳижрон кунларидан минг бор яхшироқ.

Бундоқ меҳр ва соғинч билан тўлган сатрларнинг ҳақиқий баҳосини бермоқ учун шеър битилган йиллар заҳматини, фожиаларини тасаввур этмоқ керак. Бу мисралар жудолик дардида ўртанган неча минг юракларга малҳам бўлганини, неча минг кўнгил дафтари-га кўчирилганини хаёл қилмоқ керак.

Нега мен сўзни «Ҳижрон кунларида» китобидан бошладим? Ахир, унгача ҳам Зулфиянинг «Ҳаёт варақлари», «Шеърлар», «Қизлар қўшиғи» сингари шеърӣ тўпламлар нашр этилган эди. Бу тўпламлардаги ўзининг тиниқ жозибаси билан кишини ром этувчи талай шеърлар ўша вақтдаёқ Зулфия исмини адабиётга олиб кирган ва мустаҳкам мавқе берган эди. Биз бу кун ўша китобларни варақлаб маҳорат босқичларини пояма-поя эгаллаб бораётган истеъдод нафасини сезамиз, шеърятнинг умидли келажагини кўрамиз. Лекин «Ҳижрон кунларида» китобини ўқиганда биз шунга амин бўламизки, шоирлик истеъдоддан ҳам, маҳоратдан ҳам юқориноқ тушунча. Яхши шеърлар ёзмоқнинг, ҳатто баркамол сатрлар битмоқнинг ўзи ҳали ҳақиқий маънодаги шоирлик эмас. Токи бутун китоб ва ҳар бир мисрада шоирнинг ўзлиги, бор олами билан қалбу идроки, дарду қувончи, таржимаи ҳоли ва дунёқараши билан шеърнинг эгаси намоён бўлмас экан, дилкашу дардкаш Инсон кўриниб турмас экан — бу ҳали тўла маънодаги шеърят эмас.

«Ҳижрон кунларида» китоби билан ўзбекнинг уйда шоира туғилди, аёл зотининг фидойилик ва бардош, жасорат ва назокат, умид ва ўкинч тўла садоси бўлиб шоира дунёга келди ва дунёга келган кундан ўзининг боқийлигини таъмин этди.

Зулфияни шоир қилган ўз дардли қисмати ва бу дардли қисмат ҳақидаги самимий ва эҳтиросли нидо-

си. Улуғлардан бири айтган экан: «Шоирни изтироб яратади ва бу изтироб шеърият учун қувонч бўлади». Бу сўзлар бус-бутун шоира Зулфияга тааллуқлидир. Шоирани дунёга келтирган улуғ изтироб ўз аксияти бўлган улуғ бахтни ҳам яратди. Бу улуғ бахт тўла тўқис халқ ва шеъриятникидир.

Шеърият оламига ҳар бир ижодкор ўз қўшиғи билан кириб келади. Зулфия шеъриятга Вафо қўшиғи билан кирди. Ва бу қўшиқ аёл садоқатининг юксак тараннумига айланди.

Вафодек муқаддас, покиза туйғунинг қиммати ҳеч бир замонда кам бўлган эмас. Лекин ватан қисмати ҳал бўлаётган даҳшатли жанг йилларида ёр садоқатининг буюк жанговар қудратга айланганини совет кишилари биладилар. Урушни кўрганлар айтадилар: «Бизнинг ғалабамизни «Катюша» қуролидан кўра кўпроқ «Катюша» қўшиғи таъмин этди». Бу сўзларда улуғ ҳақиқат бор. «Катюша» айна вафо ҳақидаги содда ва ўлмас қўшиқдир. Зулфиянинг садоқат сатрлари ўзбек жангчисининг ўзига хос «Катюша»си бўлди.

Ишқинг қанотида сени сўроқлаб,
Парвоз қилмоқдаман осмонда енгил.
Тездан етажакман сенинг ёнингда,
Қўлимда қуролу устимда шинель.

Шоир қалбларнинг таржимони. Унинг юрагини титратадиган рангин туйғулари одатда ҳаётин кузатишларнинг, хаёлот парвозининг маҳсули бўлади. Лекин шоира Зулфиянинг вафо қўшиғи на кузатишлар, на хаёлот меваси, балки инсон Зулфиянинг ўз ҳаёт қўшиғидир. Шунинг учун ҳам бу қўшиқ шунчалар юксак, шунчалар мукамал, шунчалар жозибдир.

Ўзбек халқининг ҳассос шоир ўғлони Ҳамид Олимжон ва ардоқли шоира қизи Зулфиянинг туташ умри тилларда дostonдир. Бу севги ва ижод қиссаси ҳақида шеърлар битилган, ҳали улуғ ишқ дostonлари каби ўлмас асарлар ёзилувсидир. Лекин, шоиранинг биргина — «Ҳижронинг қалбимда, созинг қўлимда» деган сатри ёзилажак барча «Ҳамид ва Зулфия»ларга сарлавҳа бўлмоққа лойиқ.

«Ҳижрон кунларида» китоби нашр этилган 1944 йил Зулфия ҳаётида умрлик ҳижрон кунларининг бошланиши бўлди. Шу йил даҳшатли фалокат Ҳамид

Олимжонни ҳаётдан олиб кетди. Шоира учун мушкул синов йиллари бошланди. Бу сўнгсиз изтироб олдида бардошнинг, алам олдида қатъиятнинг имтиҳони эди. Зулфия қалбидаги ана шу зиддиятлар кураши, пинҳоний зилзилалар ўша йилларда ёзилган шеърларда энг нозик тебранишларигача сезилиб туради. Бу курашда шоира юрагининг жасорати — ҳаётбахш қудрати, умид ва ишончи ғалаба қилди.

Ҳижронинг қалбимда, созинг қўлимда,
Ҳаётни куйлайман, чекинар алам.
Тунлар тушимдасан, кундуз ёдимда,
Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам.

Шеърятимизнинг ҳеч бир шубҳасиз энг нодир дурдоналари қаторидан ўрин олган «Баҳор келди сени сўроқлаб» шеъридаги бу сатрлар ҳақида кейинча атоқли совет шоираси Вера Инбер шундай деган эди: «Бу қадар оғир мусибатдан сўнг бир йил ўтиб шундай умидбахш сатрларни битиш учун қанчалар қудрат керак!»

Зулфия шундай қудратни топа олди. Табиат ато этган истеъдод, юрт муҳаббати, эл хизматиға камарбасталик, шеърят заҳмати, йўллар ва одамлар шоира юрагининг буюк таянчи бўлдилар. Йиллар оша унинг шеъри гўзаллик ва ҳарорат, ижтимоий салмоқ ва мардоналик касб эта борди. Дарҳақиқат, Зулфия шеърятни мардона шеърят. Ҳатто энг маҳзун туйғуларни ифода этган сатрларда ҳам мағрур ирода, вазмин қатъият бор.

Шоирни замон ва муҳит яратади. Тўғрироғи, замон ва муҳит олдидаги бурч яратади. Булар шоирга мавзу беради, ижод мундарижасини белгилайди. Зулфияни шоир қилган ва мана ярим асрдан буён эл ардоғига боис бўлган хислат ҳаёт билан доимий ҳамнафаслик туйғусидир. Бу узоқ ва шарафли ижод йўлининг ҳар бир босқичида — бу босқичлар узлуксиз изланиш, маҳорат пиллапояларидан поғонама-поғона юкеалиш босқичлари бўлди — шоира замон ҳодисотиға — ижтимоий ҳаёт воқеаларига ҳар дақиқа ўз муносабатини билдирди, бу муносабат умуман шоир муносабати эмас, балки Зулфиянинг ва фақат Зулфиянинг муносабати бўлди.

Шоиранинг ўзлиги, бетакрор истеъдоди шеърдан-шеърға, китобдан-китобға янги-янги қирралари билан

намоён бўлиб борди. Ҳамда бугун ўзининг кенг мавзу доираси билан рангинлиги ва жозибаси билан, самимияти ва бор қудрати билан кўз олдимизда яхлит бир шеърият — Зулфия шеърияти юксалиб турибди. Зулфия истеъдоди умумсовет адабиётида алоҳида ҳодисадир. Тарихий қисмат совет Шарқи аёлининг овозини жаҳон минбарига олиб чиқиш шарафи ва заҳматини Зулфия зиммасига қўйди. Бу масъулият унинг ижод уфқини ва ҳаёт тарзини белгилади, таниқли жамоат арбоби сифатидаги, тинчлик ва халқлар дўстлигининг жарчиси сифатидаги ўрнини таъминлади. «Уғлим, сира бўлмайди уруш» шеъри дунёнинг қайси тилига таржима қилинган бўлса, ўша тилда сўзлаган оналарнинг нидоси бўлди, «Мушоира» эса Осиё ва Африка ёзувчилари бирдамлик ҳаракатининг гимнидек жанрглаб турибди.

Гимн, тарона... Йўқ, бу сўзларда қандайдир тантанаворлик бор. Зулфия шеъриятига хос хусусият — чуқур самимият, нозик ўйчанлик, нурли дард ва ёрқин образлиқдир. Мана Ҳиндистон мавзусидаги шеърлардан бири — «Бахшиш»:

Чойингдай тим қора йирик кўзларинг,
Боқиши тиланчмас, мутеликмас — ўқ!
Наҳот сен топинган минг бир
тангрининг
Содиқ бандалардан ҳеч хабари йўқ...

Кўпчилик шеърхонлар одатда равон, енгил, ўйноқ шеърларга ишқибоз бўладилар. Уларни давраларда мароқ билан ёд ўқиб, куйга солиб айтиб юрадилар. Зулфиянинг шеърлари бу тоифадаги шеърлардан эмас. Улар силлиқ, осон ўқилмайди. Бу шеърларни тўхтаб-тўхтаб ҳар бандининг маъзини чақиб ўқишга тўғри келади. Шоиранинг ўзи ҳам уларни осонлик билан ёзган эмас. Ҳар бир сўз юракни оғритиб, ситиб олингандек. Рус тилида «выстраданное» деган қисқа ва аниқ ифода бор. Зулфия сатрларига ана шу ифода тўла-тўқис мувофиқдир. «Ёзаман, асабу фикрим савалаб» — дейди шоира бир шеърида. Ҳақиқатан ҳам унинг ҳар бир мисрасида юк бор, маъно ва образлар юки бор, ҳиссиётнинг аниқ сувратлари бор. «Бир саф олча гулда — нақ қатор гулхан оқ ўт-ла ёнганда тонг ҳусни ўчар» ёки «Жануб бу! Бир денгиз илиқ оғушда жавлон урганларга келар ҳавасим». Бир денгиз илиқ оғуш! Чинакам шоирона сатр.

Зулфиянинг ҳар бир шеъри жуда катта ижодий эҳтиёжнинг меваси. У шеър ёзиш заруратга айлангандагина қўлга қалам олади ва ҳар бир мисра, ҳар бир сўзга ўта талабчанлик билан тош қўяди. Ўзига, шеърига бераҳмлиқ Зулфия истеъдодининг хусусиятидир. Шеър шакллари, вазн услублари бобидаги шоиранинг изланишлари алоҳида диққатга сазовордир. Бу изланишлар тоза ирмоқлар бўлиб унинг ижод денгизини ҳар лаҳза янгилаб туради.

Зулфия илҳоми сарбастга ҳам мойил. Айниқса, етмишинчи йиллардан бошлаб ёзилган шеърларнинг талай қисми ана шу замонавий эркин вазндадир. Бу вазннинг ҳали кўпчилик ўрганмаган ва шоирлар ҳам ҳали тўла кашф этмаган таровати, имкониятлари бор. Сарбаст — ўлчов қироғига сифмаган тошқин туйғуларнинг вазнидир. Бежиз эмаски, ҳозирги ёш шоирлар бу вазнга кўпроқ мойиллик билдирмоқдалар. Зулфия шеърияти кун сайин кўпроқ издошлар тарбияламоқда.

Йиллар ва йўллар... Бугун шоира ўз умрининг нури юксакликларидан туриб, ўтган ҳаётига боқади. Юрган йўлларини хотирлайди, юрагига яқин кишиларни эслайди. Шоиранинг босиб ўтган йўллари планетамизга бир неча бор белбоғ бўлгуликдир. Биз қайси юртга қадам қўймайлик, адабиёт аҳли орасида Зулфия номини эшитамиз. Деҳлида ҳам, Дамашқда ҳам, Истамбулда ҳам шоиранинг дўстларини учратганимиз бор. Белградда кекса коммунист шоира Десанка Максимович билан кўришганимизда унинг илк мурожаати: «Зулфияхоним соғ-омонмилар?» деган савол бўлди. Шунда кўнглимдан бир фикр ўтди: Зулфия номи Ўзбекистон номи билан эгиз тушунчага айланибди, дунё халқларининг Ўзбекистонга бўлган меҳри, ўзбекларга ҳурмати шоирага бўлган меҳрда мужассам бўлибди.

Йиллар ва йўллар...

Биламан: севгидан самода чирпирак
 парвозлар қайтмас боз,
 Не десам, беқиёс у ишқли йилларим
 кўркига назирал
 Эмассан жалада кўлларни савалаб
 безатган бир хубоб,
 Инсоннинг ҳеч битмас умиду ишқидан
 нишона.
 Ҳар тонги — бир варақ, ҳар шоми элга
 эш, толедан бир иншо, битта боб,

Ҳаётнинг ҳеч қачон узилмас риштаси
 бориға ишона-ишона —
 Битилгич битта шеър!
 Ҳар сатри кўксимда етилиб тирилган,
 Дарди ҳам қувончи борлиғим Забт
 этган жарангли залварли.
 Ташаккур, яна мен тирикман,
 керакдан-керакман,
 Сабрга бўйсунган фикр-ўй шиддатли,
 бир ширин ғамзали, ғалвали.

Бу сатрлар шоиранинг «Тонг билан шом аро» деб аталган янги шеърий туркумидан. Нақадар теран, нақадар дардлиқ ва нақадар юксак маҳорат билан ёзилган мисралар. Тўла асос билан айтиш мумкинки, бу кунда Зулфия ўз ижодининг камолот чўққисида турибди, келажакка ишонч кўзи билан боқиб, «О эртам, энг гўзал афсонам» деб турибди:

Чорладинг, жонимни ташладинг тенгсиз
 куч
 жасорат жангига,
 Онгладим: Лутфийдек куйласам буюк
 дард ва қудрат борлигин!

Зулфия сингари сиймолар халқнинг бахти бўлиб яраладилар. Бу бахт аввало ўзбекники, Ўзбекистонники, сўнгра эса дунёники.

1984

ҲАЯСТОН ИЛҲОМИ

Кеча «Гулистон»нинг биринчи сонини варақлаб туриб Абдулла Ориповнинг «Арманистон» шеърига кўзим тушди. Бу шеърни Абдулланинг ўзидан бир неча бор эшитган бўлсам ҳам журнал саҳифасида яна бир марта ўқиб чиқдим.

Бир вақтлар «Ўзбекистон маданияти» газетаси яхши ташаббус бошлаб «Бир шеър ҳақида» рубрикаси билан бир неча тақризлар эълон қилган эди. Бугун бир тақризга арзийдиган шеър пайдо бўлган экан, газетанинг ўша ташаббуси ёдимга тушди ва бир китобхон, шеър ихлосманди сифатида ўз таассуротимни икки оғиз сўзда баён қилиш истаги туғилди.

Яхши шеър яхши шоир каби ноёб ҳодиса. Чинакам шоир ҳар йили чиқавермагандек, чинакам яхши шеър ҳатто энг улкан шоирларга ҳам ҳар кун насиб бўлавермайди. Шундай шеър пайдо бўлган кун эса фақат шоир учун эмас, бутун шеърят учун байрам бўлади. Фафур Фуломнинг «Турксиб йўллариди» шеъри эълон қилинганда менинг тенгдошларим дунёда йўқ эди. Лекин биз ўша куннинг шеърятда қандай катта байрам бўлганини тасаввур қиламиз. Уйғун «Жонтемир»ни ёзганда, Ҳамид Олимжон «Урик гуллаганда»ни илк бор ўқиб берганда, Усмон Носир «Нил ва Рим»ни дастлаб эълон қилганда ўзбек шеърий дунёсида қандай катта шодлик бўлганини ҳис қиламиз.

Шеърятга ана шундай бахтли кунни ҳамма устозларимиз неча-неча бор бахш этганлар.

Лекин бари бир яхши шеър ноёб ҳодиса.

Ҳар бир шоирнинг ўз даври, ҳар бир шеърнинг ўз мавриди бор. «Сен етим эмассан» ёки «Баҳор келди

сени сўроқлаб» ҳеч қачон қайта ёзиб бўлмайдиган шеърлар. Бу жиҳатдан, баъзи адабиётшуносларнинг «Вақт» шеърига ўхшаган шеърят намуналари пайдо бўлмаяпти» деган даъвою ўкинчлари ўринсиз туюлади. Лекин баъзида шундай ҳам бўладики, ҳақиқий шеърят намунаси пайдо бўлади-ю, биз ўзимиз, шеър мухлислари, адабиётшунослар, вақтида сезмай қоламиз. Худди шундай Ғафур Ғуломнинг «Она қизим Жамилага» деб аталувчи шеъри ўз вақтида бир воқеа муносабати билан ёзилган кундалик шеърдай қабул қилинган бўлса ҳам, ҳақиқатда, у забардаст шоир ижодининг нодир дурдоналаридан ҳисобланади.

Жазоир зиндониди бир қиз
уқубатдадир,
Рубобнинг торларидек жонинг
жонимга пайванд.
Ҳасратингда қон ютиб
кўзларим ғурбатдадир,
Халҳол таққан оёқлар бу кун
кишан билан банд.

Бу гапларни айтишдан мен Абдулланинг шеърини улкан устозлар яратган энг яхши асарларга ёнма-ён қўймоқчи ёки солиштирмоқчи эмасман. Чунки юқорида айтилганидек, ҳар бир шоирнинг ўз даври ва ҳар бир шеърнинг ўз мавриди бор.

«Арманистон» шеърининг жозибаси нимада?

Бу даставвал шеърнинг ҳарорати-ю, шоирона фикрнинг теранлигида. Ҳисларнинг табиийлиги ва ифоданинг тиниқлигида. Ниҳоят, жуда чуқур самимийлигида.

Баъзи шеърларнинг шоир томонидан тўқилгани шундоқ билиниб туради. Бу шеър эса ўзи ёзилганга, шоирнинг юрагидан ўзи оқиб чиққанга ўхшайди. Илҳом билан ёзилган шеър ана шундай бўлади.

Илҳом ташбиҳ қидирмайди. Шоир ўз шеъри билан ёнганда ташбиҳнинг ўзи келади. Топилган образлар, ўншатиш, истиоралар асосига қурилган шеър ҳар қанча ёрқин, ҳар қанча чиройли бўлмасин, ясалгани билиниб туради. Қофия фикрга бўйсунуши керак бўлганидек ташбиҳ шеърнинг руҳига бўйсунуши керак. Шунинг учун илҳом билан ёзилган шеърда илгари топиб қўйилган образ бегона бўлиб туради.

«Арманистон»да шеър руҳига бегона образ йўқ. Бунда Арарат — тоғлар ташбиҳининг гавҳар донаси,

Севан кўли — мисоли булутлар ичида қамар, миноралар — кажрав фалакка қасоскор боболар санчиб кетган найзалар. Арманистоннинг ўтмиши ҳақида сўз борганда — у Одаматонинг ўгай боласи: Толе тонгининг юлдузи ҳақида гапирганда — у арман май шишаси узра юлдуздек ва ҳоказо.

Шеърни ўқиб туриб — менинг ҳаёлимга Сергей Есениннинг «Форс тароналари» деб аталган Эрон туркумидаги шеърлари келди. Шоир қаерга бормасин, қаерни куйламасин, унинг қалбида биринчи навбатда ўз ўлкаси бўлади. Сергей Есенин Эрон ҳақида илҳом билан ёниб куйлар экан, шеърнинг ҳар сатрида ўз ўлкасининг меҳри, Рязань буғдойзорларининг завқи барқ уриб туради.

Абдулланинг шеърида ҳам мана шу туйғу бор:

Менинг ҳам Ватаним жанглар
 гувоҳи,
 Менинг ҳам тупроғим
 топталганди хор.
 Менинг ҳам руҳимда аждодлар
 оҳи,
 Менинг ҳам қонимда қилич
 занги бор...

«Арманистон» — қамраган доирасининг кенглиги билан дostonга арзигулик шеър. Унда арман халқининг дардли ўтмишию, порлоқ бу куни, тақдир бутун дунёга пардек тўзғитган халқнинг ҳасрату ноласи ва бугунги ифтихори шоирона ҳис, шоирона бир туғён билан баён этилган. Шеър жуда сиқик ва пухта ёзилган. Образлар анор доналаридай зич жойлашган. Юксиз, мақсадсиз бирорта сатр йўқ. Лекин шу билан бирга, шеърда аллақандай кенглик, очиқлик бор.

«Арманистон» Абдулланинг шоир сифатида шакланганига яна бир далил. Кечагина биз уни «ҳаракат қилса яхши шоир бўлади», деб юрардик. Урганиш бўлиб қолгани учун бугун ҳам шундай деймиз. Лекин Абдулла Орипов бундан уч-тўрт йилча аввал, «Митти юлдуз» китоби биланоқ шоир бўлиб етишган эди.

Балки мен завққа берилиб Абдуллани жуда мақтаб юборгандирман. Бунинг учун шоир мени кечирсин. Чунки Абдулланинг ёшида танқид ва таъна юкини кўтаришдан кўра мақтов ва шуҳрат юкини кўтариш қийинроқ бўлади. Кўпгина ёш, аммо катта таланти эгаси бўлган кишилар ана шу юкнинг қурбони

бўлганлар. Ишонч билан айтиш мумкинки, Абдулла бу ёшдан ҳам ўтган...

«Арманистон» шеърида айрим таҳрир талаб сатрлар ҳам йўқ эмас. Лекин бундай сатрлар устида тўхтаб ўтирмаймиз. Бу иш қарчиғай кўзли мунаққидларга ҳавола.

Сўз охирида икки оғиз шеъриятда мунг, дард, ўйчанлик ҳақида. Инсон ҳаёти кенг, шаҳроҳ йўл эмаски, ундан марш билан, ёки музика остида рақс билан ўтилса. Табиатда доим баҳор бўлмаганидек баҳорда ҳам ҳаво доим бир хил бўлмайди. Одамзод кайфияти ҳам шундай. Бу унинг қайси вилоятда, қайси қишлоқда яшашига боғлиқ эмас. Агар икки юрак бир-бирига етолмаса бутун олам ўртага тушганида ҳам бу мушкулни ечолмайди. Агар йигит энг жонажон дўстини йўқотса, ҳеч бир ташкилот бу йўқотишнинг ўрнини тўлдиролмайди. Энг матонатли эрлар ҳам гоҳи тўлиб-тўлиб йиғлайдилар...

Шеърият инсон қалбининг кўзгуси ва малҳами, унга қанот берувчи омил экан, шоирнинг биринчи вазифаси кишилар кўнглига таскин ва нур олиб кириш, дардига ҳамдард бўлиш, унга куч ва мадад беришдир.

Абдулла бунга яхши тушунади, чунки унинг дард тўла шеърлари ҳам кишига ана шундай ёруғлик ва қувонч бағишлайди.

1968

ТАЛҚИНЛАР

«ҚАРО КҮЗУМ...»

Қаро кўзум, келу мардумлиғ эмди фан қилғил,
Кўзим қаросида мардум киби ватан қилғил.

Бу сатрлар битилган вақтдан буён беш асрдан зиёд вақт ўтди. Неча-неча авлодлар дунёга келиб кетди, неча-неча тахтлар қулади, сулолалар кечди, замонлар алмашди. Қадимий жафокаш халқимиз бошидан не-не ҳодисалар ўтди, уруғчилик тарқоқлиғи оша, бекликлар, хонликлар низолари, қирғинлари оша ўзбек халқ бўлиб, миллат бўлиб бирлашди, озодлик, тенглик, фаровонлик замонининг тенг соҳиби бўлди. Ва ҳануз буюк Навоий байтлари билан айтиладиган қўшиқ унинг вужудини ларзага солади, юксак туйғулар оламига етаклайди. Бонси шуки, Алишер Навоий каби даҳолар фақат ўз замонининг эмас, балки ҳамма замонларнинг шоири бўладилар. Улар тараннум этган туйғулар инсон юрагининг азалий ва мангулик хоссаларидир.

Биз Навоий ва Бобур, Фузулий ва Огаҳий, Машраб ва Муқимий, Нодира ва Фурқат сингари ўтмиш шоирларимиз ижодини севамиз, ўрганамиз. Чунки уларнинг ижодий мероси бизни эзгуликка ундайди. Она-юртни, халқни фарзандлик меҳри билан севишга, руҳий покликка, вафо, садоқатга ўргатади.

Қаро кўзим, келу мардумлиғ эмди фан қилғил,
Кўзим қаросида мардум киби ватан қилғил.

Бу сўзларда қанчалар вафодорлик, фидоийлик бор, баркамол муҳаббат бор, шеърый ифода эса нақадар тира, жозибали, **сержило**. «Мардум» сўзининг икки маъ-

носи бор. Мардум — одам, мардум — кўз гавҳари. «Қаро кўзум» дея мурожаат этади шоир севгили ёрга, келу мардумлиғ, яъни одамлик, одамгарчилик фанини кўрсат, кўзум қаросида мардум киби, яъни гавҳар киби ватан қилғил, макон қилғил. Биргина байтда неча маъно тов-ланишлари — ҳам мардумнинг икки маъноси, ҳам «қаро кўзум»га муқобил «кўзим қароси» ифодаси — нақадар теранлик, нафосат, мукамаллик бор. Ошиқ ёрни фақат кўриб туришни эмас, кўз қорачиғига жо қилмоқ-ни истайди ва қаён боқмасин, ойгами, гулгами, шабнам-гами — барига ёр жамоли орқали боқишни орзу қила-ди, барида унинг тимсолини кўришни тилайди. Бу фикр Навойнинг бошқа бир ғазалида очикроқ, равшанроқ бир шаклда намоён бўлган:

Узгалар ҳуснин тамошо айласам чиқсун кўзим,
Узга бир кўз ҳамки ҳуснингни тамошо айласа.

Севгили ёр ошиқ кўзининг қорачиғида ватан қилса бу унинг учун қувонч, катта байрам, ошиқ кўнгли боғ равзага айланади ва бинобарин, маъшуқа юзининг гули бу равзада макон топади.

Юзинг гулига кўнгиладан равзасин яса гулшан,
Қадинг ниҳолига жон гулшанин чаман қилғил,—

яъни, кўзларимда гавҳар бўлиб жойлашганинг бахти-дан боғ бўлган кўнглим юзинг гулига гулшан-у, бу саодатдан гулшанга айланган жоним қадинг ниҳоли-га чаман бўлсин. Ёрга фидоий муҳаббат изҳори кейин-ги байтларда янада ёрқин ифода этилган.

Таковарингга бағир қонидан хино боғла,
Итингга ғамзада жон риштасин расан қилғил.

Шоирнинг юрак қони ёр отининг туёқларига хино бў-лиш учун, жон риштаси — жон ипи итининг бўйнига ра-сан, яъни тасма бўлиш учун фидо. Негаки, ошиқ шоир бағридаги қоннинг ҳар томчиси ишқ билан йўғрилган, жони вафо учун шу қадар фидоки, вафодорлик рамзи бўлган ёр итининг бўйнида қолишга тайёр.

Кейинги байтда ошиқ шоир чархга — тақдири азал тимсоли бўлган фалакка мурожаат этади: Мен-ку бу-тун умрим, жоним, вужудимнинг ҳар бир зарраси-да ёр муҳаббатига фидо, ҳижронида адо бўлиб бу дунёдан

ўтарман. Замон-замонлар танимни фироқ чоғида тупроққа айлантиради. Лекин орзум шуки, эй чарх, минг йиллар сўнгида топилган тупроғимни хамир қилиб ўша фироқ тоғида ошиқлик рамзи бўлган Фарҳодни — ул кўҳиканни яратгилки менинг янги умрим ҳам муҳаббатга фидо бўлсин, ёр ишқи йўлида меҳнат билан ўтсин.

Фироқ тоғида топилса тупроғим, эй чарх,
Хамир этиб яна ул тоғда кўҳикан қилғил.

Ошиқ кўнгил тупроқ бўлиб ёр оёғи остида ётибди.
Шоир лутф ила ёрга мурожаат қилади:

Юзинг висолига етсун десанг
кўнгулларни,
Сочингни бошдан-оёқ чин ила шикан
қилғил.

Бу байт фикрнинг нозик яширинганлиги билан нақадар гўзал. Шоир кўнгилларнинг ёр оёғи остида тупроқ бўлиб ётганини ҳам, ёр сочининг нақадар узунлиги, агар бурама-бурама, тўлқин-тўлқин қилиб ташлаб қўйса то ергача етишини ҳам ошкор айтмайди. У фақат «ошиқ кўнгиллар юзинг висолига етсун десанг, сочингни бошдан оёқ жингалак қилгин» дейди. Шоир тасавурида ёр сочининг учига етишган губор — яъни ошиқ кўнгли жингалак тўлқинли ўримлар пиллапоясидан маъшуқа юзининг висолига етишади.

Кейинги байтда фикр мантиқий ривожланади. Унинг маъноси бундай: бу дунёда гўзаллик ғанимат, ёшлик ғанимат. Бу ўткинчи ҳаётда ишқу висол бахтидан қувонмоқ керак.

Негаки:

Хазон сипоҳига, эй боғбон, эмас мене,
Бу боғ томига гар игнадан тикан
қилғил,—

Яъни хазон лашкари бостириб келгач, эй боғбон, бу боғ деворларига қанча тикан босиб ғов қилмагин, бари бир бу ғов кузнинг истилосига мене бўлолмайди. Инсон умри ҳам шу — у ниҳоясига етгач, ҳеч бир тадбирдан фойда йўқ. Демакки, тириклик ғанимат, ёшлик ғанимат, маъшуканинг ошиқ бошига солгувчи уқубатлари, ҳижрону жафолари ғофилликдан, тириклик қадрига етмасликдандир.

Аммо ошиқ шунча тазаррулар сўнгида яна ёрга вафою садоқатини шундай сўзлар билан ифода қилади:

Юзида терни кўриб ўлсам, эй рафик,
мени
Гулоб ила юву гул баргидин кафан
қилғил.—

Мен-ку ёрнинг гул юзидаги гулобдек терни кўриб ўлсам, ўйламангки, бу гул, бу гулобни мен ортиқ кўрмоқни истамайман. Билъакс мени гулоб билан ювинг, гул баргидан кафан қилингки, сўнгги йўлимда ҳам ёр хаёли менга ошно бўлсин.

Ғазал сўнгги байтга етиб келди. Шоир фидоийлик, садоқат ҳақида, дунёнинг боқийлиги ва инсон умрининг фойдасизлиги ҳақида теран хаёлларга берилди. Ниҳоят бу хаёлларнинг хулосаси сифатида шоир ўзига мурожаат қилади:

Навойи, анжумани шавқ жон аро
тузсанг,
Анинг бошоғлиқ ўқин шамъ анжуман
қилғил.—

Ошиқ юрагига ёрнинг бошоқ учлик — қайтиб чиқмас ўқлари санчилган. Аммо ошиқ бу ўқлардан озод бўлишни истамайди. У жон аро анжумани шавқ-шодлик базми тузиб, ёрнинг ўқларини шамъи анжуман — шамлар давраси қилиб ёқиб қўймоқчи. Демак, маъшуқа отган ўқлар ошиқ учун шодлик манбаи, нур манбаи.

Мана, «қаро кўзум» дея ёрга мурожаат билан бошланган бир ғазалнинг қисқача баёни. Бу ғазал инсоний туйғуларнинг ҳаётийлиги, ҳаққонийлиги, бадий тафаккурнинг теранлиги билан, ташбиҳларнинг бойлиги мукамаллиги билан фақат Навоий ижодининг эмас, балки кўп асрлик шеърятимизнинг энг нодир намуналаридан бири бўлиб қолади ва ҳали кўп замонлар шеърят мухлисларини ўзига ром этади.

ШОИР ҚАЛБИНИНГ ФИҒОНИ

Жунун водисига мойил кўрарман жони зоримни,
Тиларман бир йўли бузмак бузулгон рўзгоримни.

Улуғ Навоийнинг ҳар бири бир жаҳон маъно, бир олам ҳис-туйғу ифода қилғучи байтларини такрор-такрор ўқиб ҳар сафар кўнглимиз сурур ва ҳаяжон билан тўлади, ҳар сафар бу олмос сатрларнинг янги

қирраларини кашф қиламиз, янги-янги маъно товланишларини кўриб ҳайратланамиз.

Мана шу матла билан бошланувчи ғазал ўзбекнинг хонадонида дам-бадам меҳмон бўлади. Уни машҳур ҳофизларимиз мақом йўлларида жуда таъсирли ижро этганлар.

Бу ғазал дунёнинг ғаму андуҳидан зардоб бўлган шоир қалбининг афғонидир.

Инсон юраги ва тафаккури ҳаддан зиёд севинчли ҳам, ғамли ҳам қабул қилолмаслик хусусиятига эга. Туйғуларнинг офатли сели кишини телба қилади. Шоир ўз жонини жунун, яъни телбалик водисига мойил кўради, бузулган ҳаёти — рўзгори уни ақлдан оздиргани, энди телбаликни бўйинга олиб дашту саҳролар кезишдан ўзга иложи қолмаганини ва телбалик — бузиш, вайрон қилиш экан, демак, бузулган ҳаётини бир йўла вайрон қилмоқ тилагини фарёд билан ифшо қилади:

Жунун водисига мойил кўрарман жони зоримни,
Тиларман бир йўли бузмак бузулгон рўзгоримни.

Шоир дунёдан шунчалар кўнгли қолган, совуганки, оқибатсиз одамлардан шунчалар меҳри қайтганки, бу ҳаётдан ҳеч бир нишонсиз йўқ бўлиб кетишини тилайди. Инсон жисми-ку хоки ғубор бўлмоққа маҳкум, лекин шоир истаги:

Фалак бедодидан гарчи маним хоки ғубор ўлдум,
Тиларман, топмағайлар гўтиёликка ғуборимни.—

Яъни, зolim одамлар мени тириклигимда хўрладилар, қадримга етмадилар. Вақт келарки, менинг одамларга кўргузган меҳру садоқатим, фидойилигим аён бўлар. Кишилар менинг қадримга етарлар, мазорим хокини кўзларига тўтиё қиларлар. Лекин тириклигимда бедодлик қилганлар мен дунёдан ўтгач ўкинмоқлари бенаф, кўзларига тўтиё қилмоқ учун ғуборимни топмағайлар. Ушанда, эй, аҳли ғафлат, Навоий қайга азм этти деб сўраманг, мен тириклигимдаёқ ихтиёрим жиловини қазонинг қўлига бериб қўйганман:

Деманг, қай сори азм этдинг, менга йўқ ихтиёр, охир
Қазо илкига бермишман инони ихтиёримни.

Ошиқ дунёнинг жабру жафосидан кўп қонли ёшлар тўкди. Оқибат кўзларида ўша қон ёшлар ҳам қуриб

тамом бўлди, фақат заъфардек сарғайган юзи қолди. Шоир бу ҳолатни ҳайратомуз ташбеҳга боғлайди: Золим фалак менинг баҳоримни олиб хазон фаслини менга берди. Бу лоладек қон ёшларим тугаб, хазондек сарғайган юзим қолганидан намоён бўлиб турибди.

Туганди ашки гулгун, эмди қолмиш заъфарони юз,
Фалак зулми бадал қилди хазон бирла баҳоримни.

Навоий даҳр зулмидан бошига ёғилган балоларни байтдан байтга кучлироқ фарёд билан баён қилади. Биринчи байт ошиқнинг «жунун водисига мойил» бўлганини, иккинчи байт дунёдан тамом йўқ бўлиб кетиш тилагини ифода қилса, ғазал сўнгига яқин шоир буларнинг барчасидан ўта офатни қаламга олади — бу офат телба бўлишдан ҳам, дунёдан беному нишон кетишдан ҳам оғир бир офат. Бу — ёру диёрдан жудо бўлиш мусибати. Навоий шундай ёзади:

Диёрим аҳли бирла ёрдин бошимга юз меҳнат,
Не тонг, бошим олиб кетсам қўюб ёру диёримни.—

Яъни, агар мен ёру диёримни ташлаб бош олиб кетар бўлсам, бунинг боиси ёрдан ва диёрим одамларидан бошимга минг балолар ёққанидир. Тақдир менинг бошимга солган бу савдо шундай оғир савдоким...

Ёмон ҳолимга бағри оғриғай ҳар кимсаким кўргай,
Бағир парголасидан қонга булғонгон узоримни.

Бағрим пора-пора бўлганидан қонга бўялдим, бу ҳолимни кўрган ҳар бир кимсанинг бағри оғримаё иложи йўқ.

Тириклик шоирнинг наздида — дард. Бу дарднинг давоси эса ёлғиз ўлим. Асли шаробдан келган бош оғриқнинг давоси шароб. Аммо шоир учун тириклик шаробининг дафъи хумори заҳри қотилдир.

Ҳаётим бодасидин саргаронмен асру, эй соқий,
Қадаҳқа заҳр қотил қуй, доғи дафъ эт хуморимни.—

Яъни, ҳаёт бодасини ичиб бошим оғирдур, эй соқий, қадаҳга заҳар қуйиб бергин-да, менинг бошим оғриғини дафъ эт. Чунки бу дунёда ўлмай туриб тинчимақ мумкин эмас, шу боис мени дардлардан озод қилмоқчи бўлсангиз, бору йўғимни ёқинг:

Жаҳон таркини қилмай чунки тинмоқ мумкин эрмастур,
Навоий, қил мени озод ўртаб йўқу боримни.

Навоийнинг бу машҳур ғазали фалак бедодидан, замон бедодидан шоирнинг чеккан ноласи бўлиб неча асрлар оша девондан девонга кўчирилиб, оғиздан-оғизга ўтиб, ҳам китоб варақларида ҳам қўшиқлар қанотида бизгача етиб келди. Бу кун биз — улур бобомизнинг олис набиралари беқиёс истеъдод қаламидан тўкилган мана шундай сатрларни ўқиб, эшитиб онгимиз ва юрагимиз билан баҳрамандлик топамиз, узоқ-узоқ замонларнинг садосини тинглагандай бўламиз:

Жунун водисиға мойил кўрармен жони зоримни...

«АЙЛАГАЧ...»

Шоир-қўлида қалам, шеър хаёли билан банд. Унинг қаршисида майин нур таратиб шам ёниб турибди. Алишер қаламнинг учи билан шам пилигини ёйиб қўяди. Шам равшанроқ ёнади. Ана шунда шоир хаёлида шеър туғилади. Шам ёруғлиги ва куйдириши билан унинг кўз олдида севикли ёри бўлиб жонланади. Ахир унинг дил уйини ёритган, зулматли ҳаёт ичра унинг хаёлини чароғон қилган ва тунлар ҳижронида ўртаган ёр шам эмасми? Ахир ёр ҳам сочини ҳар томонга ёйиб тараса ҳусни ортади — бамисоли пилигини, торини тараб ёйиб қўйса шам равшанроқ ёнгандек. Шоир бу гўзал ташбеҳни гўзал байтга кўчиради.

Хусни ортар юзда зулфин анбарафшон айлагач,
Шамъ равшанроқ бўлур торин паришон айлагач.

Алишер қаламни қўйиб яна хаёлга чўмади. Поёнсиз кўм-кўк ўтларда ханда уриб бошига чечаклардан чамбарақлар қилиб, ёқаларига гуллар тақиб яйраб юрган ёри кўз олдига келади. Бу ёр муҳаббатнинг тирик тимсоли. Аммо шоир учун у фақат хаёлда намоён бўлгучи бахт, аслида унинг юраги қон, минг хил дарду азоблар қурбони. Алишер хаёлида гул кийган, юзини гуллар билан безаган ёрга мурожаат қилади:

Юзни гуллардан безабму бизни қурбон айладинг
Ё юзингга тегди қонлар бизни қурбон айлагач.—

Йўқ, сен юзларингни гуллар билан безаб мени қурбон қилмадинг, аксинча мени қурбон қилгач, сачраган қон-

ларим юзингда гуллар бўлиб турибди. Шоир учун ҳаётнинг беаёвлиги ёрнинг қотил ва бешафқатлигида кўринади. Бетиним жангу жадал, қирғинлар ёрнинг яргогарлигида, зулмкорлигида намоён бўлади. Ғаним лашкари юртни вайрон қилса, йироқдаги ёрнинг юборган ҳам лашкари, фироқ лашкари кўнгил мулкани хароб қилади. Дашти қипчоқдан келган ёв шаҳарларни бузиб текислаб боғларни кесиб буғдой сепгувлик дала қилгандек, ёр ошиқнинг кўнгил кишварини вайрон қилиб, тиф билан ўйиб, ўз қони билан суғориб, пайкон бошоқларини тикмадимиз?

Тиф ила пайконларинг йитди кўнгил бўлгач хароб
Сув қуйиб тухум экинги ул кишварни вайрон айлагач.—

Яъни: «Тиф ила ўқларинг кўнглимнинг боғи эди, сен уни хароб қилдинг, мени боғимдан маҳрум этдинг...»

Аммо ишқ йўлида тўкилган қон ҳамиша табаррук. Агар у дунёда жаннат бўлса, унга чин ошиқлар бормоққа ҳақли.

Мана, ошиқни тутиб, калтаклаб-жароҳатлаб, қатл этмоққа олиб келдилар. Ҳозир уни ечинтирадилар, қотил ханжари унинг бўғзига қадалади.

Шариллаб оққан иссиқ қон унинг танидаги жароҳатларни ёпади. Йўқ. Бу оддий қон эмас. Ошиқни муборак қилгани жаннат малаклари келган. Бизга қон бўлиб кўринган нарса жаннат хазинадори ошиқнинг устига ёпган алвон либос — олий мартаба, табарруклик тимсоли.

Қон эмаским, ёпди гулгун хулла жаннат хозини,
Ишқ мақтулин шаҳид айларда урён айлагач.

Бу ажойиб байтнинг хурофот авжга минган замонда, севги гуноҳ саналиб, ошиқ маҳкум бўлган замонда битилганини ҳам ўйласак Алишернинг буюк, қўрқмас шоирлигига, гениал гуманистлигига имон келтириш мумкин.

Ғазал давом этади. Шоир энди севги домига қай куни қандай асир бўлганини ўйлайди. Ошиқ айбдорми? У қатл этилишига лойиқ нима гуноҳ қилди? Айби дунёга очиқ кўз ва ёниқ юрак билан келганими? Гуноҳи ғўзалликдан қувониши, оламга ҳайрат кўзи билан боқишими?

Ошикор айлаб юзин кўзимни ҳайрон айлади,
Ёширун олди кўнгил кўзимни ҳайрон айлагач.

Париваш юзини ошкор қилди-ю, кўзни ҳайратга солди.

Кўзни ошкор ҳайратга солди-ю, кўнгилни яширин забт қилди.

Бамисоли кўзни чалғитиб мулкка ғорат солганларидек.

Мана, султон неча элу юртларни талон қилиб йиққан ганжини хилват ерга кўмиб яширмоқда. Султон амри билан бу ишни бажарган маҳрамнинг гуноҳи нима?

Ганж кўмиб бўлингач, унинг боши кетади. Маҳрамнинг ёлғиз гуноҳи — сирдан воқифлиги. Маҳбуба — ёр ҳам шоир хаёлида султон, муҳаббат эса битмас бойлик — ганж.

Оламда шундай ганж борлигини, муҳаббат аталган бойлик борлигини ғофил одамлар билмайди. Буни фақат ошиқ билади. Бу сирдан ёлғиз ошиқ воқиф. Демак у маҳкум.

Жонда қўйғач нақди ишқин қилди кўнглимни

халок,

Ултируп маҳрамни султон ганж пинҳон

айлагач.

Мана, ғазал битди. Замоннинг қаттоллиги, ёрнинг бе-шафқатлиги, ошиқнинг маҳкумлиги намоён бўлди. Ошиқнинг гуноҳи нима деган саволга жавоб чиқди. Энди ёлғиз бир савол қолди. Уша ошиқ ким? Бу Навоийнинг ўзи. Ахир ишқ шоир кўнглини мажруҳ этмаганда бу қонли афғон, бу дард тўла сатрлар туғилармиди?

Эй, Навоий, ишқ агар кўнглунгни мажруҳ

этмади.

Бас, недурким, қон келур оғзингдан афғон

айлагач.

Навоий афғони асрлар ўтиб бизга етиб келди. Қалбимизда акс-садо топди. Мен боғлаган тахмис ана шу акс-садонинг кичик бир ифодаси.

«КЎЙИДА ЙИҒЛАР ЭДИМ...»

Бугун тонгда бир қўшиқ эшитдим. Кун бўйи бу қўшиқнинг ноласи қулоғимдан кетмади. Унинг сўзларини такрорлаб девона бўлиб юрдим.

Кўйида йиғлар эдим мен зор ҳар беморга,
Энди йиғларлар бари беморлар мен зорга.

Инсон юрагига чўккан ғуссанинг, уқубатнинг зору андуҳнинг ифодасига минг йиллар восита қидириб охири мусиқани, сўнг мусиқа оҳангига ғазални топдимикин? Торлардан, бамисоли жон риштасига уланиб кетган торлардан тўкилган мунг мени хаёл қанотида ярим минг йил олисликка элтди, Ҳиротнинг табаррук манзилларига, улуғ устоз қадами теккан кўчаларга, боғларга олиб учди, Навоий қўлида бўзлаб сайраган уд садосини эшитдим. «Кўйида йиғлар эдим...» Ошиқ ўз севгилисига кўчасида ҳар беморга, яъни ишқ дардига гирифтор бўлганларга ўз ҳасратини айтиб зор йиғлар эди. Бу ҳасрат шунчалик қайғули, шунчалик жон ўртар эканки, аҳли дард — беморлар ўз дардларини унутиб ошиқи зорга қараб йиғлай бошладилар.

Чуқур ғамгин ҳиссиёт ифодаси баробарида бу байт ажиб санъат намунаси сифатида кишини ҳайратга солади. Ҳолатга мос байт ичида сўзларнинг, сўз қўшимчаларининг маъно товланишлари фақат Навоийга хос баркамол санъаткорлик билан намоён этилади. «Зор» сўзи бир ўринда инсон ҳолати, сифати маъносига келса (мен — зор) иккинчи ўринда ҳаракат сифатида (зор йиғламак), «йиғламак» сўзи биринчи сатрда айтмак, шикоят қилмак маъносини билдирса, иккинчи сатрда

ачинмак, ҳамдard бўлмак маъносини ифода қилади.

«Бемор» сўзи бошда «ишқ аҳли», «дард аҳли», кейинда «хаста», «заиф», «касал» маъноларига яқин келади. Ҳатто «ға» қўшимчаси икки ўринда икки хил маъно — товланишга эга.

Байтни хаёлимда такрорлайман:

Кўйида йиғлар эдим мен зор ҳам беморға,
Энди йиғларлар бари беморлар мен зорға.

Такрорлаганим сари бамисоли олмосда нур жилолангандек янги-янги қирраларни кашф қиламан.

Ғазал давом этади:

Ҳажр бепоён йўлин қатъ айламак душвор эрур,
Заъфдан ҳардам юрарман қўл таяб деворға.

Агар мен заифликдан деворға қўл таяб, қўл билан суяниб юрсам, ажабланманг. Ахир мен ҳадду поёни йўқ ҳижрон йўлини ўтдим. Бу иш осон эмас. Шундай фикр байтда айтилган. Унда айтилмаган, лекин юқоридаги байтнинг мантиқий давомий-сифатида келиб чиқадиган фикр ботинда ётибди: мен-ку дардимни ҳар беморга йиғлар эдим. Энди беморлар менга йиғлайдиган бўлдилар, чунки мен бепоён ҳажр йўлини ўтиб заифландим, ўзим бемор бўлдим.

«Ҳажр бепоён йўли». Йўқ, бу оддий ҳижрон эмас, севикли ёрдан жудоликкина эмас. Бу жуда буюк, илоҳий даражада буюк ниятнинг ҳижрони. Шунинг учун ҳам унинг йўли бепоён, инсоният тарихи даражасида бепоён, борлиқ олам, юлдузлик осмон қадар бепоён.

Навоий шеърятининг қудрати, беқиёслиги яна шундаки, шоир бу янглиғ юксак, осмоний туйғулар ифодаси учун гоҳи оддий, заминий кундалик турмуш лавҳаларидан фойдаланади.

Заиф одамнинг деворға қўл таяб юриши жуда ҳаётий манзара. «Ҳажр бепоён йўли» каби теран фалсафий тушунчадан кейин бундай пастга тушиш, воқеий баён ўз замонининг баланд шеърят учун беқиёс янгилик бўлганини тасаввур этиш мумкин. Эсланг: «Саҳар ҳовар шахи чарх узраким хайли ҳашам чекди» деб бошланадиган ғазалнинг иккинчи байтида шундай заминий сатр бор:

Қазо фарроши чекди субҳнинг сиймин

супургусин.

Уша замон тушунчасида ғазалга «фаррош», «супургу» деган сўзларнинг киритилиши ҳам шундай ғайритабиий туюлган бўлса керак.

Телба кўнглимнинг қушидан қону юздин
заъфарон
Қилсалар дафъи жунуним басдурур тумморға.

Навоий байтларини англаш учун у яшаган замон урф-одатларини ҳам яхши билмоқ керак. Баъзан улур шоир байтлари бизга ўша узоқ замоннинг урф-одатларини ўрганишга ёрдам беради. Маълумки қадимда дафъи жунун учун, яъни телбаликни қайтариш учун беморга тумор битилган. Бу туморга заъфарон тугиб сувда эзиб ичирилган. Заъфароннинг бу хил дардга даво бўлиши қадимги табобатдан аён. Дафъи савдо учун қон чиқариш одати ҳам маълум. Туморга ёзиладиган дуо сўзининг сиёҳи ҳам қора рангда — савдойнинг қони рангида. Байт маъноси шундай: Агар жунуним дафъи учун тумор қилсалар, телба кўнглим қушининг қонию юзимнинг заъфарони басдур.

Ишқ пайдову ниҳон ўлтирди, лекин йўқдурур
Заҳра бу ҳолимни ҳам ихфога ҳам изғорға.

Яъни: ишқ мени ҳам ошкор ўлдирди, ҳам пинҳон. Лекин менда бу ҳолимни яширмоққа, ҳам, изҳор этмоққа ҳам журъат йўқ. Ишқ шундай белаво дардди, уни яширмоққа чора, ошкор этмоққа илож йўқ.

Зулфида мен фонию тасбиҳ ила мағрур шайх,
Субҳа тори бас не янглиғ ўхшагай зуннорға.

Зуннор номусулмонлик белгиси бўлган боғич. Утган замонларда мусулмон мамлакатларида дарвешлар, зардуштлар, насронийлар белига боғлаб юрадиган чивик бўлиб, улар буни тақишга ва шунинг эвазидан бож тўлашга мажбур бўлганлар. Субҳа — тасбеҳ.

Байтнинг мазмуни бундай: Мен-ку ёр зулфининг — сочларининг ишқида фоний бўлдим, йўқолдим, завол топдим. Қавс ичида айтамин: диндан айрилдим, номуслмонлик йўлига кирдим. Аммо бу зуннорни, яъни соч толасини ҳеч нарсага алишмайман. Шайх ўз тасбиҳи билан мағрур, мен ўз зуннорим билан. Бу зуннорни тасбеҳ ториға сира ўхшатолмайман.

Йўқ ажаб ўлсам дағи кавсар суйи ўлғай насиб,
Назъ вақти солсам ўзни кулбаи ҳамморға.

Жон чиқар вақти жон талвасаси билан майфуруш кулбасига ўзни урсаму унда кўз юмсам жаннатга кирмоғим, кавсар суйига етмоғим ажаб эмас, чунки борлиқ дунёнинг неъматини жаннат фароғатининг ўзи демак.

Бу мисралар Навоийнинг фалсафий дунёқарашини, зоҳидлик, тарки дунёчиликни инкор этувчи ўз замони учун илғор бўлган ғоясини ифода этади.

Ғазал шундай байт билан якунланади. .

Зор ўлиб мискин Навоий нечаким чекди фиғон,
Қилмади ул ой тараҳҳум бу фиғону зорға.

Ғазал билан шоир ўз дардини айгиб фиғон қилди, лекин бу фиғон бир гадонинг — мискиннинг кўкка нола қилганидек бўлди. Осмондаги ой гадога қулоқ солмаганидек, ой монанд ёр ҳам мискин Навоийга қулоқ солмади. Яна ботин маънога қулоқ тутамиз: Мискин Навоийга замон тараҳҳум этмади, ноласини эшитмади.

Мана беш юз йил ўтиб бу нола бизга етиб келди. Сўнгсиз ғусса, танҳолик дарди, изтироб тўла нола.

Бугун тонгда мен шу қўшиқни эшитдим, тонгдан бери унинг сўзларини ичимда такрорлаб девона бўлиб юрибман.

ҲАМДАРДЛИКНИ ҚУЙЛАГИН ҒАЗАЛ

Қардош озарбайжон халқининг оташнафас фарзанди Муҳаммад Фузулий туркий ғазал услубини камолот чўққисига кўтарган буюк сиймолардан бири саналади. Унинг ғазаллари равон ва мусиқийлиги, ўйноқилиги билан, ғўзал ташбеҳларга бойлиги билан кўнгилларни банд этади. Фузулий ўзбек халқи учун ҳам сеvimли ва қадрлидир. Бизнинг ота-боболаримиз Фузулий байтларини ибтидоий мактабдан ёд олиб кўнгилга жо қилганлар. Лайли ва Мажнуннинг ўтли муҳаббатига маҳлиё бўлганлар, бир қанча ўтмиш шоирларимиз Фузулий оҳангида ўғуз лаҳжасида ғазаллар битганлар.

Ўзбек халқи бугунда ҳам Фузулийни астойдил севади, унинг ҳароратли мисраларини қўшиқ қилиб айтади. Қайси ўзбек мана бу сатрларни билмайди:

Гул ғунчалигинда хор иландир.
Очилса бир ўзга ёр иландир.
Аслинда чекар тикан азобин,
Фаслинда ҳақим олур
гулобин.

Ёки:

Ноладандур най киби овозаи ишқим баланд,
Нола таркин қилмазам найдек кесилсам банд-банд.

Ва ёки:

Азал котиблари ушшоқ бахтин қора ёзмишлар,
Бу мазмун ила хат ул сафҳаи руҳсора
ёзмишлар.

Фузулий эфир тўлқинлари орқали ҳар кун хонадонимиз меҳмони. Шоир нидоси асрлар оша бизнинг қалбларимизда акс-садо топади.

Шифои васл қадрин ҳажр ила бемор ўландан сўр,
Зулоли завқ шавқин ташнаи дийдор ўландан сўр.—

Шоирнинг мана шу ажойиб байт билан бошланувчи ғазали халқимиз орасида айниқса машҳур. Етук санъаткор ҳофизларимиз бу ғазални жозибали куйга солганлар ва таъсирли ижро этганлар.

Фузулий бу ғазалда инсондаги олижаноб хислат, ҳамдардлик туйғусини тараннум этади. Дардмандга ким ҳамдард бўлиши мумкин? Фақат дарднинг азобини билган одам! Бир дақиқалик висолнинг дардманд ошиқ қалбига шифо бўлишини ёлғиз ҳижрон азобида бемор бўлган одам билади... Бу оби ҳаётдек жонбахш завқ қадрини танҳо ёр дийдорига ташналик қийноғини тортган англайди. Шу боис ҳам:

Лабинг сиррин гелуб гуфтора бандан ўзгадан сўрма,
Бу пинҳон нуктани бир воқифи асрор ўландан сўр.

Яъни ёр лабининг сирларини, бу офати жон лаълларнинг қилмишини ошиқдан ўзга, бу балолар жонига ёғилган кимсадан ўзга ким билсин. Дунёда неки пинҳон сир бор, уни билмоқ бўлган одам воқифи асрордан, сирлар хабардори бўлган кимсадан сўрамоғи жойиздур.

Осмон узра сонсиз-саноқсиз юлдузларнинг сайри кимга аён? Албатта кечаларни ғафлат уйқусига берган бедард, парвосиз, ғами йўқларга эмас, балки тунги осмонга ҳасратли кўзларини тикиб тонгга қадар бедор ётганларга аёндур. Ва бинобарин, осмондаги юлдузларнинг оқишидек кўз ёшлари оққан, юрак бағри тунги осмондек тийра бўлганлар аҳволини ғофил одамлар қаёқдан билсин?

Гўзи ёшлуларинг ҳолин на билсун мардуми ғофил,
Кавокиб сайрини шаб то сахар бедор ўландан сўр.

Маъшуқа кўзлари қошларни ёй қилиб, киприкларни ўқ қилиб ошиқ кўксига бало тийрларини отади. Бу кўзлар мастона кўзлар, улар мастларча бедодлик қилса, бу бедодликнинг жабрини хабарсиз мастлар — фаттон кўзлар қаёқдан билсин. Мастлар ўз қилмишини билмаслар, мастлар қилмишидан мастлар-да воқиф бўлмаслар. Уларнинг бедодини ҳушёрларгина биладилар:

Хабарсиз ўлма фаттон кўзларинг жаврин
чеканлардан,
Хабарсиз мастлар бедодини хушёр ўландан сўр.

Шоир ёр фироқида кечалар уйғоқ шеър устида тонг орттирса, шоирнинг ўзи каби ёна-ёна ўзини адо қилғувчи шам билан тонг қадар улфат бўлса, бу юрак дардларини ким билиши мумкин? Албатта шўх, бепарво маъшуқа тимсоли бўлган шамол эмас. Чунки шамол — озодлик фарзанди, унга тутқунлик азоби бегона. Яна у — маъшуқа ошиқ жонига қанчалик офат бўлса, ошиқ қалбидек пирпираб ёнган шам жонига шунчалик балодур. Демак, ҳижрон азобида бедорликка маҳкум бўлган шоирнинг, ошиқнинг азобларини сабо қайдан билсин, бу ҳолатни шоирга ғурбат кечасида ёр бўлган шам билади, шам атрофида учиб, ўзини ўтга уриб куйдирган парвона билади:

Ғамингдан шамътак ёндим, сабодан сўрма аҳволим,
Бу аҳволи шаби ҳижрон баним-ла ёр ўландан сўр.

Ошиқнинг маскани — харобот, бир лаҳза бўлса-да бу дунё азобларини қадаҳ тубига чўктирувчи — майхона. Ошиқ майхонада оламни унутади, қандайдир бир дақиқада ёр кўзлари сингари ғофиллик хобига кетади. Ҳалигина «Кўксимга ёғилган бало ўқларидан кўзларинг беҳабар» деб турган шоир ёр кўзларига ўзининг мастона ҳолати кайфияти билан қарайди ва «Мана энди менинг бу ҳолатим кўзларингга аёндур, чунки дунёни унутиш лаззатини ёлғиз дунёни унутганлар биледи» дея харобат аҳли тилидан ёзади:

Хароби жоми ишқам, наргиси мастинг билур ҳолим,
Харсбот ақлининг аҳволини хуммор ўландан сўр.

Ғазал ўзининг сўнги юксак нуқтасига келди. Шоир барча қилган рози дили шарҳига яқун ясайди: Оламда муҳаббатдек буюк ва тенгсиз қудрат бор. У ҳам азоб, ҳам лаззат, ҳам қийноқ, ҳам ҳузур. Дунёга келиб тириклик саодатига мушарраф бўлган жон, агар у муҳаббат оташида ёнмаса, муҳаббат лаззатини билмаса, у оламга келмади ҳисоб, тириклик бахтидан бенасиб. Дунёда яшаб туриб тарки дунё қилган зоҳид муҳаббат лаззатини қаёқдан билсин?

Муҳаббат лаззатиндан беҳабардир зоҳиди ғофил,
Фузулий, ишқ завқин ишқи вор ўландан сўр.

«ХАЗОН ЯПРОҒИ...»

Хазон япроғи янглиғ гул юзинг ҳажрида сарғардим,
Кўриб раҳм айлагил, эй лоларух, бу чехраи зардим.

Бу нола, бу аламли фарёд ўрта асрлар қаъридан бизга етиб келиб, юрагимизга ларза солади, Андижон тупроғининг фарзанди, «толе йўқи» бошига балолиғ бўлган саркарда ва аламдийда шоир Заҳириддин Бобур қисматини баён қилади, унинг ватандан йироқда, соғинч изтиробини билан кечган зардобли кунларидан ҳикоя қилади.

Бобур шеърияти бошдан-оёқ ёр ва диёр ҳижрони шарҳидан иборатдир. Унинг ҳар бир байтида айрилик дарди, фироқ азоби ошкор бўлиб туради:

Мана, юртдан олисда, ғарибликда шоир сарой деразасидан боққа қараб ўлтирибди. Куз фасли дарахтларнинг баргини заъфарон қилган. Салқин шабада хазон япроқларини учиради. Борлиқда юракни эзувчи бир сокинлик, диққинафаслик. Шоир қўлига қалам олади. Унинг хаёлида ана шу сарғайиб бораётган боғ — ўз умри — ғарибликда ғам билан кечаётган ҳаёти. У бераҳм ёр сиймосида намоён бўлгувчи тақдири азалга мурожаат қилади:

Хазон япроғи янглиғ гул юзинг ҳажрида сарғардим,
Кўриб раҳм айлагил, эт лоларух, бу чехраи зардим.

Хазон япроғи, ҳажр, сарғариш, чехраи зард — бир байтда шунча ғамли ташбиҳлар...

Ким билсин, балки, шоир хаёлида гулюз, лоларух ёр тимсолида олисдаги гўзал Фарғона водийси намоён бўлгандир, ахир шоир учун ёр ва диёр тушунчалари

доимо эгиз. Ахир шеърятнинг минг йиллик анъанасида ёр тимсоли — инсон қалбининг гўзалликка бўлган ташналигини, соҳир қудратга эга бўлган табиат олдидagi ҳайратини ва бу гўзалликлардан вақт келиб абадул-абадга маҳрум бўлишга маҳкум этилган жонларнинг ғуссасини ифода қилиб келди. Шунинг учун ёр-гўзаллик тимсоли, бераҳмлиқ тимсоли, бевафолик тимсоли. Бамисоли дунё, тириклик, умр, жон каби.

Шоир куз либосидаги боғ аро юксалган, баҳорий тўн кийган, гўзал ва мағрур сарвга боқади ва унинг қома-тида етолмаган орзуларининг юксаклигини кўради. Сарв ёр қиёфасига киради:

Сен эй, гул, қўймадинг саркашлигингни сарвдек
Оёгингга тушиб барги хазондек неча ёлбордим. ҳаргиз,

Сарв остида ётган хазон баргида шоир ўзининг ҳолатини кўради. Чунки хазон япроғи — ўзи жудолик рамзи. Шоирни ҳам умр кузида қисмат шамоли ўз она дарахтидан — ўз юртидан йироқларга учирди ва тупроқ аро йўқ бўлиб кетишга маҳкум қилди.

Бобур ёр саркашлиги заминида қисмат саркашлигини кўради ва ўзининг қудрати олийдан нажот сўраб қилган илтижоларини сарв оёғи остида ётган хазон баргининг бенажот аянчли садоси ва титроғига қиёс этади.

Шоир хаёли олисдаги ватанига учади. Унга чексиз муҳаббат билан, жудолик алами билан мурожаат қилади: Мен-ку ўз она-дарахтидан узилган япроқ каби тақдир қуюнида узоқ-узоқларга кетдим, аммо сен омон бўл, ғариб фарзандинг тилаги:

Латофат гулшанида гул каби сен сабзу хуррам бўл,
Мен арчи даҳр боғидин хазон япроғидек бордим.

Ўз ватанидан «хазон япроғидек кетган» шоир қалби билан, жони билан ўз ватанида, қисмат уни юртдан айирган бўлса-да, юрт меҳридан айирган эмас. Ахир уни ватанидан жудо қилган — тожпараст шаҳзодалар, вафосиз қариндошлар, хулласи — бешафқат замон, гардуни дун — чархи кажрафтор... Бобур бу оқибатсиз элни, қадр билмас улусни тарк этиб ғурбатни ихтиёр қилди ва ғурбат азоби қанчалар мушкул бўлмасни, бу тоифадан ўзини қутқаргани учун шоир шукрона айтади:

Ҳазондек қон ёшим сориг юзимдин эл танафурда,
Баҳар ранги, биҳамдиллаҳ, улусдан ўзини қутқордим.

Яъни, менинг қон ёшимни, ҳазондек сариг юзимни кўриб эл нафрат қилса, ҳазар қилса майли, мен хурсандман, не қилсам-да, биҳамдиллаҳ, ўзимни улардан қутқардим.

Шоир ўз бошига тушган кўргиликларни омадсизлик, бебахтликдан кўради. Ахир мунажжимлар ривоят қилдилар — ҳар бир тирик жоннинг осмонда бир юлдузи бўлади. Бу юлдузнинг ҳолатига кўра одамзоднинг кунлари бахтли ё бахтсиз кечади. Шоҳларнинг-да нусрати ва ё мағлубияти шу юлдузларнинг мавқеига боғлиқ, дейдилар. Не кўргиликким: шоирнинг умр бўйи бирор куни бахтли кечмади, бирор дақиқа ҳақиқий шодлик нашъасини сурмади. У афсус билан нола қилади «Ҳамманинг осмонида ўз юлдузи бўлганда, балки менинг юлдузим аслида йўқмикин?»

Не толеъдур менгаким, ахтари бахтим топилмайдир,
Фалак авроқини ҳар нечаким дафтардин ахтардим.

«Фалак жадвалларини, осмон хариталарини неча бор варақлаб ахтариб чиқдим, не толеким, менинг бахт юлдузим кўринмайди».

Бу мисралар бетоле замондан, бешафқат одамлардан, андуҳли тақдирдан улуғ шоирнинг аламли фарёдидир. Шеър сўнгги байтга келди. Шоир хаёлан ўзининг ўтган бутун умрини фалак дафтарини варақлагандек варақлайди. Бу дунёда кўрган машаққатларини, ошган довларини, жангу жадалларни, ҳамсўҳбат бўлган яхши-ёмон одамларни кўз олдига келтиради ва бирмунча ўзига тасалли беради. У айтади:

Улуснинг таъну таърифи, менга, Бобур, баробардур,
Бу оламда ўзумни чун ёмон, яхшидан ўтқардим.

Майли, улус менинг тўғримда нима деса десин, қандай таъналар ёғдирса ёғдирсин, таъна, мақтовлар мен учун аҳамиятсиздир. Чунки мен ўзимни яхши ёмондан ўтқардим, яъни яхшиликни ҳам ёмонликни ҳам кўрдим.

Барча улуғ даҳолар нидоси каби Бобурнинг нидоси ҳам фақат ўз замони ва замондошларигагина эмас, олис авлодларга ҳам қаратилгандир. Не хайратки, биз улуғ шоирнинг узоқ набиралари ҳам Бобур шеърятини кўп таърифладик ва ўз вақтида унга шоҳ сифатида,

Ҳиндистонни истило қилган ва буюк мўғуллар сулоласига асос солган шахс сифатида таъналар ҳам отдик. Лекин вақт ҳаками ўз ҳукмини чиқарди. Тарих Бобурни Урта Осиёдаги шоҳу шаҳзодаларнинг ўзаро низолари қувғиндиси сифатида баҳолади, унинг дарду аламга тўла шеърларини юксак қадрлади.

Шоҳ Бобур юрди ҳинду устига, шоир ва лек
Йиғлади Фарғонадан то мулки Ҳиндистон қадар.

Қуйидаги сўзлар Ҳиндистоннинг тараққиётпарвар давлат ва сиёсий арбоби Жавоҳарлаъл Нерунинг «Дунё тарихига назар» деб аталган уч жилдли китобидан: «...Бобур ўз замонининг энг маданиятли, жозибали одамларидан эди. У хурофий жаҳолатдан, мазҳаб маҳдудлигидан озод бўлган шахс бўлиб, ўз аجدодларига ўхшаб (Неру бу ўринда Чингизхон ва Темурни кўзда тутди) вайронгарчилик қилмади. Бобур санъатни яхши кўрар ва форс тилида шеърлар ёзар эди. (Неру ўзбек тилини билмаган ва араб алифбосида ёзилган шеърларни форсий деб англаган бўлиши мумкин). У гулларни, боғларни севарди, жазирама Ҳиндистонда кўпинча ўз ватани Урта Осиёни соғиниб ёдлар эди. «Фарғонанинг бинафшалари нақадар гўзал»,— деб ёзган эди у ўз эсдаликларида.— У ерда лолалар, атиргуллар беҳисоб».

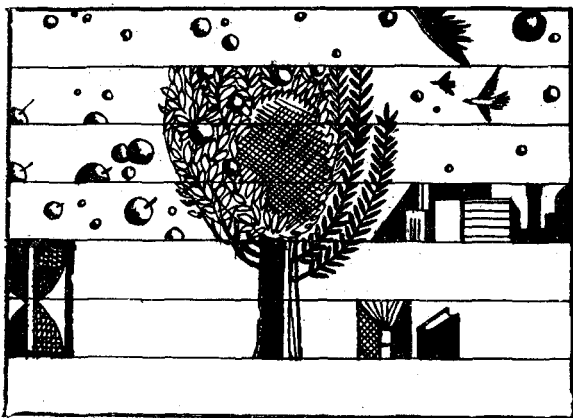
Бу Ҳиндистон фарзанди Жавоҳарлаъл Нерунинг сўзлари. Мана бу эса Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ўз сўзлари:

Толе йўқи жонимга балолиғ бўлди,
Ҳар ишниким айладим хатолиғ бўлди,
Ўз ерни қўюб Ҳинд сори юзландим,
Вах-вах, нетайин, не юз қаролиғ бўлди.

Биз улуғ шоиримизни севамиз, унинг ёниқ сатрларини қалбимизга жо қиламиз, хазон япроғи каби ўз ошиёнидан жудо бўлган ҳижронзада юрак изтиробларини англаймиз ва ярим минг йил оша Бобур ғазалларини қўшиқ қилиб айтамиз...

Хазон япроғи янглиғ гул юзинг ҳажрида сарғардим...

ОСТАНАДА ТУРГАН ИСТЕЪДОД

МАСЪУЛИЯТ ТУЙҒУСИ

Ёшлик — шавқ ва муҳаббат демак, ёшлик — илҳом ва гупурган юрак, ёшлик — ғурур, ҳаётсеварлик, чақноқ кўз, ёруғ хаёллар ошиноси.

Қадами — заминни титратган қудрат — ёшлик, қаноти самовотни забт этган — ёшлик!

Ёшлик — шеърият, гўзаллик, дунёнинг қувончи!

Ёшликсиз олам — баҳорсиз табиат, қуёшсиз осмон, юлдузсиз кеча. Ёшлик мана шундай. Кимлар уни куйламаган, кимлар уни қўрмаган. Пушкиндек даҳолар унга суянганлар, Тагордек донишмандлар ундан мадад сўраганлар.

Ҳа, биз бахтлимиз, менинг тенгдош ва замондош ижодкор дўстим! Биз ёш бўлганимиз учунгина эмас, ёшликнинг бутун қудратини, қайноқ ва ёниқ эҳтиросини инсониятнинг энг порлоқ ниятларига сафарбар қила олган жамиятнинг ёшлари бўлганимиз учун, шундай буюк ва шундай мушфиқ биродарлик Ватанининг болалари бўлганимиз учун бахтлимиз.

Биз шундай Ватаннинг тенгҳақ фарзандлари ва эгаларимиз. Унинг зафару қувончлари бизнинг ҳам зафару қувончимиздир, унинг мушкуллари бизнинг ҳам мушкулумиздир. Шу юрт севинчлари бизнинг ҳам кўзимизда, қайғулари бизнинг ҳам кипригимизда.

Менинг тенгдош ва замондош ижодкор дўстим!

Юртимиз бошига қора кунлар келганда сен билан биз бола эдик. Биз алифбо китоби ёнида информбюро хабарларини ўқиб савод чиқарганмиз, оталаримиздан келган учбурчак мактубларни таталаб хат таниганмиз. Бизнинг мактабда тутган ҳуснихат дафтарларимизда кўз ёшларимизнинг шўри қолган...

Биз — ёшлармиз, лекин ўзимиз ота бўлган ёшлармиз. Биз фаровон шу кунларнинг қадрига ета олгувчи, янада ёрқин эртанги кун учун кураша олгувчилармиз.

Биз — бахтлимиз. Тақдир ўтмиш ва келажак аталган икки буюк чексизлик орасидан сен билан бизга шундай замон ҳадея этибдики, бунда биз асрларнинг қадамини кўрибмиз. Қисмат бизга борлиқ аталган буюк чексизлик орасидан шундай макон ҳадея этибдики, бунда биз минг йилларнинг рўёбга чиққан орзусига ҳамнафас бўлибмиз.

Тенгдошим, ижодкор дўстим. Биз яна шунинг учун бахтлимизки, мана шундай замон ва мана шундай маконнинг куйчилари бўлиб дунёга келибмиз, инсониятнинг эрки ва саодатини осойиш ва ҳамкорлигини, дўстлик ва биродарлик, меҳр ва шафқат туйғуларини тараннум этиш бизга насиб бўлибди. Бизга Ҳайём ва Навоий, Данте ва Гётелар орзу қилган даврон насиб бўлибди.

Биз ёшми? Ҳа! Бизнинг эллик этагини тутган устоз акаларимиз, етмиш етагида бўлган муаллим оталаримиз бор. Умидимиз ёзган шеърларимизда эмас ёзадиган дostonларимизда.

Биз ёшми? Йўқ! Бизнинг изимиздан тулпор қамчилаб келаётган, йигирмадан югуриб, ўттиздан ўтиб келаётган навқирон бир тўп укаларимиз бор. Қай биримизнинг беш-ўнта, қай биримизнинг ўн-ўн бешта китобчаларимиз бор. Тенгдош дўстларимиз романлар ёзиб элга манзур қилиб қўйди. Лекин биз акаларимиз наздида ука, оталаримиз кўзида болалармиз.

Биз мана шундай ёшдамыз, азиз тенгдошим, ижодкор дўстим!

Бизнинг ёшлигимиз нисбийдир. Зеро санъатда умуман ёшлик нисбий тушунчадир. Санъатнинг, адабиётнинг, шеърятнинг катта-кичикка талаби битта. Қалбларни забт этиш! Забт этилган қалбларга эса эзгулик уруғини сочиш! Бизга мукофот ўша уруғларнинг мингдан бири берган ҳосилни кўриш холос.

Куни кеча ЎзҚомпартия Марказий Комитетининг ижодкор ёшлар ҳақидаги қарорини не шавқу завқ билан ўқидик. Бу сен билан бизга, бизнинг тенгдошлар ва издошларимизга, санъат ва адабиётнинг ҳамма жабҳаларида ижод қилаётган дўстларимизга она юртимиз, партиямиз, халқимизнинг юксақ меҳри ва ғамхўрлигидан яна бир нишондир.

Буюк ғамхўрликнинг буюк масъулияти ҳам бор. Сен билан биз буну унутмаслигимиз керак. Эл биздан ёшлик истеъдодимизни яратувчанлик меҳнатини улуғлашга, мўъжизалар бунёд этаётган халқимизнинг диду талабига мос шеъру дoston, куй ва қўшиқ, суврат ва ҳайкаллар ижод этишга сафарбар қилмоғимизни кутади.

Биз Буюк Биродарлик Ватанининг болаларимиз. Биз дунёга шуҳрати кетган Ўзбекистон деб аталган ўлка фарзандларимиз. Бу юрт ўтмиш зулмати ичида чақнаган ёруғ юлдузлари билан ҳам фахр этса, бугунги илми ва маданияти билан, янги замон Бериунийлари ва Улуғбеклари билан ҳам ғурур қилса ҳуқуқли юрт. Бу ўлка беҳисоб неъматлари, оқ олтин тоғлари билан кўкрак керса арзийдиган ўлка. Бу тимсоли Тиёншон бўлган, Сир ва Аму қўлларини оламга узатиб дўстлик майи тўла косадек Орол денгизини тутиб турган ўлка. Сен билан биз мана шундай ўлканинг фарзандларимиз. Мана шундай танти юрт ўғлонларимиз. Биз унга фақат ижодимиз билан эмас, инсонлигимиз, гражданлигимиз билан ҳам лойиқ бўлмоғимиз керак. Партиямиз ва халқимиз биздан мана шуни кутади.

Дўстим! Ҳаёт мушкулсиз бўлмайди. Сен билан бизнинг олдимизда қийинчиликлар ҳам йўқ эмас. Буларнинг энг оғири ижод заҳматлари, албатта. Биз ижод қилаётган замоннинг шитоби бениҳоя тез. Унинг этагидан тутиб югуришга баъзан ёш бақувват оёқларимиз ҳам чидамай қолади. Халқимиз билимдон ва диди нозик. У бир томондан Байрон ва Ҳайнеларни ёд билади, иккинчи томондан Ҳофиз ва Бедилларни таҳлил қила олади. Унга шеъру ғазал маъқул қилмоқ ғоят мушкул иш.

Яна бир қийинчилик — ҳали кўнглимизда табиий эҳтироснинг юксаклиги билан бадий маҳоратнинг етишмаслиги ўртасидаги қарама-қаршилиқдан келиб чиқадиган қусурлар бор. Бу кам мутолаа қилишимиз, ўз ишимизга «ҳаваскорона» муносабатдан қутулмаганимиз, ўз ҳунаримизнинг эгаси, заргари бўлолмаганимиз натижасидир. Бунда ўзаро дўстона танқиднинг камлиги, жиндек ҳайбаракаллачиликнинг ҳам хизмати йўқ эмас.

Биз асарларимизни элга тақдим қилишдан аввал касбдош дўстларимизга манзур қилмоғимиз керак. Дўстим! Сен билан бизга, тўгаракларда тортишиб катта бўлган дўстларга бир-биримизнинг асаримизни фақат матбуотда ўқиш, сўнг асар ёқмаса ҳам одоб юзасидан

табриклар қўйиш ярашмайди, деб ўйлайман. Сен нима дейсан?

Албатта менинг кўнглимдаги гаплар сенинг ҳам кўнглимда бор. Кел тенгдош дўстим, қўлни қўлга берайлик, ёшлар даврасида кенг ижодий муҳит яратиш сен билан менинг ишим. Сен ким бўлсанг ҳам — рассомми, шоирми, кино ходимими, мен ким бўлсам ҳам — ҳайкалтарошми, хонандами, бастакорми, биз ижодкор юракли ёшлармиз.

Биз бир-биримиздан айру нафас олишимиз ва ҳаммамиз бирликда халқимиздан айру нафас олишимиз мумкин эмас. Бутун ёшлик ғайратимиз, иқтидоримиз партиямизники, халқимизники бўлсин!

1974

ИРМОҚЛАР

Олатов тизмасининг юксак чўққилари орасида ер сатҳидан уч минг метрга яқин юксакликда Сункўл деб аталган каттакон бир кўл бор. Бу кўлнинг тиниқлиги-га, феруза рангига қараб кишининг кўзи тўймайди. Мана шу кўл атрофида юриб, уни тўлдириб турувчи ирмоқларнинг турли-туманлигидан ҳайратланган эдим. Бир хил ирмоқлар юксак чўққилардан шовқин-сурон билан отилиб тушади, қояларнинг устидан сакраб, тошу-шағалларни тўзитиб кўлга интилади. Бошқа бир хиллари узоқ йўллар босиб келади, катта-катта тошларни айланиб ўтиб, баъзан қояларнинг остидан йўл топиб, гоҳ тўлиб, гоҳ милдираб оҳисталик билан кўлга қўшилади. Яна бошқа бир хил ирмоқлар тоғнинг остки қатламларида туғилиб, уларнинг кўлга қўшилиши нигоҳлардан узоқда бўлади. Бу хил ирмоқларнинг йўлини кузатиш ҳам, ўрганиш ҳам мушкул.

Мен ана шу кўлга қараб, унинг турли-туман ирмоқларини кўриб дафъатан хаёлим шеъриятга кўчди. Шеърият ҳам ана шу Сункўлга ўхшайди. У ҳам адабиёт деб аталган тизманинг нақ кўкси устида макон тутади. Унинг ҳам мана шундай тиниқлиги ва ложувардлиги бор ва ниҳоят, мана шундай турли-туман, бир-бирига ўхшамайдиган ирмоқлари бор.

Қўлимда «Ёш гвардия» нашриётида тайёрланаётган, ҳар йили чиқариб туришга мўлжалланган «Ёшлик» альманахининг қўлёзмаси. Бунда республикамизнинг турли шаҳар ва қишлоқларида яшаб турган, турли касбдаги таланти ҳам турли даражадаги ёш шоирлар жамланган. Шуларнинг асарларини ўқиб кўнглимда туғилган фикрларни қисқача баён қилмоқчиман.

Энг аввало, шуни айтиш керакки, ҳозирги ёшлар-

нинг шеърларида поэзиямизнинг энг илғор анъаналари давом этмоқда. Бу — юксак гражданлик туйғуси, социалистик ватанга муҳаббат, энг пок инсоний хислат тараннумидир.

...Эргаш Ёндош севгилисига бўлган муҳаббатини шундай орзу билан ифода қилади:

Иккимиз икки сатр шеър бўлиб қолсак дейман,
Ёш-яланг эъозлашга, байт қўйиб исмимизни.

Шоирлик бошқалар тасаввур қилмагани тасаввур қилиш, бошқалар ўйламаганини ўйлаш демак. Ёр билан бирга бўлишни орзу қилган, куйлаган одамлар кўп, лекин ҳеч кимнинг хаёлига «Иккимиз икки сатр шеър бўлиб қолсак» деган фикр келмаган. Бунини Эргаш айтибди. Бу — шоирлик.

Фарғоналик шоир Урмон Омонов бир неча йиллардан буён матбуотда ўзига хос шеърлар билан кўриниб келмоқда. Унинг шеърларида кўпроқ фаровон турмушдан ва шу бахтиёр кунлар учун жонни фидо қилганлар олдида қарздорлик туйғуси ифода қилинади. Мана ёш шоирнинг нон ҳақидаги шеърдан сатрлар:

Боболар тортишган унинг кўп доғин,
Энг буюк неъматга нонни йўяди.
Йўлдан юпса ўпиб зарра увоғин
Чумоли инига элтиб қўяди.
Чавандоз отланса — белбоғ қатида,
Толиқмас сайёҳлар сайр этса жаҳон,
Гўдак ёлғиз қолса, ёстиқ остида
Ҳамиша ёр бўлган она ёпган нон...

Мен Амирқул Пўлканов, Нурхон Раимова, Садриддин Салимов, Исмоил Тўхтамишев каби умидли қалам эгаларининг шеърларини матбуотдан кузатиб бораман. Улар шеърятнинг заҳматли сўқмоқларидан ўтиб, қўрқмай дадил қадамлар билан келаётган қобилиятли ёшлар.

Ёш шоир дўстларимга бир икки тилакларим ҳам бор. Булар:

Кўпгина ёш шоирларимиз мавзу ранг-баранглиги ҳақида камроқ ўйлайдилар. Тасаввур уфқини ёшликдан кенгайтириб бориш керак. Ўзи яшаб турган тор доиранигина кўриш ва ёзиш бугунги шоирнинг иши эмас. Кўп кўриш, кўп юриш, кўп ўқиш ва сўнг ёзиш ҳаммамизнинг шiorимиз бўлиши керак. Шоирнинг яшаш тарзи шунга қурилгани яхши.

— Шаклбозлик яхши эмас, лекин шаклнинг ранг-баранглиги ҳусн. Ун бир бўғин, тўққиз бўғинли шеърлар оҳанги шу қадар қулоққа ўрнашиб қолганки, бу ўлчовда ёзилган шеърларнинг кўплари бир-бирлари билан хаёлда қоришиб кетадилар.

Шоир янги фикрга мос янги шакл ва ўлчовлар ҳам топмоғи лозим.

— Шеър ўқиб шеър ёзиш касалидан қанча эрта қутулинса, шунча яхши. Ёш шоир баъзан ўзи сезмаган ҳолда бошқа бир шоирнинг оҳангини, бошқа бир шеър руҳини такрорлаб қўйиши мумкин. Буни зийрак шеърхон, албатта, сезади.

— Ёш шоирлар жойларда мунтазам учрашиб турадиган давраларга эга бўлса, бу давралардаги суҳбатлар жиддий баҳслар руҳида ўтса соз бўларди. Шоир шеърини дастлаб ўзига, сўнг атрофдаги дўстларига маъқул қилсагина бу шеър кенг китобхонларга манзур бўлади.

Ёш шоир дўстларимга тинчимас хаёл, илҳом завқлари, ижод машаққатлари ва бу машаққатлар сўнгидаги қувончларни тилайман.

1976

ЯНГИ АВЛОД ОВОЗИ

Шеърятимизга янги авлод кириб келди. Оҳиста, ийманиб, улуғлар қошида чўчинқираб эмас, шаҳдам, дадил, бамисоли тўйхонага келган ўспирин куёвнавкарлардек олатасир ва сурон билан кириб келди.

Биз бу «босқин»ни кўпдан кутган эдик, интизорлик билан пойлаган эдик. Шундай кун келди. Куни кеча комсомол Марказкоми биносида ўтган шеърхонликда мен бунга амин бўлдим. Бугун шеърятимизнинг тенг ҳуқуқли ёш авлоди бор. Бу — Усмон Азимлар, Азим Суюнлар, Шукур Қурбонлар авлоди, бу — Муҳтарамалар, Шарифалар, Дилбарлар авлоди.

Адабиётда қадимдан бир қоида бор: янги ёш авлод кириб келмагунча, уни эл авлод сифатида қабул қилмагунча сўнги авлод сочи оқарса ҳам ёш авлод бўлиб қолаверади. Агар Муҳаммад Солиҳ, Сулаймон Раҳмон, Фароғат Камоловалар бўлмаганда Омон Матжон, Муҳаммад Али, Ойдин ва Ҳалималар ҳали ҳам ёш шоир бўлиб юраверар эдилар. Бу — азалий қоида, негаки адабиётнинг доимо ёш авлоди бўлмоғи керак, бу унинг табиий эҳтиёжи. Ёш авлоди бўлмаган адабиёт гўдак боласи йўқ оиладек сокин, зерикарли бўлади. Гўдак боласи йўқ оилада эса кенжа фарзанд доимо суюк ва эрка. Мўйлаби чиқса ҳам отасининг тиззасидан тушмайди, онасига эркаланиб тилини чучук қилиб гапиради. Биз шу кунгача беш-ўн китоб чиқарган, элга танилган шоирларимизни ёш деб келганимизнинг боиси шу. Шунинг учун янги авлоднинг сурон билан, босқин билан кириб келишини узоқ (ҳатто жуда узоқ) интизор бўлиб кутган эдик.

Инсон бир мартагина яшайдиган замонини танлаб

дунёга келмайди. Бу қисмат деб аталган, бизга ноаён қудратнинг ихтиёрида. Бу танлаш ҳуқуқи шоирларга ҳам берилмаган. Истеъдод соҳибининг қандай даврда яшаши, қай даврда адабиётга кириши унинг инсон сифатидагина эмас, ижодкор сифатида ҳам қисматини белгилайди. Минг йиллик, асрлик тафовутлар ҳақида гапирмайман. XVI—XVIII асрлар ўртасида — уч юз йиллик зулмат ва турғунлик замонида юртимизда дунёга келган юзлаб, минглаб истеъдод эгаларининг ижодкор сифатидаги қисматини айтиб ўтирмайман. Шоир тақдирида бир неча йилнинг ҳам фарқи бор. Эллигинчи йилларда шеъриятга кирганлар ичида чинакам катта талант эгаси бўлган шоирлар йўқмиди? Бор эди. Лекин эллигинчи йилларда шеъриятда дабдаба ва ҳамду сано удум бўлган эди. Уша йилларда адабиётга кирган шоирларнинг кўпчилиги ана шу удумни қабул қилдилар, илк қадамдан бошлаб ана шу усулга ўргандилар, шундай шаклландилар. Сўнгра олтмишинчи йилларга келиб шеъриятдан мадҳиябозлик чекинганда уларнинг кўпчилиги янги нафасга дарров мослаша олмадилар. Шеъриятнинг байроғини тантанабозлик харобаларида туғилган авлод қўлга олди.

Бугун шеъриятга кириб келган авлод қисматига ҳар жиҳатдан ҳавас қилса арзийди. Улар инсон сифатида тинч, фаровон замон фарзандлари, қалбу хаёллари заҳмат ва ўкинчдан холи бўлган, дунёга шавқ тўла кўнгил билан, ойдин нигоҳ билан боққан йигит-қизлар. Улар шоир сифатида долғали, беҳаловат давр болалари, қалбу хаёллари анордек қонталаш курраи заминнинг изтиробу умидларига оғушта бўлган, дунёга ҳам завқу шавқ, ҳам хавотир кўзи билан боққан ёшлар. Улар, яна шоир сифатида, шеъриятда ҳаққоният ва самимият, инсонпарварлик ғолиб бўлиб турган, ҳақиқий истеъдод қадрланиб, насиҳат ўрнини бадийят, жарангос ўрнини ишонтириш қудрати эгаллаб турган бир даврнинг ижодкорлари.

Мен тавсия этурман сенга ўзимни,
Олам аро ойдин хаёллар,
Мовий шамоллар маскани
юралка,

Табиатга,
Унинг суҳсур тоғларига,
Мевали,
мевасиз боғларига,
Гулга, тералка;

Асов дарёлару мусаффо чашмаларга,
Ғалаёнлар,
исёнлар ва сукунат ташналарига
Меҳр билан боққан кўзимни
Мен тавсия этурман сенга,

шеърият.

[Сулаймон Раҳмон]

Янги авлод шеърияти баҳорда қирғоғига сиғмаган сойдек ҳайқириб, тошиб оқаяпти, адабиётнинг катта дарёсига ҳали тинмаган, хас-чўплардан холи бўлмаган, лекин ўзига хос оқим бўлиб қўшилиб турибди. Бу оқимнинг ўзига ва фақат ўзига хос бўлган хусусиятлари бор — янги авлоднинг таржимаи ҳоли билан, ёшига мос нафаси билан боғлиқ бўлган хос белгилари бор. Лекин бу хос белгиларни икки оғиз сўз билан жўнгина айтиб бериш қийин. Энг муҳимларини айтаман. Аввало, мазмун ва шаклдаги эркинлик. Вазндан тортиб фикрлаш услубигача анъаналардан чекинишга ҳаракат. Верлибр (сарбаст) ўзбек адабиётида ростмана етмишинчи йиллардан кўрина бошлади. Албатта, ҳозирги ёшлар шарофати билан. Мен гарчи верлибр ўзбек шеъриятига сингиб кетади деб унча ишонмасам-да, шарофати, деган сўзни мутлақо қўштирноқсиз айтаман. Сўнг, ҳаётнинг драматик лавҳаларини ҳаяжон билан тасвирлашга мойиллик, (Рауфнинг «Абдуллажон марсияси», Шукур Қурбоннинг «Шоҳ Машрабни осмоқдалар» шеъри). Бу белги ёшларнинг замон зиддиятларини нозик ҳис қилиши, уларда адолат туйғусининг ўткирлигини кўрсатади. Сўнг, тасвирда мураккаб усуллардан фойдаланишга уруниш, ўзига хосликка интилиш, турли «изм»лар тамғасидан қўрқмаслик хусусияти. Муҳаммадали Қўшмоқов, Рауф Парфи, Муҳаммад Солиҳ шеърларини ўқиб кўринг. Булар умуман бир-бирига ўхшамайдиган, лекин юқорида саналган белгилари билан бир-бирига яқин шоирлар.

Шеъриятда муваффақият билан айтилган тайёр, жўн гапдан муваффақиятсиз изланиш афзалроқ деб биланман. Лекин изланишда ҳам изланиш бор. Истеъдод чироғи билан изланишнинг қоронғиликда тимирскиланишдан фарқи катта.

Ёшлар шеъриятининг ўзига хос яна кўп томонлари ҳақида гапириш мумкин. Лекин уларни таърифлаш, айтиб беришдан ҳис қилиш осонроқ. Шунинг учун ёшлар ҳақидаги гапни шу ерда тўхтатиб, улар учун кўнглимда тугиб юрган баъзи фикрларни айтмоқчиман.

Кўча-кўйда ўз хаёли билан банд бўлиб, фикран ўзи билан ўзи сўзлашиб бораётган шоирни кўрган кишилар: «Бу девона-дарвеш ниманинг хаёлини суриб кетяпти? На одам билан, на олам билан иши бор. Бошига бир иш тушган бўлса керак», деб ўйлашлари мумкин. Лекин бу девона-дарвеш одам юраги олам ташвиши билан ураётганини, кишилар қалби ва хаёлини уларнинг ўзидан ҳам шу одам яхшироқ тушуниши ва ифода қила олишини кўплар билмайдилар, тасаввур қилолмайдилар. Шоирнинг бахти ва «кўргилиги»ни, қувончи ва азобларини, роҳати ва машаққатларини бу ишга ошно бўлмаганлар тушунмаса ҳеч ажаб эмас.

Шоирликнинг «қора иши»ни кўз олдига келтирмай, бу номнинг ўзига, обрў ва шуҳратига қизиқиб шеърият майдонига интилганлар хато қиладилар. Кўпинча бундай хато жуда қимматга тушади. Хато қилган одам учун ҳам, шеърият учун ҳам. Шу сабабли «ёшларга ғамхўрлик» деганда фақат уларни қўллаб-қувватлаш йўғини бор қилиб кўрсатиш эмас, балки уларга рост гапни айтиш, янглишишдан қайтариш ҳам тушунилади. Овози йўқ одам ҳофиз бўлолмайди, мусиқани эшитиш, фарқлаш, англаш қобилияти йўқ одам бастакор бўлолмайди. Лекин икки сатрни бир-бирига жуфтлаш, саводли ёзиш қобилияти бўлган ҳар бир фуқаро шоирлик, ёзувчилик даъво қилиши мумкин. Бизнинг саводхон асримизда, айниқса, адабиётда истеъдод билан ҳаваскорликни ажратиш мушкул бўлиб қолди.

Талантли одамларнинг бошини кўшиш, ҳамкор қилиш қийин. Истеъдодсиз одамлар бир-бири билан топишиб оладилар ва катта кучга айланишлари мумкин. Негаки, талант доимо ҳар хил, истеъдодсизлик эса бир хил бўлади.

Бойлик ва шуҳрат тамаъида адабиётга кирганлар бошда кичкина илонга ўхшаб кичкина бир камгак жойдан шеъриятнинг иссиқ қучоғига кириб олиши мумкин. Бундай илончаларга бепарво бўлмаслик керак, чунки улар вақт ўтиши билан аждарга айланиб истеъдод эгаларига даф қиладилар.

Сўнгги сўз: Шоирлик фақат тимқоронғи хонага кириб олиб шеър ёзиш эмас. Ёки элга фақат шеъри билан муаллимлик қилиш эмас. Шоир ҳамма замонда ҳам жангчи бўлган. Бу сифат унга айниқса бизнинг замонда жуда керак. Мен шоирнинг шахс сифатида ҳам баркамол бўлишини орзу қиламан. Одамлар фақат

унинг шеърига қараб эмас, ўзига қараб ҳам ҳавас қилса, тақлид қилса.

Мен ёш шоир дўстларимга юксак парвозлар тилайман, ўзбек шеърияти бахтига омон бўлишларини, бу шеъриятни яна бир поғона юксакликка кўтариш учун беллари қамишдан боғлиқ бўлишини тилайман.

1980

КАТТА ИУЛ БОШИДА

Боғ ниҳолсиз, чаман ғунчасиз, дарё жилғасиз мавжуд бўлмайди. Адабиётнинг тўлқинли уммонини ҳам янги-янги истеъдодлар оқимисиз тасаввур қилиш мумкин эмас.

Ҳозирги дақиқада бепоён мамлакатимизнинг турли бурчакларида турли миллат, турли эл фарзандлари бўлган, турли-туман тилларда ижод қилувчи юзлаб ёш ёзувчилар ўзларининг навбатдаги Бутуниттифоқ кенгашига йўл ҳозирлигини кўрмоқдалар. Булар орасида миллий маданиятлари кўҳна ва бой анъанага эга бўлганлари ҳам, халқлари куни кечагина хат ёзишни ўрганган, адабиётлари эндигина ривожланиш йўлига кирганлари ҳам бор. Уларнинг баъзилари менинг тенгдош дўстларим Ритхеу ва Сангилар каби бир халқ адабиётининг илк қалдирғочлари бўлсалар ажаб эмас.

Ёш ёзувчилар кенгаши ҳам дўстлашув, ҳам кўрик, ҳам байрам, ҳам имтиҳон бўлади. Бу имтиҳонда Заҳриддин Бобур айтганидек «...билингай ҳар кишининг таъби бирла халати». Бундай йиғинларнинг аҳамияти ҳақида гапириб ўтириш ортиқча. Неча-неча ёрқин истеъдодларни ана шу семинарлар кашф этган.

Семинар кенгаш тартиботига кўра умумий йиғиндан сўнг ёшлар адабиёт турлари бўйича бир қанча гуруҳларга бўлиниб, таниқли устоз ёзувчилар раҳбарлигида муҳокама ва мунозаралар ўтказадилар. Кенгашда ёш ёзувчиларнинг энг саралари қатнашгандек, атоқли адибларнинг ҳам олдинги сафдагилари иштирок этадилар. Бу анжуман авлодлар учрашуви ҳамдир.

Бутуниттифоқ семинар кенгашига бизнинг республикамиздан ҳам бир неча истеъдодли ёшлар борадилар.

Булар орасида Ҳайридин Султонов, Қутлибека Раҳимбоева каби анча танилиб қолган ёшлар билан бирга адабиётга эндигина кириб келаётган ёш ёзувчи, шoir, драматурглар бор. Улар республикамизда яшаб меҳнат ва ижод қилаётган ўзбек, рус қорақалпоқ, татар халқларининг вакиллари дир. Булар орасида ишчилар ҳам, деҳқонлар ҳам, зиёлилар ҳам, коммунистлар ва комсомол аъзолари ҳам, партиясизлар ҳам бор. Энг муҳими улар адабиётимизнинг умиди, келажаги бўлган истеъдодли, ҳар томонлама билимли, ўткир ёшлар. Масалан, Ҳамид Исмоилов — ўзбек йигити рус тилида яхшигина шеърлар ёзади, ўзбек шоирларининг асарларини русчага таржима қилади. Бир қанча Европа тилларини ўрганган, инглиз, итальян, испан шоирларининг асарларини ўз тилларида ёд билади. Мақсуда Эгамбердиева эса ёш бўлишига қарамай иккита шеърлар тўпламининг автори. Унинг нафис ва ҳароратли сатрлари кун кеча ўтган республика ёш ёзувчилари семинарида юксак баҳоланди.

Улар ҳозир Москвага йўл ҳозирлигини кўрмоқдалар. Аслида уларнинг олдида олис ва катта, қувончли ва машаққатли ҳаёт, ижод йўли бор. Оқ йўл бўлсин сизларга, ёш дўстларим.

1983

ДУНЕГА ТИНЧЛИК, АДАБИЁТГА ЖАНГ КЕРАК

Ўтган ойда Москвада Ёш ёзувчиларнинг бутуниттифоқ семинар кенгаши бўлди. Бу кенгашда Ўзбекистондан ўн бешта ёз ёзувчи қатнашди. Жуда катта талабчанлик билан ўтган муҳокамаларда бизнинг ёшлар юқори баҳо олдилар. Хайриддин Султонов, Қутлибека Раҳимбоева, Шароф Бошбеков, Акбар Юнусов, Ҳамид Исмоилов, Вл. Соколовларнинг номи якуний мажлисда кенгаш кашф этган истеъдодлар сифатида тилга олиндилар. Раҳимжон Отаев, Ҳамза Имомбердиев, ёш қорақалпоқ ёзувчиси Кенгесбой Аллабергеновнинг асари ҳам яхши баҳоланди. Умуман, ўзбекистонлик ёш ёзувчилар москваликларнинг тилига тушди. Қитоблари нашриётларга, шеър уҳюялари газета-журналларга тавсия қилинди.

Бу ишлар, албатта, қувончли, лекин катта йўл бошида турган ёшлар учун бу машаққатли ижодий меҳнатнинг, уйқусиз тунлар, изланишлар, қувончу изтиробларнинг бошланиши. Ҳеч қандай анжуман, ҳеч қандай китоб, ҳеч қандай олқиш бизга ёзувчиликни мухрлаб беролмайди. Илк асарлари мақталган, ҳатто довруғ таратган не-не истеъдод ёлқинларининг кўп вақт ўтмай сўниб кетишларига адабиёт майдони гувоҳ. Бу майдон—кураш майдони, шафқатсиз майдон. Унда истеъдоднинг ёлғиз ўзи жуда камлик қилади. Қанча асаб қудрати, руҳ ўктамлиги керак бўлади, шуҳрат юкига бардош, таъна тошларига чидам лозим бўлади.

Адабиёт — мўмин-маъқул одамларнинг майдони эмас. Фақирона кўникувчанлик ўз тинчини ўйлаш истеъдодни ҳалок этувчи омиллардир. Дунёга тинчлик, адабиётга жанг керак!

Адабиётимизнинг кейинги бўғинига мансуб ёшлар ижодидаги ана шу курашчанлик, келишмаслик руҳи, виждон уйғоқлиги мени қувонтиради. Улардаги ҳақгўйлик, фош этишга йўналган истеъдодга ҳавас билан қарайман. Биз гоҳида давр олдидаги, Ватан, халқ олдидаги ёзувчилик бурчини ҳаётимизга шон-шарафлар айтмоқ, мадҳиялар ўқимоқ деб тушунамиз. Ижобий қаҳрамон яратишга талабимизда ҳам гоҳи олис йилларнинг таъсири бўлади, юксак романтик руҳдаги қаҳрамонларни кўргимиз келади. Шундай образлар ҳозирги адабиётимизда нега йўқ деб гоҳи ўкинамиз. Шуни айтиш керакки, жамиятимиз янги кураш босқичига кирганидек умумсовет адабиётининг таркибий қисми бўлган ўзбек адабиёти, жумладан ёш адабиёт ҳам янги босқичга, ҳаёт ҳақиқатини бутун мураккаблиги билан теран таҳлил қилишга интилиш босқичига етди. Энди «мадҳ этурман» деб бошланувчи шеърлар, сира иккиланмайдиган, плакатлардаги каби мағрур ва ғолиб қаҳрамонлар ўтмишга берилди. Бу ҳолат асло адабиётимизнинг бош йўли—социалистик реализмдан ҳам, ўша инқилобий романтикадан ҳам юз ўгириш эмас, балки унинг янги шаклдаги давомидир. Агар бу кун адабиётимизнинг ривожига ҳақида сўзлайдиган бўлсак, унинг инсон қалбига яна ҳам яқинлашгани, ҳаёт ҳақиқатини яна ҳам чуқурроқ очиш сари тараққий этганини айтиш мумкин.

Тасаввур қилинг, ҳозирги ёзилаётган ўткир баҳс руҳи билан суғорилган шеърӣй ва насрий асарлар бундан ўттиз йил илгари матбуотда пайдо бўлганда улар Совет воқелигига туҳмат деб аллақанча «изм»лар билан айбланмоғи муқаррар эди. Яна адабиётимиз ривожига ҳақида сўзлаганда, адабий муҳитнинг софланиши, қалб эрки ва демократизм сари, самимият ва рўйи ростлик сари тараққиётни ҳам айтмоқ керак. Адабиётимиз турмушдаги камчиликларни фош этишда анча дадил, беҳадик бўлиб қолди. Бу адабий муҳитнинг катта ютуғи ва қалам аҳлининг партия ишига камарбасталиги, юрт олдидаги гражданлик, фарзандлик бурчига садоқати рамзидир. Лекин тан олиш керак, ҳали ёшларимиз давр талаби даражасида ғоявий юксак, бадиий баркамол ижод намуналари яратаяптилар, деб мақтана олмаймиз. Умумхалқ олқишига сазовор бўладиган ҳар жиҳатдан тўқис, юртимиз адабиётини иттифоқ ва жаҳон миқёсида овоза қилгувчи шеърӣй ва насрий асарлар битишга ёшларимиз ўзларини қарздор деб билдилар. Улар ада-

биётимиз қўлга киритган барча ютуқлардан баҳраманд бўлмоқлари, йўл қўйилган камчиликлардан зийраклик билан хулоса чиқармоқлари керак. Биз кўп йиллар давомида республика ва иттифоққа ўртамиёна асарларни ҳам пропаганда қилдик ва аксинча, халқ меҳрига сазовор бўлган, одамлар тилига тушган асарларга баъзан лойиқ баҳо беролмадик. Бирор шоирга халқ қарсак чалса, бизнинг гашимиз келди, уни хатларга кўмса, арзон шуҳрат деб таъна қилдик. Ўзимизга савол берайлик — халқимиз шунчалик омий, шунчалик қолоқ, шунчалик дидсизмики, у истеъдодсиз шоирга қарсак чалса ва аксинча, нодир шеърят намунасига бепарқ бўлса.

Ешларга биздаги яна бир камчилик сабоқ бўлишини истар эдим: бизлар марказий матбуотга астойдил интилмадик, атоқли шоир-таржимонлар этагини тутиб марказий нашриётлар эшигини тез-тез қоқиб турмадик. Биз ўйладикки, агар асаримиз юртимизда танилса, халқимизга манзур бўлса, марказда ўз-ўзидан кўринади. Шоир аршин молчи эмаски, ўз молини кўча-кўйда мақтаб сотиб юрса, деб ҳисобладик. Биз янглишган эканмиз. Бу хаёлларимиз пуч бўлиб чиқди. Ҳозирги истеъдодли ёш шоирлар бу хатони такрорламасликлари керак. Токи бир кун марказда ошна-оғайни орттирган олғирлар уларни ҳам камситмасинлар, буларнинг ўзи хом, таржимонларда айб йўқ, деб жар солмасинлар.

Ижодкор нафас оладиган ҳаво — адабий муҳитдир. Бу ҳаво тоза, мусаффо бўлмоғи керак.

Яқинда областларимиздан бирида бир таниқли ёзувчининг юбилейи бўлиб ўтди. Область партия комитети, республика ёзувчилар союзи катта эътибор билан ўтказган бу юбилейда маҳаллий ёзувчиларнинг кўплари қатнашмагани мени ҳайрон қолдирди. Билишимча, бармоқ билан санарли ёзувчиси бўлган бу вилоятда бири-бирига тескари бир неча гуруҳ бор экан. Ҳақли савол туғилади: бундай адабий муҳитдан самимий, дўстона мунозараларни, катта ижодий кўтаринкиликни кутиш мумкинми?

Адабиёт баҳс билан тирик. Аммо биз кўп ҳолларда ҳалол, очиқ-ойдин танқидий гапларга тайёр эмаслигимизни кўрсатиб қўямиз. Бизни танқид қилган ёки биз билан баҳс қилган одамни душман деб биламиз. Қасдимизни олиш пайига тушамиз. Биз ўз муҳитимизда дўстона танқид руҳини яратиб, миллионлик ўқувчиларимиз қалбида шу руҳни, мардлик, тантилик, ҳайиқмаслик ру-

ҳини тарбиялашимиз керак. Токи одамлар адолатсизликни кўриб билиб туриб ўзларини четга олмасинлар. Қуни кеча бўлиб ўтган Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети пленуми қоралаган ҳолатларнинг келиб чиқишига ана шу танқид ва ўз-ўзини танқид, ҳақгўйликнинг сустлашгани ҳам сабаб бўлгани аён.

Ҳақиқий раҳбар ўз коллективида шундай шароит яратадики, бу шароитда ҳар бир оддий ходим ўз фикрини яширмай айта олади, ҳатто раҳбар билан ҳам баҳо қила олади. Ленинча партиявий норма дегани асли ана шу. Биз подшолик замонидан қолган амалдор олдида бўйин эгиш, ака, сизнинг гапингиз энг доно, энг улуг гап, деб туриш ҳолатини йўқотмагунимизча турмушимиздаги камчиликларни тузата олмаймиз.

Кейинги йилларда ёзувчиларимиз сафи ёшлар ҳисобига шитоб билан кенгаймоқда. Лекин нашриётларимиз имконияти бу йиллар ичида бир баҳя ҳам ошгани йўқ. Ижодиёт деб аталган улкан организмда кислород таҳчилиги бошланмоқда. Зудлик билан чора кўрилмаса, бу оғир дардга айланиши мумкин. Биринчи чора, албатта республикамизда полиграфияни оёққа турғизиш билан боғлиқ. Лекин бунинг ўзи кам. Нашриётларнинг иш услубини тубдан қараб чиқмоқ керак. План тузишдан тортиб, қўлёзмаларнинг савиясини ўрганишгача, китоб ҳажми, тиражини белгилашдан то автор билан шартнома тузишгача обрўли, холис, мустақил, ҳар йили янгилашиб турувчи, ишчан редколлегия назоратида бўлмоғини истар эдик. Токи паст савияли, авторнинг ўзидан бошқа ҳеч кимга кераксиз асарлар китоб дўконларини тўлдириб ётмасинлар ва аксинча, истеъдодли ёшларнинг халқ кутиб ётган китоблари қўлёзмалигича тортмаларда қолиб кетмасинлар. Янги-янги талантларни кашф этиш, яхши ва чиройли китоблар чиқаришдан нашриётлар манфаатдор бўлмоғи керак. Ваҳоланки, ёш истеъдодларнинг доврўғи нашриётларимизга энг кеч етиб боради. Юсуф Жумаев, Мақсуда Эргашева, Ҳамид Исмоилов, Ҳамид Маллаев каби ёш шоир ва ёзувчиларнинг биринчи китоблари бенавбат нашр этишга лойиқ. Умуман, энг ёрқин асарлар навбат кутмаслиги керак. Ноширлар ўзлари тузган, гоҳи тахминий тузган планларининг ҳар бир ҳарфига сажда қилмасликларини истардик. Бу планлар очигини айтганда, адабиёт ривожидан кўра нозир маъмуриятларга, бухгалтериялар ва савдо ташкилотларига кўпроқ хизмат қиладилар.

Республикамизнинг 60 йиллиги арафасида Ёзувчилар союзининг барча органлари каби «Ёшлик» журнаlining ҳам ғоявий бадий савиясини кўтариш учун бирмунча ишлар қилинди. Лекин қилинган ишлардан ўзимизнинг кўнглимиз тўлмайди. Совет ёшларининг қайноқ ҳаёти, жасорати ва муаммолари олдида журналимиз материаллари ҳали рангсиз, жўн бўлиб туюлади. Олдимизда қардошларимизнинг ёш адабиётлари, «Ёшлик» типидagi журналлари билан мустақкам алоқа боғлашдек, комсомол қурилишларида адабий постлар ташкил этишдек, ёш авторларни социал заказ билан турли объектларга йўллашдек вазифалар турибди. Ёш ёзувчилар адресига айтадиган нордон сўзларимиздан бири шуки, улар ҳаётимиз проблемалари билан боғлиқ публицистик мақолаларни кам ёзадилар. Радио, газеталарда ҳар куни эълон қилинувчи ўнлаб юзаки, чучмал сўзлар билан тўлдирилган очерк ва лавҳаларга энг бақувват ёш ёзувчи ва шоирларимиз ўзларининг ҳароратли, ҳаққоният тўла бадий публицистикаларини қарши қўйсалар дуруст бўлар эди.

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети XVI пленуми атмосферани беғубор қилувчи момақалди роқдек бўлди. Барча коммунистлар қатори биз ҳам пленум қўйган вазифаларни адо этишда ўзимизни сафарбар деб биламиз.

1983

ШЕЪРИЯТ ИЗЛАНИШДА ЯШАЙДИ

Кўпдан бери хаёлимда тўрт йўл шеър айланиб юрибди. На тугал шеър бўлиб қоғозга тушади, на ёдимдан буткул кўтарилиб кетади: «Умрим юкин орқалаб мен ҳам балки ортга қайта бошладим, ёшлар билан ўлтириб қолсам панд-насиҳат айта бошладим».

Қарилик сочга биринчи оқ тушган кунни ёки ёшинг элликка тўлган кунни ва ёки набира кўрган кунинг бошланмайди. Қарилик, назаримда, ёшларнинг хатти-ҳаракатига ғашинг кела бошлаган вақтдан бошланади. Бизда оталар ва болалар деган проблема йўқлигини инкор этмаган ҳолда, ўзим ҳис қилиб турган бир туйғунни айтмоқчиман: етуклик билан кексалик ўртасида илғаш қийин бўлган нозик бир чизиқ борки, киши бу чизиқнинг бир томонидан иккинчи томонига ўтганини сезмай қолади. Кунни кеча дуч келган девордан ошиб ўтишга интилган одам бугун деворга тирмашаётган болага қараб ғижинади, тирмизакнинг қулоғидан чўзиб қўйгиси келади: «Қаридимми, не бало бўлди, биринчи бор, во ажаб, ҳайҳот, ўз назмимдан ўз кўнглим тўлди, менга ношуд бўлиб туюлди останада турган истеъдод!»

Шундай ҳислар билан мен бугун қўлимга қалам олдим. Бугун мен бир ёш шоир билан эмас, ўзим билан ўзим баҳс қилмоқчиман. Уша кўринмас чизиқнинг қай томонида турганимни аниқламоқчиман.

Қўлимда Муҳаммад Солиҳнинг ўтган йили нашрда чиққан «Валфажр» китоби. «Алфажр» деб араблар тонгги айтадилар. «Валфажр» — қуръон сурасининг номи. Халқда ривоят борки, қалдирғоч бу сурани ўқир эмиш («Қалдирғочлар ўқир валфажр», Гафур Гулом). Албатта, ёш шоир ўз китобига бу номни қуръон сураси деб эмас, балки болаликдан тасаввурида қолган тонг

ва қалдирғоч тушунчалари билан эгиз бир ҳиссиётнинг атамаси сифатида кўйган. Дабдурустдан ғалати роқ туюлган бу атамани тўғри, эзгу маънода талқин қилиш мумкин. Бу Муҳаммад Солиҳнинг предмет ва ҳодисаларга ўта ҳиссий муносабатидандир. Келинг, шеърларга ўтайлик.

«Хайр, хайр, бўлингиз
бардам!»
Сесканади бир тўда рўмол
Ва «дув» этар, мовий
қўлларда
Чўчиб кетган
оққушларсимон!
«Хайр! Хайр!»— бир тўда
ваъда
Бир-бирига боқар
қайрилиб.
Бир тўп рўмол учар
ҳавода —
Учар энди бир тўп
айрилиқ!

Аскарларни жанга кузатиш ҳақида кўп шеърлар ёзилган. М. Солиҳнинг шеъри бу туганмас зорли қўшиққа бир банд бўлибди. У шоирона кўз билан, шоирона ҳис ва фақат ўзига хос идрок билан бир манзара яратибди. Биз бу манзарадаги «мовий қўлларни», сесканган ва «оққушлардай чўчиб кетган рўмоллар»ни кўрамиз, ваъдаларнинг «бир-бирига қайрилиб боқиши»га «бир тўп айрилиқ»нинг ҳавода учиб қолганига ишонамиз. Бундай шеърларни қалб билан англамоқ, ҳис билан идрок этмоқ керак, бундай шеърларни ўқимоқ эмас кўрмоқ керак.

М. Солиҳ учун сўз, тушунча моддий бир нарсаки, уни шоир бизга бамисоли ҳовучида ушлаб узатади. Унинг учун узоқ юртга учиб кетган қушнинг юраги она юрт дарахтида барг бўлиб илиниб туради, баҳор қиз бола бўлиб кўйлагини алмаштириб кияди, эшик инсондек елкасини ўгириб туради. Бундай образларнинг баъзилари назаримда ғайритабиий, ёлғон, ноэстетик (масалан: қор ёғару босилмас излар Оқ латта остида ярадай») кўринади. Менга М. Солиҳнинг ижодида кам учрайдиган тиниқ, равшан шеърлар маъқул:

Дунёда яна ким бор экан сендек
айри, этолмаган ҳазилдан чинни,
салгина нарсадан бахтиёр тентак,
салгина нарсага ҳафаҳол жинни...

Бундай сатрларни ўқиганда мен М. Солиҳнинг қи-
йин, дардли изланишлар йўлидан жўнлик ва мураккаб-
лик босқичларини ўтиб, шеърят учун табаррук бўлган,
барча назм аҳли учун интилиш чўққиси бўлган барка-
мол соддалик даражасига кўтарилаётганидан қувона-
ман.

Бу йўл, ҳақиқатан ҳам, унга осон кечаётгани йўқ.
Сўзларни, ўзи айтмоқчи, тиш орасидан ситиб чиқараёт-
ган, мен қўшимча қилардим, қон аралаш ситиб чиқара-
ётган дардли бир шоирнинг юраги шеърлар ортида кў-
риниб туради. Бир шеърда у ўзи шундай дейди:

Эҳ, тушлардан толдим мен жуда,
уйқуларим қуш каби ҳуркак.
Бу тун яна бошим ўрнида,
мен кўрибман каттакон юрак...

Тасаввуримда бу юрак шоирнинг кафтида ва бар-
моқлари учида ҳамки, бу юрак — қўллар билан у дунё-
ни пайпаслаб кўради, нотаниш оламни танишга урина-
ди. М. Солиҳ ҳиссий идрокини ўқувчининг юрагига ҳам
кўчирмоққа уринади, тасаввур тарзига ошно қилмоққа
интилади.

Шеърят — шоир ва ўқувчи ўртасидаги дил суҳбати
демакдир. Шоир учун бу суҳбат — юракни борлиғи би-
лан очмак, ўқувчи учун бу юрак зарбларини англамак-
дир. Шеърни англамакнинг ўзи ҳам истеъдод. Биз бу
истеъдоднинг номини назокат деймиз, нозикфаҳмлик
деймиз. Бу фазилатга янгиликни англаш ва баҳо бера
олиш сифати қўшилганда у дидга айланади. Дидни эса
ёшликдан тарбияламоқ, билим ва туйғулар бойлиги би-
лан камолотга етказмоқ керак. М. Солиҳнинг энг яхши
шеърлари ўқувчини ана ўша дил суҳбатига тортади, ди-
дини тарбиялайди.

Мен бу истеъдоднинг келажаги порлоқ эканига, ўз
авлоди ва замони нафасини келажакка етказувчи ҳа-
қиқий маънодаги шоир бўлиб етишишига ишонаман.
Ҳамда бу ишонч билан унга баъзи истакларимни айт-
моқчиман.

А. Вознесенский ўзининг ёшликдаги шеърларидан би-
рида шундай ёзган:

Мне дорога в поэзии
Святая простота,
Но мчит меня по лезвию
Куда-то не туда.

Ҳақиқий шоир шеърятга тайёр йўлдан келмайди. Айниқса, анъанавий шеър услубидан қочиб, шакл ва мазмунда янгиликка интилган шоирнинг иши осон эмас.

Инсон туйғуларининг ҳаракати, дунёни англаш ва ҳис қилишнинг ҳам инерция қуввати бор. Там-там ча-либ юрган Африка занжиси эҳтимол шашмақомни қа-бул қилолмас. Шу маънода, агар биз халқ учун ёзсак, халқнинг назарига тушишни истасак, унинг идрок ва туйғулари заминда турмоғимиз, ўша заминдан парво-зимизни бошламоғимиз керак. Халқимизнинг, миллати-мизнинг эса ҳеч бир халқдан қолишмайдиган бой ва нозик руҳий олами бор. Саъдий ва Ҳофиз, Навоий ва Бобурдек даҳолар шеърятти билан тарбия топган ди-ди бор. Биз асрлар яратган бу бойликдан воз кечмас-лигимиз, ўз ошимиздан қўшнининг ошини афзал кўр-маслигимиз керак. Биз нимаики ёзсак, аввало, ўз хал-қимизга манзур бўлсин. Унинг доно ва сезгир шуурига бориб етсин, кунига ярасин, хизматини қилсин.

Халқ доно, шу билан бирга, одил. Биз бир-биримиз-ни ҳар қанча мақтамайлик, бир-биримизга унвону ни-шонлар тақмайлик, халқ суймаса — қабул қилмайди. Тўрт сатр шеъри билан эл қалбига киролмаган «шоир»-нинг ёши бир жойга борганда ўкинчи аламга, алами ҳасадга, ҳасади ғаразғўйликка айланади. Имони салим бўлмаган бундай тоифалардан ҳар нарсани кутиш мум-кин. Буни ўз адабиётимиз тажрибаси кўрсатди. Бу биз-га сабоқ бўлмоғи керак.

Дунё фақат қувончдан иборат эмас. Шунинг учун шо-ир дардини нурли дард деб атаймиз. Чунки у ҳаётбахш қувватга эга бўлади, дардлилар дилига малҳам бўла-ди. Лекин шеърдан шеър фарқли бўлганидек, дарддан дард ҳам фарқлидир.

Уч кун
Ҳеч ким йўқ,
Ҳеч ким.
Ёлғизликдан кечгим,
Ичгим келар, ичгим.
Бу қадаҳни ким билан ичгум?
Ҳеч ким йўқ,
Ҳеч ким...

Бу гап фақат Муҳаммад Солиҳга ва унинг юқорида келтирилган шеъригагина тегишли эмас. Агарда мен: «Бизнинг бундай бахтли давронда ҳеч зот дард чекмас-

лиги керак» десам, ўзимга ўзим қарши гапирган бўлар эдим. Инсон руҳи учун дард ҳам, шодлик ҳам бирдек ошно. Лекин ҳар қандай иш меъёридан ошса акс таъсирга эга бўлади. Дардсизлик, ёлғон кўтаринкилик қандай ғашга тегса, ясама маҳзунлик ҳам шундай кўнгилга уради.

Шеърятнинг буюк қудрати унинг ишонтириш кучидадир. Биз ҳар бир шеър ортида унинг эгасини кўрамиз, унинг маънавий оламини тасаввур этамиз, ўша шеър ортида турган одам ўзининг самимияти билан, ҳалоллиги билан бизни ўз туйғуларининг чинлигига ишонтирмоғи керак. Шеър ҳамиша шоирнинг қисмати-дир. Агар шоир ўзига, ўзининг ва ўз авлодининг қисмати-га ярашадиган гапни айтмаса, одамлар унга ишонмайдилар. Бундай шеър ёлғон бўлади, ўйлаб топилган бўлади.

Шоир — кайфият одами. Унинг ён дафтарыда не-не андуҳлар битилган сатрлар бўлади. Аммо у ҳаммасини ҳам халққа тақдим этавермайди. Шеър кўнгилларга нур олиб киргани яхши, ғашлик ва нажотсизлик туйғусини эмас.

Яна бир гап. Ҳар бир тилнинг ўз стихияси, ўз ифода хусусиятлари бор. Бошқа тилда ўйлаб, бошқа тилда сўйлаган одамнинг фикрини англаш қийин бўлади. М. Солиҳ бу ҳақда жиддий ўйлаб кўрмоғи керак. Шу маънода «Шеърингизни тушунтириб берсангиз», дея қилинган мурожаатда жон борга ўхшайди. Агар М. Солиҳ эл ичида кўпроқ юрса, халқимизнинг лутфларидан, қочиримларидан, закий суҳбатларидан кўпроқ баҳраманд бўлса, одамларнинг тил учиде турган гапларини топиб айта олса, бир сўз билан айтганда халқ ҳаётига чуқурроқ кириб борса, истеъдоди яна ҳам очилган, андак китобийликдан халос бўлган бўлув эди.

Муҳаммад Солиҳнинг мансур шеърлари ҳам манзумалари руҳида ёзилган. Буларда айниқса шоирнинг рассомлик ҳислати, яъни ҳис-туйғулар сувратини чишига бўлган ҳаваси яққол кўринади. «Тун ташбеҳлари»да, жардаги оқ тераклар, симда ўтирган қуш ҳақидаги мансураларда табиатни нозик илғаш хусусияти бор. «Озодлик» картинаси» фидойилик манзарасини сўз билан тасвир этишга бўлган интилишдек. Шулар баробарида М. Солиҳнинг насрий чизгиларини ҳам ҳали баркамоллик даражасида деб бўлмас. Уларда баъзан сўнгигача ҳис этилмаган туйғулар, баҳсли фикрлар ҳам бор.

«Ҳаёт шу қадар гўзалдирки, ҳатто сен учун ҳам ўлимга рози бўлмас эдим, севгилим...». Бу — ҳақиқий севгини туйган кишининг сўзлари эмас, балки оригиналлик учун, оддий сўз ўйини учун айтилган гаплардек туюлади. Негаки, севган одам учун севгининг ўзи ҳаёт. Жондан азиз кўрилмаган севгили ҳам севгили эмас. Неча асрлик шеърят куйлаган ишқ йўлидаги жонфидолик эса баландпарвоз сўз эмас, балки ҳаққоний туйғу-га асосланган.

Бу кўҳна оламда ҳеч нарса янги эмас, дейдилар. Қадим юнон ва румо адабиётидан то шу кунгача адабиёт не-не изланишларни, уммондек не-не кўтарилиш ва қайтишларни кўрмади. Неча-неча «изм»лар келиб кетди. Аммо от айланиб қозигини топганидек, адабиёт, шеърят ҳар сафар яна ўша аслига — ҳаётини ҳаққониятига, баркамол соддалигига қайтди. Замон элагидан ўтиб бизгача ана шундай — ўз даври учун ҳам, биз учун ҳам тушунарли бўлган, мангу мустаҳкам реалистик заминга таянган асарлар етиб келди. Бу бизларга, шеърят майдонида янгилик излаб от сураётган ёшу қари шоирларга сабоқдир. Буни Муҳаммад Солиҳ ҳам, унинг истеъдодли шоир дўстлари ҳам яхши тушунадилар. Чунки юракдаги истеъдод шами ижодкорни мушкул изланишлар сўнгида ниҳоят илҳомнинг катта ва ойдин йўлига олиб чиқади.

Мен бунга қатъий ишонаман.

1985

БАҲС

ТАЛАНТ ТАРБИЯСИ

(Умарали Норматов билан суҳбат)

Т а н қ и д ч и:

Ҳаммага аёнки, бадий талант туғма бўлади, агар одамда бадий ижодкорлик хислатлари бўлмаса, уни тарбия, ўқитиш йўли билан ҳосил этиш асло мумкин эмас. Бироқ шу туғма талантнинг, кишидаги истеъдод қирраларининг очилишида теварак-атрофдагиларнинг, муҳит, шароитнинг роли жуда катта. Адабий талант тарбияси билан боғлиқ муаммоларнинг барчаси узил-кесил ҳал этилган деб бўлмайди. Айтайлик, боладаги ашулачилик қобилиятини аниқлаш нисбатан осон, унинг овози бор ёки йўқлигини ажрата олади. Телевизорда ўтказилган «Куйланг, ёш хонандалар!» конкурсиди ёшларнинг ижрочилик қобилиятини баҳолаш тингловчилар оммаси ихтиёрига ҳавола этилди ва табиийки, кўпчилик баҳо беришда янглишмади. Сўз санъатига лаёқатли-чи? Унга оммавий тарзда объектив баҳо бериш хийла мушкул. Мактаблардаги адабиёт ўқитувчилари орасида ҳам истеъдодга тўғри баҳо бера оладиганлар сийрак учрайди. Хўш, амалда бу иш билан ким шуғулланяпти?

Менимча, шу мураккаблик туфайли баъзан бу борада чинакам истеъдодлар очилмай қолиб кетади, баъзан эса, бошда тўғри раҳнамо бўлмаслиги туфайли киши узоқ вақт ўз йўлини тополмай довдираб юради, ачинарли жойи шундаки, айримлар шунчаки бир ҳавас билан адашиб адабиёт даргоҳига кириб қолади-ю, бир умр унда «ўртача» ёки «ёш ижодкор» бўлиб қолаверади. Бу ҳол адабиётнинг сифати соҳасига ҳам салбий таъсир кўрсатади, ўртамиёна асарларнинг кўплаб пайдо бўлишига замин ҳозирлайди...

Шоир: Фузулийда шундай бир мисра бор: «Навбахор ўлгач тикандин барги гул изҳор ўлур». Давримиз шундай даврки, ҳар бир ёш қўлига соз олгиси, қалам тебратгиси келади. Партиямиз, халқимиз эса ҳар бир яхши ниятли қалб эгасини ардоқлайди, меҳрибонлик кўрсатади. Бу айтмаса ҳам ҳамма биладиган ҳақиқат.

Энди гап ўша соз ёки қалам тутгувчининг иқтидо-рию лаёқатида.

Эсимда бор: эски маҳалламизда каттакон бир туп тут бўлар эди. Биздан бир-икки ёш қаттароқ Фани деган бола ҳар куни эрталаб ўша тут устига чиқиб ашула айтарди. Аслида унинг айтадигани ашула ҳам эмас, ғайритабиий бир қийқириқ, томоғига дон тикилган хўрознинг қичқирғига ўхшаган бир нарса эди. Овози янги раста бўлган бу ўспириннинг «нола»си кўпчилиكنинг гашига тегса ҳам, қизиги, ҳеч ким: «Ҳе, бас қил, ўчир овозингни»,—демас эди. Аксинча, ўтган-кетган: «Яшанг, ҳофиз! Жуфт бўлсин!»—деб қўйишарди. Унга сари ҳалиги бола ашулани баландроқ пардаларга кўтарар, овози бамисоли ойнада тирноқ юргандек ғийқиллаб жонга тегар эди.

Фанивойга ҳамма эҳтиром билан «Дўст!» дейишига бир сабаб бор эди. Уша сабаб бўлмаса-ку, маҳалламиздаги чапани йигитлар унинг овозини ўчириб қўйишар эди. Сабаб шуки, Фанивой маҳалламиздаги эътиборли бир одамнинг ўғли эди. Бунинг устига у чиқиб ашула айтадиган тут жуда баланд, ундан бутун маҳалла кўринар эди. Фанивой кимнинг ҳовлисида нима гап бўл-япти, ҳаммасини кўриб турар, ҳамманинг сиридан воқиф эди. «Дўст, яшанг!» демай кўринг-чи, бирор сиригизни ашуласига қўшиб айтиб юборса—қип-қизил шармандалик. Яна бунинг устига Фанивой ҳар гал ашула айтгани туга чиққанда қўйинини кесак билан тўлдириб чиқар эди. Қурғур ўзи ҳам ёмон мерган эди-да. Не-не шляпаларни учирмаган, не-не саллаларни чуватмаган.

Хуллас, ана шу юқорида зикр этилган сабабларга кўра Фанивойга ҳамма «балли» деган, ҳатто «энди ҳали ёш-да, тағинам овози очилмаган, худо хоҳласа, Шалаяпин ўзимизнинг маҳалладан чиқади», деб ҳам айтишган. Лекин ундан Шалаяпин тугул ўзимизнинг баъзи ҳофизлар қатори ҳам ашулачи чиқмади.

Нима демоқчиман? Айтмоқчиманки, ашулачининг

ҳам, шоирнинг ҳам, умуман, санъаткорнинг катта-кичиги, ёш қариси бўлмайди. Ёш талант улғайиб катта талант бўлади, ёш қофиябоз улғайиб катта қофиябоз бўлади. Ҳамма гап уларни ёшлигида фарқлай олиш, талантни тарбиялаш, қофиябозга, «қўй, акаси, одамларнинг ғашига тегяпсан», деб айта олишдадир. Бу гапни айта оладиган одамнинг уйида чўчийдиган сири, бошида омонат шляпаси бўлмаслиги керак. Бундай одам — танқидчи.

Т а н қ и д ч и: Сиз-ку болалик хотираларингизни эс-лаяпсиз. Яқинда ҳузуримга республикамизнинг олис бир районидан қалин папка қўлтиқлаган йигит келиб, асари ҳақида маслаҳат беришимни илтимос қилди. Бу ўртоқ каттагина ҳаётий тажрибага эга, олий ўқув юртини тугатган, ўрта мактабда жамиятшуносликдан дарс берган, армия хизматини ўтаб қайтган, кўп асар ўқиган, суҳбатда маълум бўлишича, адабиётга ҳавас қўйиб кўпдан бери қалам тебратади. Бадиий ижод билан астойдил шуғулланиш ниятида у мактабдаги ишни ҳам ташлабди, мана энди кеча-ю кундуз тинмай ёзар экан, ҳозирга қадар бир неча романни тахт қилиб қўйибди. Қўлёзмаларини адабиётдан хабардор жўраларига кўрсатган, барчаси унга, кўнгил учун бўлса керак, далда беришаверган. Лекин унинг кўп йиллик заҳматлари рўёбга чиққани йўқ, машқларидан бирор сатри ҳам дунё юзини кўрган эмас. Унинг етти қиссадан иборат «романи» билан танишиб чиқдим. Йигитнинг шунчаки кўрган-кечирганларидан иборат бу нарса бадииятдан ниҳоятда йироқ эди. Мен унга ётиғи билан бор гапни айтдим, «асар»нинг икки-уч саҳифасини ўқиб, унинг нуқсонларини тушунтирган бўлдим. Катта умид билан келган йигитни ўқситиб қўймадиммикан, деган хижолатда эдим, аксинча у қувонч тўла кўзлари билан менга юракдан «рахмат» деди. Ҳозиргача ҳеч ким ҳақиқатни дангал айтмаганидан афсусланди. Қишлоғига борибоқ ишга қайтишга, бўш вақтлари кичик жанрларда машқ қилиб кўришга ваъда қилди. Орадан бир ой ўтиб ҳикоя юборибди. Буниси анча дуруст, лекин ҳозирча матбуотда тавсия этиш учун эрта. Мен шу ҳақда ёзиб юборган эдим яна жавоб келди, қизиғи шундаки, бу сафар у асар юбормапти, ҳикоя устида ишлаётганлигини айтибди, энг муҳими: «Аввал менга асар ёзиш жуда осон туюлар эди, ижоднинг бу қадар мушкул эканлигини энди билияпман»,— дебди.

Шоир: Яхшиямки, кечикиброқ бўлса ҳам ҳақ гап айтилибди, айтилмаганда эҳтимол бу аянчли саргузашт умр бўйи давом этармиди... Улуғлардан кимдир айтган экан, «талантли одамларни суяш керак, талантсиз бунга муҳтож эмас, у ўзига йўлни топиб олади». Шу нуқтаи назардан қарасак ҳам ёш талантлар ёрдамга муҳтож. Сиз ҳақсиз, адабий талант тарбияси билан боғлиқ муаммоларнинг барчаси узил-кесил ҳал этилган, деб бўлмайди. Мен бу ҳақда республика ёзувчиларининг сўнгги съездида ҳам гапирган эдим. Такрор бўлса ҳам айтаман. Музикага-ку, болани мурғак ёшидан ўргатадилар, саккиз яшарини ҳам кечикибди, дейдилар. Нега энди шоир тарбиясини у газетага шеър олиб борганда бошлаш керак? Навоийнинг, Пушкин ва Лермонтовларнинг болагини эсланг. Улар мурғак ёшдан адабий муҳит ичида бўлганлар. Қайси улуғ шоир ҳаёт йўлига назар солманг, жуда ёшлигидан шеър ёзган, жуда ёшлигидан катта шоирларнинг назарига тушган.

Тарихни варақлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Устоз Ғайратий озгина муддат раҳбарлик қилган «ёш қаламкаш»лар тўғарагидан Хайриддин, Юсуф, Тўлқин, Анвар Эшонов, Анвар Исроилов, Сайёр, қолаверса мен каби бир қатор шоир ва ёзувчилар етишиб чиқди. Биз тўғаракка борганимизда олтинчи-еттинчи синф ўқувчилари эдик. Билимдон устоз йўл-йўриқлари билан ўша вақтларда қилган машқларимиз маҳорат йўлидаги илк қадамлар бўлди.

Боланинг биринчи қадамини назорат қилиш керак. Оёқни қийшиқ босишга ўргангандан кейин уни тўғри-лаш қийин бўлади.

Ҳозир мактаблар, пионер саройлари қошида юзлаб, минглаб адабий тўғараклар бор. Уларнинг қайси бирига атоқли шоир раҳнамолик қиляпти? Мен собиқ тўғаракдош дўстим Юсуф Шомансурдан хурсандман. У устозимиз йўлини давом эттириб пионерлар уйидаги адабий тўғаракка раҳбарлик қилмоқда.

Таъкидчи: Баҳсимиз талант тарбияси устида кетаётган экан, бироз чекиниш қилиб, талант табиати, бадний талантнинг энг сеҳрли нуқтаси саналмиш илҳом онлари хусусида Сизнинг фикрингизни билмоқчи эдим. Бир қатор ёзувчи — ижодкорлар билан суҳбатлашганда шунга иқрор бўлдимки, адибларнинг аксарияти бадний ижодда ихтиёрсиз ҳолатларнинг, интуициянинг родини алоҳида бўрттириб кўрсатадилар. Бадний ижод

сирли, сеҳрли жараён, буни ҳеч ким инкор этолмайди; лекин мен бадий ижод бошдан оёқ стихияли эканига унчалик ишонмайман, беихтиёр, туғиладиган илҳомнинг, интуициянинг бениҳоя катта мавқеини инкор этмаган ҳолда, айтиш керакки, у айна пайтда онгли жараён. Шунга кўра ёзувчи — шоир учун бадий ижоднинг қонуниятларини, маҳорат сирларини, ўзгалар тажрибасини пухта билиш фақат фойда келтиради. Утмишдаги ва ҳозирги кундаги улкан ижодкорларнинг тажрибаси буни тўла тасдиқлайди.

Шоир: Мен илҳом деб аталган ҳолатнинг табиати ҳақида кўп ўйлаганман. Бу гайриоддий ноёб ҳолат. Шоир илҳом дақиқаларидагина ҳақиқий шоир бўлади. Бошқа вақтда у ўзгаларга ўхшаб фикр қилувчи оддий одам. Шоир илҳом онларида битган сатрларига кейин ўзи ҳайрон бўлиши мумкин.

Зўр карвон йўлида етим бўтадек
Ингизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш.
Энг кичик заррадан Юпитергача
Ўзинг мураббийсан, хабар бер, қуёш.

Бу сатрларни битган вақтда Ғафур Ғуломнинг вужуди кафтдаги симобдек қалқиб турганини тасаввур қилса бўлади. Бунақа шеърларни шунчаки ўлтириб, ма-на энди шеър ёзаман, деб ёзиб бўлмайди. Ҳар қанча материалист бўлсам ҳам илҳом ҳолатининг сеҳрли эканига ишонгим келади. Лекин бу ҳолат осмонга боқиб кутиб ўлтириш билан келмайди. «Фауст»да айтилганидек:

Шеърый кайфиятни тек кутган шоир
Умр сўнгигача кутиши мумкин.

Илҳом узлуксиз изланиш, ўқиш, ўрганиш, меҳнат қилиш натижасидир. Шу маънода у онгли жараён. Талантнинг тўқсон тўққиз қисми меҳнат, деган сўзни мен шундай тушунаман. Илҳом туйғуларнинг шоир қалбидан тошиши, шоир хаёлида туғилган шеърый ниятнинг етилиши ва вужудни ларзага солишидир. Фикр ва туйғулар эса изланишдан дунёга келади.

Илҳомсиз ҳам асар ёзиш мумкинми? Мумкин. Лекин бу жуда оғир меҳнат — ёзиш ҳам, ўқиш ҳам. Илҳомсиз ёзилган асар севгисиз олинган бўсадай совуқ бўлади.

Танқидчи: Мен шундай ёзувчиларни биламанки,

улар чиндан ҳам ноёб истеъдод эгаси, афсуски уларда профессионал билим, донишмандлик етишмайди. Агар ўша ноёб истеъдодга юксак профессионал билимдонлик қўшилса борми, у яратган асар қанақа юксакликка кўтарилиши мумкин эди!

Шоир: Ёзувчи бўлиш учун жуда кўп, беқиёс кўп хислатлар бир шахсда мужассам бўлмоғи керак. Истеъдод, билим, меҳнатсеварлик, замон ва макон туйғуси, закийлик, ботирлик, қатъият, руҳан ва жисман поклик, адолат туйғуси курашчанлик, фидойилик, ҳайратланиш ва ёнабилиш қобилияти ва ўнлаб бошқа фазилатлар... Шунинг учун ҳам ҳақиқий ёзувчи ҳамма замонларда кам бўлган, бизда ҳам, шундай марғуб юртда ҳам жуда кам.

Профессионал билимдонлик эса, ана ўша фазилатларнинг бири бўлиши керак. Фақат бири. Барибир истеъдод бирламчи, қолган ҳамма фазилатлар, шу жумладан профессионал билимдонлик ҳам иккиламчи.

Танқидчи: Тўғри, истеъдодсиз киши сўз санъатининг қонуниятларини қанчалик чуқур билгани билан ҳеч нарсага эриша олмайди. Биз адабиётшунос — танқидчилар буни эътироф этамизу профессионал билимдонлик туфайли талантли ёзувчи нималарга эришганини етарли равишда кўрсатиб бермаётимиз. Марказий Комитет қарорида ёшларга профессионал тарбия бериш, уларнинг профессионал маҳоратни, Ватанимиз ва жаҳон маданияти тажрибасини ўзлаштириши учун зарур чоралар кўриш лозимлиги таъкидланади. Шу мақсадда 30-йилларда машҳур бўлган «Литературная учёба» журналинини яна чиқара бошлаш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Шоир: Бу ўз вақтида айтилган зарур гап, ниҳоятда муҳим тадбир...

Ўз-ўзини танқид яхши хислат. Танқиднинг «етарли равишда кўрсатиб бермаётган» ишлари анчагина бор. Танқидчиларимиз машҳур лупаларини йўқотиб қўйганга ўхшайдилар. Бадий асарни сўзма-сўз, жумлама-жумла таҳлил қилиш, шоир ёки ёзувчининг заргарлик хислатини ўрганиш ва назорат қилиш етишмаяпти.

Танқидчи: Бир вақтлар адабий асарни форма томондан текширишни биринчи планга қўйиш ҳоллари бўлган, бу ҳақли равишда қораланган. Кейинги пайтларда сўз санъатини комплекс тарзда — ҳам шакл, ҳам мазмун компонентларини бир бутун ҳолда текшириш

одат тусига кира бошлади. Бироқ бу ҳол шакл масалаларини мазмундан, асар контекстидан ажратмаган ҳолда алоҳида текширишга монелик қилмаслиги керак. Қаранг, ҳозирги шеърятимиз ҳақида кўплаб мақола-лар чиқяпти, лекин шеърятнинг шаклий томонлари ҳақида бирорта ҳам махсус жиддий мақолани кўрганамиз йўқ. Шеърнинг ички тўқимаси, тузилиши, ҳиссий оҳанги, ритми, қофияланиш тартиби, шеърда маъно ва мантиқ йўналиши, бир сўз билан айтганда, шеърин асар поэтикаси, ундаги мутаносиблик қонунияти конкрет равишда таҳлил этилмаяпти. Шуниси ачинарлики, энг яхши шеърин асарларимизда ҳам поэтлик яхлитлик, мутаносиблик жиҳатидан қандайдир қусур топилади. Бу ҳолатни кўпинча биз «одатдаги қолиплардан, схемалардан қочиш» деб талқин этамиз. Эҳтимол, меъдага теккан, оригиналликка, новаторликка, ҳаётийликка монелик қиладиган схемалардан қочиш табиийдир. Аммо ана шу шиор остида мутаносиблик қонуниятларидан чекиниш баднийликдан чекиниш демакдир. Чунки табиатнинг, ҳаётнинг ўзи ақл бовар қилмас даражада мутаносиблик қонунияти асосига қурилган. Табиатнинг ажойиб мўъжизаси саналмиш сўз санъати эса бу қонуниятдан четда туролмайди.

Шоир: Биз бадний адабиётни сўз санъати деймиз. Улуғ ёзувчиларимизнинг, шоирларимизнинг сатрларидан санъат намунаси сифатида баҳра оламиз. Лекин ҳозирги замон асарларини шу жиҳатдан ҳам ўрганамиз, кам кузатамиз. Ҳаттоки, бунга иккинчи даражали масала деб қараймиз. Натижада кўпгина ёш шоир ва ёзувчиларда, яшириб нима қиламиз, катталарда ҳам ўзига талабчанлик туйғуси камайиб кетяпти. Газета ва журналларда босилаётган, китоб бўлиб чиқаётган шеърин оқимдан хотирада қоладиган, биз билан яшайдиган мисралар кам кўриняпти.

Гап яна айланиб аввалги масалага — таланти ёшлиқдан тарбиялаш, ёшлиқдан заргарликка ўргатиш, кунт ва чидамни сингдириш масаласига қайтяпти. Мен вазифа тақозоси билан ҳам кўп шеърин китоб қўлёзмаларини кўраман, кўп ёш шоирлар билан суҳбатлашаман. Булар ичида шубҳасиз таланти эгаси бўлганлари ҳам талайгина. Лекин бу таланти эгаларининг ичида шеър техникасининг ибтидоий талабларига ҳам риоя қилмайди-ганлар бор. Шеърда ҳаяжон бор, шавқ бор, лекин шеърин маданият йўқ. Шоир шеърни бир масала билан

бошлаб, тамоман бошқа масала билан тугатади, сўзларни ўзи тушунган маънода, ўзига мақбул бўлган инверсияларда, ўзи тасаввур қилган уйғунлик коидаси асосида ишлата беради. «Устоз кўрмаган шоғирд ҳар мақомга йўрғалар», — деб шуни айтсалар керак.

Мен бир нарсага ажабланаман: рассомлик мактаби бор, музыка мактаби бор, раққослик, киночилик, актёрлик — хуллас ҳамма санъат турларининг мактаби ва олий ўқув юрти бор. Нега энди шоирликнинг, ёзувчиликнинг мактаби йўқ? Биргина Москвадаги Горький номли адабиёт институтидан ўзга ёзувчига профессионал билим берувчи мўътабар даргоҳ борми? Бундай даргоҳ республика адабиёт институти бўлиши керак. Бу мўътабар даргоҳ талабалари адабиёт тўғаракларида бошланғич маълумот олишлари, профессионал ёзувчилар назорати остида таҳсил кўришлари лозим. Бу бўлиши керак бўлган, вақти билан бўладиган иш. Ҳозирча бу вазифани танқидчилар «бажариб туришига» тўғри келади. Ёш ёзувчини суяги қотмасдан бадий мантиққа, ички мусиқа туйғусига, ритм ва қофия санъатига ва бошқа битмас тугамас бадийлик қонунларига ўргатмоқ танқидчиликнинг вазифасига киради.

Танқидчи: Мана энди суҳбатимиз энг қалтис ва мураккаб муаммога келиб тақалаяпти. Сўз ўзгалар тажрибасини ўрганиш, адабий ворислик, анъаналарга муносабат устида бораётир. Сизнинг традицион жанраруздаги асарларингиз теварагида қизгин баҳслар бўлди. Баҳслар ҳамон давом этияпти. Шунга қарамай, сиз арузда ижод этишни тўхтатганингиз йўқ. Айни пайтда, сиз классик ғазалиёт билан жиддий шуғулланаётирсиз — телевидениедаги «Ғазал оқшоми»ни бошқариб бораётирсиз. Сиздаги ғазалга шайдоликнинг боисини билсак бўладими?

Шоир: Мен ғазалга мурожаат қилиб кўп мақтов ҳам эшитдим, «калтак» ҳам едим. Мақлаш кимга ёқмайди-ю, калтакланиш кимга алам қилмайди? «Ёшлик девони» баҳона бўлиб аруз вазни, ғазалчилик атрофида кўп ширин-шакар ва аччиқ-чучук гаплар бўлди. Мен бу гапларга аралашмадим. Сабаб: биринчидан, мен «манфаатдор шахс» сифатида бу масалага объектив муносабат билдирилмас эдим, иккинчидан, арузни ижод билан ҳимоя қилолмаган одам уни сўз билан ҳимоя қилолмаслигини билардим, учинчидан, аруз вазни томони-

да туриб, уни ҳимоя қилишга ўзимда маънавий ҳуқуқ сезмадим.

Баҳс қизиган пайтда энг зўр ва ҳақ гапни Жамол Камол айтди: «Арузда яхши шеър ёзмаган бўлса Эркин Воҳидов айбдор — аруз айбдор эмас!» Адолатли гап. Шоирдан вазни ҳимоя қилиш керак!

Энди ўша савол: нега мен арузга қўл урдим?

Инқилоб йиллари солонлар шеърларига қарши, танланган, олий табақа учун ёзилган шеърятга қарши ишчи-деҳқон шеъряти, саводсиз ва чаласавод халқ оммаси учун битилган содда, тушунарли шеърят — Демян Бедний, Ҳамза, Айнийларнинг шеъряти вужудга келди ва миллионларни адабиёт майдонига, маданиятга тортди. Ўша улуғ ишнинг натижасини бугун кўриб турибмиз: «Ҳой-ҳой отамиз, тошни кесар болтамиз»ни ўқиб шеърят билан танишган халқ бугун Навоий ва Бедилни шарҳ қиладиган, «Фауст» ва «Илоҳий комедия»ларни ёд биладиган даражага етди. Бугун содда, жўн шеърятга эмас, юксак ҳислар, нозик санъатлар, «тагдор» мисралар билан тўлган шеърятга талаб пайдо бўлди.

Солиштиринг:

Қирқ центнердан олдинг ҳар гектар ердан,
Юртимиз миннатдор сендек мард эрдан

(Номаълум шоир)

Мени мен истаган ўз суҳбатида аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглим писанд этмас.

(Навоий)

Бу икки мисра ўша гектаридан қирқ центнердан ҳосил кўтарган мардга ўқилса, аминманки, унга кейингиси маъқул бўлади. Чунки кейинги мисраларда чинакам бадийят бор, инсон қалбининг ҳолати бор. Уни ўқиганда ҳар ким ундан ўз ҳолатига мос туйғу топади. Юқоридаги мисралар аруз билан бармоқни эмас, бадийликни солиштириш учун келтирилди. Арузда ҳам жуда жўн, бармоқда ҳам жуда юксак шеърлар яратиш мумкин. Бунга мисоллар кўп.

Танқидчи: Бир вақтлар «содда», «равон», «тушунарли» деган тушунчалар бадийликнинг муҳим шарти саналар эди. Эндиликда «мураккаблик» ҳам бадийликнинг муҳим фазилатларидан бири бўлиб бормоқда. Демак, Сизнингча, арузга мойиллик шеърятимиздаги шу тенденциянинг бир кўриниши эканда.

Шоир: Мен арузга мурожаат қилганда бир неча мақсадни кўзда тутган эдим:

Биринчидан, ўзимни янгилаш, одатий фикрлаш услубидан, одатий вазн ва қофиялардан узоқлашиш.

Иккинчидан, классик шеърят мактабини ўрганиш, шеърга қуёқ ранглар бериш, образли фикрлаш, санжоб мисралар тузиш санъатига яқинлашиш.

Учинчидан, шеърятдаги буюк соддалик йўлида шоир дастлаб оддийликдан мураккабликка қараб юради. Мақсадим — шу босқичга қадам қўйиш ҳам эди.

Тўртинчидан, ҳозирги ёшлар классик шеърятимиздан бир оз узоқлашиб қолдилар. Навоий, Бобур, Оғайиларнинг фақат номини биладиган ёшлар кам эмас. Маданий мерос эса катта бойлигимиз. Бу бойликни ташлаб юборишга ҳаққимиз йўқ. Фақат мерос бўлгани, асрлар давомида яратилгани учунгина эмас — бугунги фозил инсонга хизмат қилиши мумкин бўлгани учун. Арава юз йиллар хизмат қилган... лекин аруз арава эмас.

Халқнинг дидига ишонишимиз керак. Ғазал халққа манзур бўляпти. Албатта, яхшиси. «Ғазал оқшоми» телекўрсатувига келаётган сон-саноқсиз хатлар буни тасдиқлаб турибди.

Бу гаплардан, мен арузни етакчи вазн даражасига етказиш керак демоқчи эмасман. Ўзим ҳам фақатгина ғазал ёзаётганим йўқ. «Бу ҳам керак» деган сўз бизга етарли. Ортиқчасига даъво қилмаймиз.

Т а н қ и д ч и: Сизнинг ана шу эзгу ниятларингиз ўз самарасини берди. «Ёшлик девони» туфайли аруз яна одамларнинг оғзига тушди, элнинг кўнглидан жой олди, ёшлар эса арузнинг нима эканлигини англай бошлади. «Ёшлик девони» гўё арузнинг янги ҳаёти бошланаётганлигидан бир далолат. Шундай бўлса-да, бу жанрнинг ҳозирги ривожига билан боғлиқ айрим муаммолар ҳали узил-кесил бартараф этилган деб бўлмайди. Сўз санъатида прогрессив ҳодисаси бор. Вақтлар ўтиши билан баъзи адабий шакллар ўз умрини тугатади ёки иккинчи планга ўтиб қолади. Октябрдан кейин қадимги классик дostonчилик анъанаси айтарли кўринмади, ғазал, маснавий, рубоий эса, етакчилик даъво қилма-сада, умр кечириб келяпти.

Ш о и р: Нимаики яшаётган экан, демак, у керак; демак у хизмат қиляпти. Сиз айтмоқчи «умр кечириб келаётгани» йўқ. Ҳамма гап истеъдодда. Истеъдод нафаси бор жойда ҳаёт бор.

Т а н қ и д ч и: Ижодкор жанр шакли орқали фикр-

деб бошланадиган ғазални эслайлик. Илк мисраларда-ёқ бугунги одамлар тилида, муомилада учрамайдиган традицион образлар қалашиб келади. Мен аминманки, шу фикр, шу туйғу бармоқ ёки сарбаст шаклига солинса тамомила бошқача, ҳаётийроқ, табиийроқ образлар қалашиб келган бўларди...

Шу ҳам маълум даражада арузнинг чекланганлигини тасдиқламасмикан?

Ш о и р: Йўқ, бу «чекланганлик» аломати эмас, буни ўзига хослик белгиси дейилса тўғрироқ бўлар. Адабиётшунослик шеърини нутқнинг жўн, оғзаки нутқдан фарқ қилишини (ваздан қатъий назар) эътироф қилади. Шунинг учун ҳам Ғафур Ғулом «Менинг оғам рус бўлур» дейди. Бу шеър бармоқда ёзилган. «Билан» ўрнига «бирлан», «бориб» ўрнига «борароқ» ва жуда кўп келишиқ кўшимчаларининг қисқартирилган формаси бармоқда ҳам, арузда ҳам ишлатиб келинади. Бу бир. Иккинчидан, ҳар бир адабий жанрнинг ўз хусусияти бўлганидек, ҳар бир вазннинг ҳам ўз табиати, баён усули бор.

Т а н қ и д ч и: Шеърини нутқнинг оғзаки нутқдан фарқ қилиши табиий ҳодиса. Бироқ арузнинг бармоққа, сарбаст шаклига кўра безакдорликка мойиллиги ҳам рад этиб бўлмайдиган факт. Сиз айтган арузнинг ўша «ўз табиати», «баён усули» ҳам сўзларга, жонли сўзлашув нормаларига кўпроқ ўзгартириш киритишни тақозо этади.

Ш о и р: Биз реалистлармиз, бироқ романтик кайфият реалистлар учун ёт эмас. Аруз, хусусан ғазал шахсан менга романтик кайфиятларни ифода этиш учун жуда қулай восита. Романтик кайфиятлар пайтида, табиийки, киши жиндай заминдан юқорироқ кўтарилади, образли қилиб сўзлашга, баландроқ пардаларда куйлашга мойилроқ бўлади. Эҳтимол, ғазалда кўтаринки, традицион образларнинг ўз-ўзидан қалашиб келиши шундандир. Бадий фикр ўзининг шакли билан туғилади. Боя сиз тилга олган ғазалдаги поэтик фикрни, кайфиятни мен бармоқда ёки сарбастда беролмас, «ҳаётийроқ», «табиийроқ» образлар билан ифодамай олмас эдим.

Т а н қ и д ч и: Шеъриятимизнинг яқин кечмишида характерли ҳодисани кузатиш мумкин. Ойбек билан М. Шайхзода классик шеъриятимизни жуда чуқур билганлар, умр бўйи уни тадқиқ ва тарғиб этганлар.

М. Шайхзоданинг Навоий поэтикасига доир кузатишлари адабий жамоатчиликка маълум. Лекин Ойбек ва М. Шайхзодалар шеъриятида классик адабиёт анъаналаридан кўра рус ва жаҳон реалистик поэзияси тажрибаларига мойиллик кучлироқ. Классик шеър санъатларини жуда пухта билган, нозик ҳис этган М. Шайхзода ижодида айтарли бу хил санъатлар учрамайди, учраганда ҳам тамомила бошқача реалистик асосда қайта ишланган ҳолда намоён бўлади. Бундай хусусият Ғ. Ғулом шеърларида яна ҳам ёрқинроқ кўзга ташланади. Сизнинг бармоқдаги асарларингизда ҳам шундай. Бундан чиқадиган хулоса шуки, аруз классик шеъриятининг поэтик анъаналарини бевосита давом эттиришга ундаса, бармоқ ва сарбаст уларни ижодий, реалистик асосда қайта ўзлаштиришга йўл очади...

Яна бир характерли тенденцияга эътиборингизни тортмоқчиман. Кейинги йиллар адабиётида фольклор традициялари хийла жонланиб қолди. Достон, ривоят, миф мотивларига, оғзаки ижоднинг хилма-хил, шартли шаклларига қизиқиш хийла кучайди. Сўз санъати реализм, социалистик реализмнинг юксак чўққисига кўтарилган бир даврда қадимий адабий приёملарга қизиқишнинг кучайиши қизиқарли, балким сирли-сеҳрли жараён. Бу ҳодиса боиси адабиётшунослар, ёзувчилар томонидан хилма-хил тарзда шарҳланмоқда. Баъзилар буни ИТР шароитида — тараққиёт тезлиги ғоят кучайган бир даврдаги кишиларнинг руҳий ҳолати, ўтмишни кўмсаш, хотира туйғуси, маънавий манбалар ибтидосини сақлаб қолишга интилиш майли билан изоҳламоқчи бўладилар; бошқа ўртоқлар бу ҳодисани реализм ва социалистик реализмнинг табиатидан, бу методлар бағри хилма-хил шакллар, услубий изланишлар учун кенг очиқ экани билан боғлиқ ҳолда тушунтирадилар; яна бир қисм мутахассислар буни ҳозирги адабиётда фалсафийликнинг чуқурлашуви билан боғлайдилар...

Шоир: Дарҳақиқат, бугунги кунда бадиий тараққиётнинг олдинги сафида, реалистик ижоднинг чўққисида турган Г. Маркес, Ч. Айтматов, Р. Гамзатов каби адиллар ижодида фольклор традицияларининг алоҳида куч билан янгича бир тарзда намоён бўлиши, реализм билан қадимий адабий анъаналарнинг қўшилиб чатишиб кетиши қизиқарли ҳодиса. Бу ҳодисанинг боисига оид сиз эслатган мулоҳазаларда маълум асос бор, лекин бошқа сабаблар ҳам йўқ эмас.

Т а н қ и д ч и: Кўпмиллатли совет адабиёти, жаҳон прогрессив адабиётидаги худди ўша тенденцияларга муштарак ҳодисалар, бугунги ўзбек адабиётида, масалан, А. Мухторнинг «Чинор» романида, поэзияда эса сизнинг кейинги «Тирик сайёралар» китобингизга кирган қатор шеърларингизда, «Руҳлар исёни» достонингизда, шунингдек, сизга тенгдош сафдош шоирлардан Абдулла Орипов билан Омон Матжоннинг сўнгги йиллар ижодига жуда ёрқин кўринмоқда... Шахсан сиз ўзингизда фольклорга мойиллик сабабини қандай изоҳлар эдингиз?

Ш о и р: Буни айтиб бериш, изоҳлаш жуда мушкул. Яхшиси мен сизга «Руҳлар исёни» достонининг яратилиш тарихини гапириб берай. Балким, бу сиз қўйган саволга маълум даражада жавоб бўлар. Оташдин бенгал шоири Назрул Ислоннинг қаҳрамонона ва фожияли тақдири кўпдан мени ҳаяжонга солиб келар, у ҳақда бирон нарса ёзиш ҳаёлида юрар эдим. Шу мақсадда шоир ҳаёти ва ижодини қўлимдан келганча ўргандим, шоир ҳаётига оид фактлар билан яқиндан танишиш ниятида Ҳиндистонга бордим, шоир яшаган жойларда бўлдим, шоирни яқиндан билган кишилар билан суҳбат қурдим. Шу материаллар, таассуротлар асосида дастлаб бир шеърини қисса ёзилди, унда Назрул Ислоннинг ҳаёт йўли, кураши, фожияли тақдири анча батафсил ҳикоя қилинган эди... Лекин бу асардан, негадир, кўнглим тўлмади. Уйлаб қарасам, унда мен Назрул Ислон ҳаётига оид кўпчиликка таниш фактларни шунчаки беллетристика йўлда шарҳлаш, ҳикоя қилиб бериш билан чекланиб қолган эканман. Ёзувчи-шоирнинг вазифаси бирор шахс ҳаёти, саргузаштини шунчаки ҳикоя қилиб беришдан иборат бўлса, дунёда ёзувчиликдан осон ҳунар бўлмасди. Ижодкор ўз қаҳрамони ҳаёти, тақдирини бадиий таҳлил этиши, шу баҳонада ўзининг ҳаёт ҳақидаги кузатишлари, ўй-мушоҳадаларини ўртага ташлаши керак-ку, ахир! Менинг қаҳрамоним — Назрул Ислон тақдири бу жиҳатдан ғоят бой материал берарди. Мушкул ижодий изланишлар палласи бошланди, достоннинг тайёр илк вариантдан воз кечишга тўғри келди, кўп уринишлардан кейин достоннинг ўқувчиларга тақдим этилган ҳозирги варианты пайдо бўлди.

Биласиз, «Руҳлар исёни» гарчи Назрул Ислонга бағишланган бўлса-да, асар фақат оташдин шоир ҳаёти ифодасидан иборат эмас. Унда мен шоир ҳаёти баҳона-

сида ўзимнинг умуман шоирлик, инсонлик, фидойлик, эрк ташналиги ҳақидаги, эрка ташна ижод аҳлининг замонаси, халқи билан мураккаб муносабати ҳақидаги, қолаверса инсон ҳаётининг маъноси, ҳаётнинг ҳам шафқатсиз, ҳам адолатли ҳақиқати ҳақидаги ўй-мулоҳазаларимни китобхон билан баҳам кўришга интилдим. Мақсадга қанчалик эришдим — бу энди сиз танқидчиларга ҳавола. Достоннинг шаклига келсак, унда реал ҳаёт картиналари билан ёндош ҳолда берилган афсона, ривоятлар ҳам бевосита қаҳрамон ҳаёти ҳақида ўйлаш жараёнида туғилди. Эҳтимол, бошқа бирор ижодкор Назрул Исломо ҳақида бошқача планда ёзиши мумкин, лекин менинг асарим беихтиёр худди шу шаклда туғилди, ўша дамларда мен ўзгача йўлни — дилимдагиларни ифода этадиган бошқача шаклни тасаввур ҳам этолмасдим.

Танқидчи. Демак, сизда фольклор бисотига мурожаат фалсафий мушоҳадаларга мойиллик туфайли юз берган...

Бу ерда бизни қизиқтирадиган томони шундаки, сизнинг айни ўша фольклор традициялари кучли бўлган, оғзаки ижоднинг шартли шакллари кенг мурожаат этган кейинги асарларингизда, хусусан «Руҳлар исёни» да «ҳаётни ўз шаклида» кўрсатган шеърларингизга қараганда реализм чуқурроқ.

Шоир: Ижодий ўрганиш, анъаналарни давом эттириш хилма-хил кўринишда содир бўлади, уларни бир қолипга солиш мумкин эмас, «Ёшлар ҳақида ўйлар» мақолангизда ўзингиз ҳам шу хусусда гапиргансиз. Мен гарчи бу ерда «аруз ҳимоячиси» сифатида кўринаётган бўлсам ҳам, аслида шеъриятда хилма-хиллик, услубий ранг-баранглик тарафдориман, қаламкаш дўстларимнинг, ёшларнинг ижодий, услубий изланишларини, янги тажрибаларини синчиклаб кузатиб бораман.

Танқидчи: Ёшларнинг изланишлари масаласини яхши эслатдингиз. Шеъриятга, шеъриятдаги ижодий услубий изланишларга юксак маданият, нозик дид, катта билимдонлик, бағри кенглик билан муносабатда бўлиш бугунги соғлом адабий муҳитнинг муҳим аломатларидан бири. Янги шеърий шакллар қидираётган шоирларни шошма-шошарлик билан «консерватизм» да айблаш ҳоллари секин-аста барҳам топиб бормоқда.

Ёдингизда бўлса керак, бундан бир неча йил бурун Союзимизда поэзия муҳокамасига бағишланган, ўзин-

гиз раислик қилган бир йиғилишда шеърятдаги экспериментлар ҳақида жиддий баҳс бўлган эди. Шунда, таажжубки, анча таниқли бир шоир ёшларнинг, аниқроғи Р. Парфи, М. Қўшоқов каби истеъдодли қаламкашларнинг тажрибаларига эътироз билдирган, ҳатто уларни «традицияларни инкор этиш», «отасини танимаслик» деб атаган эди...

Ш о и р. Шунақа мулоҳазалар бўлган, лекин улар орқада қолиб кетди. Худди ўша гапни айтган шоир-дўстимизнинг ўзи ҳам бугунги кунда ўша ёшларнинг изланишларига баъзида ҳавас билан қараётир. Тажиба шуни кўрсатаётирки, биз ижодий изланишларга эътибор бериб ва эҳтиёткорлик билан ёндошмоғимиз лозим. Токи изланаётган ёшларни боягидек кескин сўзлар билан чўчитиб қўймайлик. Ижод ўз табиати билан эксперимент, тажиба демакдир. Ахир ҳар қандай улкан кашфиёт тажибадан бошланади-ку! Чингиз Айтматовнинг «Дружба народов» журналидаги суҳбатда айтган «адабиёт ўзининг экспериментал цехига ёки, агар хоҳласангиз, қандайдир эшелонлаштирилган отрядига эга бўлиши керак» деган гапларига тўла қўшиламан.

Т а н қ и д ч и: Дадил айтиш мумкинки, ёшлар шеърятда шаклий изланишларга интилиш кучли. Бироқ бу интилиш аввало миллий анъаналарга, биринчи навбатда, совет даври ўзбек шеърят тажибаларига таянган ҳолда боряпти, айни пайтда, ёш шоирларимиз рус ва қардош халқлар, жаҳон прогрессив адабиёти ютуқларидан баҳраманд бўлишга, замон синовларидан ўтган ёки ўтаётган мақбул янгича усулларни ўзбек шеърятига тадбиқ этишга интилаётирлар. Ёшларнинг шеърӣ тўпламларида классик адабиётимизнинг ғазал, мухаммас, рубоӣ, туюқ каби шеърӣ шаклларини, хилма-хил поэтик санъатларини ҳам; ғарб, ҳаттоки ҳозирги япон шеърятининг сонет, романс, элегия, танка (учлик) сингари турларини ҳам, халқ оғзаки ижоди усулларини ҳам, бармоқ вазнининг ранг-баранг ҳижоларини ҳам, сарбаст ва оқ шеър формаларини ҳам, сарбаст вазнининг ўзимиздаги — Ҳамза, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон шеърларида шакланган кўринишларини ҳам, шу билан баробар Нозим Ҳикмат, Пабло Неруда, Г. Лорка ёки Андрей Вознесенский сингари ижодкорлар қаламига хос бўёқ ва ритмика таъсирини ҳам кўриш мумкин.

Ш о и р: Эксперимент, тажиба деганда нуқулгина миллий шеърятга аввал кўринмаган шакллар, ифода-

ларни олиб кириш деб тушуниш бир ёқламалик бўлади; мавжуд традицияларни янгилаш, бойитиш, унинг янги имкониятларини қидириб топиш ҳам экспериментнинг бир кўринишидир.

Т а н қ и д ч и: Худди шу фикрингизни ёшларнинг бугунги тажрибаси ҳам тасдиқлайди. Маъруф Жалил, Абдулла Шер, Маъраб Бобоевлар кўпроқ анъанавий шеърини шаклларда — Октябрдан кейин ёзма шеърининг етакчи вазни бўлиб қолган бармоқда ва халқ оғзаки ижоди шаклларида, қисман арузда қалам тевратаётирлар. Рауф Парфи, Муҳаммадали Қўшоқов, Ҳалима Худойбердиевалар эса ўзбек шеърияти учун нисбатан ёш бўлган сарбаст шаклида, сарбаст вазнининг ҳам авваллари бизда одат тусига кирмаган янгича ўзига хос кўринишларида ижод этаётирлар.

М. Жалилнинг «Сени ўйлаб» тўплами шундай сатрлар билан бошланади:

Паризодим, сени излаб тоғларга бордим,
Айтолмадим юракдаги саволларимни.
Аммо, топиб юпансин, деб кўйиб юбордим
Тоғ бургути каби ўжар хаёлларимни...

Дарҳақиқат, шоир бутун китоб давомида ўзини шу қадар эркин тутиб куйлайдики, унинг сўзлаш тарзини халқ бахшиларининг куйлаш усулига қиёс қилиш мумкин. Унинг бармоқдаги, аруздаги мисраларидан ҳам, ҳатто сочмаларидан ҳам халқ қўшиқларининг садоси эшитилиб туради. Шоирнинг «Сўзсиз қўшиқ» деган бир шеъри бор, унда талқин этилишича, йигит қўшиқ айтяпти, қўшиқда катта фикр, кучли туйғулар мужассаму, аммо қўшиқнинг сўзи йўқ... Авторнинг ўз шеърларида ҳам қисман шу ҳолат мавжуд; сизни аввало мисралардаги мусиқийлик, куй қанотига жо этилган фикр ва туйғулар асир этади. Маъруф Жалил шеърлари беихтиёр рус шоири Кольцов тажрибаларини ёдга туширади. Шуниси муҳимки, ёш шоирнинг фольклор анъаналари руҳида битилган мисраларида шу куннинг нафаси уфуриб туради, лирик қаҳрамон бугунги кун даражасида туриб, фан-техника революцияси даври кишиси савиясига мос фикр юритади.

Абдулла Шер шеърлари ўзининг изчил реализм, конкрет заминга, кундалик ҳаётга яқинлиги, воқеабандлиги билан қисман Ойбек, қисман Миртемир анъаналарини эслатади. У қишлар манзараларини, деҳқон меҳ-

натини қаламга олганда, юмористик лавҳалар чизганда кўпроқ Миртемирга, лирик кайфиятлар тасвири, ҳаёт фалсафаси таҳлил пайтида эса Ойбекка эргашаётгандай бўлади. Бироқ шу анъаналар доирасида ёш шоирнинг шаклланиб келаётган нигоҳини, ўзига хос овозини пайқаб олиш мумкин. Хусусан, «Баҳор айбдор», «Уруш», «Шоир», «Куёв» каби шеърларида ёш автор бармоқ вазнининг ҳозирча бизда кенг раем бўлмаган имкониятларидан яхши фойдаланган, традицион шеърӣ ритмиканинг янги оттенкаларини яхши топа олган.

Ш о и р: Қаранг, иккала автор ҳам «традициялар доирасида» изланаётир, уларнинг бирида романтизм устивор, иккинчисида изчил реализм. Лекин иккаласи ҳам биз учун бирдек азиз, мароқли.

Т а н қ и д ч и: Рауф Парфи ўзбек шеъриятида ҳеч кимникига ўхшамаган овоз билан куйлай бошлаган эди; у ҳар бир шеърда одамнинг мураккаб руҳӣ дунёсиданги бирон конкрет ҳолатни тутиб олиб суратга туширишга, ҳолатларни тимсоллар орқали, ҳаракатдаги деталлар орқали ифодалашга тиришади. Рауф Парфини дастлаб нима ҳақида сўзлаш эмас, балки қай тарзда сўзлаш, аниқроғи шеърӣ шакл масаласи кўпроқ қизиқтирар эди, кейинги «Тасвир», «Акс садо» тўпламлари эса эндиликда у шеърларнинг мавзу мундарижаси устида ҳам жиддий бош қотираётганлигидан далолат бериб турибди. Тўпламдаги лирик қаҳрамон фақат ўзига хос овозга эга оригинал куйчигина эмас, айни пайтда ўз авлод, тарих, замон ва келажак ҳақида, жаҳон тақдири ҳақида фикр юритувчи, астойдил қайғурувчи гражданин тарзида кўринади. «Энг узоқ ёзилган таржимаи ҳолим», «Луис Моран», «Вьетнам ҳақида қўшиқ» сингари публицистик шеърлар шундан далолат беради.

Муҳаммадали Қўшоқовнинг изланишлари бир қарганда Рауф Парфи шеърларини эслатса-да, аммо миллий заминга яқинлиги билан улардан ажралиб туради. М. Қўшоқов ўзбек шеърияти учун янгилик бўлган шеърӣ шаклларда она юрт қиёфасини, халқимиз ҳаётининг бетакрор тароватини гавдалантиришга интилади, унинг шеърларида «Куёшни ёқлаб тушган ҳовлилар»ни, жангда шаҳид бўлган тоға «сурати осифлиқ беҳи ҳиди анқиган хона»ларни, «Далаларга кетган тупроқли йўлда трактордан қолган яп-янги излар»ни, «иккита тутга омонат, бир неча дақиқага арқонда тортилган беланчаклар»ни, қисқаси, бугунги ўзбек қишлоғининг шу каби

таниш лавҳаларини, бетакрор ифодасини кўрамиз. Ёш шоир иккинчи томондан, янгича поэтик усулларни миллий шакллар, айниқса халқ оғзаки ижоди мотивлари билан қўшишга уриняпти. У «Боғда булбул чаҳ-чаҳлар» шеърида халқ лапарларига, «Боғда сайр этади расида қизлар» мисраси билан бошланадиган яна бир шеърида бойчечак қўшиғи усулига мурожаат этади, «Тоҳирнинг сўнги қўшиғи», шунингдек, «Қўшиқ», «Мунисхон гиряси», «Осмонда осмон йўқ, қора кўз» сингари машқларида бу фазилат янада кучлироқ намоён бўлаётир.

Ш о и р: Муҳаммадалининг изланишларидаги камкўстлардан ҳам кўз юммаслик керак.

Т а н қ и д ч и: Очигини айтиш керак, Муҳаммадали Қўшоқовнинг қатор шеърларида ҳозирча янгича шакл билан фольклор усули бир-бири билан қовушмайроқ турибди, бироқ, «Қўшиқ» шеъридаги муваффақият ёш шоир изланишлари истиқболига катта умид уйғотади. «Қўшиқ»да лирик қаҳрамон — фидойи ошиқнинг кайфиятлари қандайдир янгича — кутилмаган ташбеҳлар, фавқулодда қабарик образлар орқали ифода қилинади, айти пайтда, улар худди халқ қўшиқлари каби янграйди:

Мен гугуртдек ўз-ўзимни ўтга чоғлайман,
Хаёлларим гирдоби-ла йўлим боғлайман
Қулоғимда янграй бошлар нечун жонбаста.

Уша азиз, беҳаловат навоки, хаста:

— Сим-сим дедим, симлар дедим, симлар қўйнимда,
Зарра гуноҳ менда бўлса, қилич бўйнимда.

Ниҳоят, икки оғиз сўз Ҳалима Худойбердиева ҳақида. Шоиранинг «Оқ олмалар», «Чаман» тўпламларига кирган шеърлари, гарчи бармоқ ўлчовида тартиб берилган бўлса-да, мен уларни бемалол сарбаст вазни намуналари деб атай оламан. Чунки унинг фикр, туйғулари ҳар қадамда бармоқ ҳижолири оқимини бузиб, тошиб туради. Шоира шеърлари орқали ўзбек шеъриятида сарбаст вазнининг ёш гражданин аёл овози пардаларида янграган янги бир кўриниши туғилаётганидек туюлади.

Ш о и р: «Шоирнинг ўзи қанақа бўлса, услуби ҳам шунақа бўлади» деган нақл бор. Биз назарда тутган ёш шоирлар гражданин сифатида эндигина шаклланиб келяпти. Шубҳасизки, улар улғаяди, ўрғанади, изланади, бой ҳаётий тажриба тўплайди, шу жараёнда улар ижоди ҳам тўлишиб, услуби, поэтик овози сайқал топиб бо-

ради. Мен ёшлар шеърятини шаклий жиҳатдан ранг-баранг бўлиши билан баробар, улардаги ижтимоий мотивларнинг, гражданлик туйғуларининг янада бардам, жангдор янграшини истар эдим.

Т а н қ и д ч и: Яна ўз ижодингизга, ижодингиз билан боғлиқ бир масалага қайтсак. Сиз кўпдан бери оригинал ижодни шеърый таржима билан қўшиб олиб борасиз. М. Светлов, Р. Гамзатов, хусусан С. Есениндан қилган таржималарингиз адабий ҳаётимизда катта ҳодиса бўлди. Сўнгги йилларда «Фауст» таржимаси устида жиддий иш олиб бордингиз. Расул Гамзатов республикамизда РСФСР адабиёти ва санъати кунлари Ёзувчилар Союзида ўтказилган учрашувда «Илоҳий комедия» билан «Фауст»нинг ўзбек тилига таржима қилинишини катта тарихий ҳодиса деб атади. Бунга шак-шубҳа йўқ. Бироқ, сизнинг яқин ҳамкасаба дўстларингизни бошқа бир нарса ташвишга соляпти — айти куч-ғайратга тўлиб-тошган, ишлаб, оригинал асарлар яратиб қолади-ган бир пайтда бутун илҳом, ижодий саховатни таржимага бахш этиб қўяётганлигингиздан андак афсусланишяпти. Таржима, хусусан, шеърый таржима шоирнинг оригинал ижодига монелик қилиши мумкинлигини жуда кўп улкан шоирлар эътироф этганлар...

Ш о и р: Худди аруз устида бўлгани каби таржималарим туфайли кўп мақтовлар билан бирга таъналар ҳам эшитдим. Таржимага «вақт исроф қилганим» учун ҳатто шеърятимизнинг энг зукко заҳматкашларидан бири дашном берди. Ростини айтсам, бу менга бироз малол келди. Шахсан мен бадий таржимани, унинг миллий-маданий тараққиётдаги бебаҳо қадр-қимматидан ташқари, профессионал маҳоратни чуқур ўзлаштириб олишининг, жаҳон маданиятини ўрганишнинг беқиёс воситаси деб биламан. Жаҳон ва қардош халқлар адабиётларидаги буюк сиймолар тажрибаси ҳақида ёзилган энг ёрқин тадқиқотлар ҳам шоир ёки ёзувчига бевосита таржима билан машғул бўлишда олган сабоғу билимлардан ортиқроқ нарса беролмайди. Ахир шоҳ асарни таржима қилаётганда, озгина бўлса-да, руҳан унинг автори даражасига кўтариласан ёки ўша автор ролига кирасан, Данте, Шекспир, Гёте, Толстой, Чехов, Есенин бўлиб гапирасан. Нақадар масъулиятли ва мароқли машғулот!

Энг муҳими, таржима ижодкорнинг масъулият туйғусини оширади, ўз бўйи-бастини жаҳон маданияти чўқ-

қилари билан қиёс қилишга чорлайди, бинобарин ижод-корни оригиналда хом асарлар ёзишдан сақлайди.

Ҳамкасаба дўстларимнинг таъна-дашномлари самимий эканига шубҳам йўқ. Дарҳақиқат, таржима, айниқса, шеърий таржима кўп вақт олади. Йигитлик умримнинг энг аъло дамлари таржима учун сарф бўлди. Бунга унчалик афсусланмайман. Чунки оригиналда ўртачароқ асар ёзиб юргандан кўра жаҳон ва қардош халқлар маданиятининг нодир намуналарини она тилимда янграйтиш завқи менга таскин беради.

*1977 йил январь-декабрь,
1981 йил январь*

ШОИР ВА ШЕЪР ДУНЕСИ

(Шоир Мирза Кенжабоев саволларига жавоб)

Савол: Ҳурматли Эркин ака! Давра суҳбатларингиздан бирида «истеъдод таёқчаси» тўғрисида сўзлаб, ҳазил аралаш: «Талантсизлар тез топишади, талантликлар эса бир-бирини тополмай юради», деган эдингиз. Дастлаб, шу сўзларингизни бироз изоҳлаб, иқтидор тўғрисида ўз ижодий тажрибаларингиз тўғрисида гапириб берсангиз.

Жавоб: Истеъдод ҳамиша ҳар хил бўлади, истеъдодсизлар эса ҳамма жойда ҳам бир хилдир. Улуғ истеъдодлар бир-бирини юракдан тан олгани ҳолда, қўлтиқлашиб, оғайни бўлиб юрган эмас. Шунинг учун ҳам буюк шоирлар ҳамма вақт ўзларини ёлғиз сезганлар. Навоий, Бобур каби даҳолар ҳам ёлғизлик туйғуси билан яшаб ўтганлар.

Талантсизлар бир-бирини тез топиб, тез уюшадилар. Шу боисдан ҳам улар жуда катта кучдир. Истеъдоднинг катта бурчи — истеъдодсизликка қарши курашиш, адабиётнинг тозалиги учун курашиш. Лекин ҳамма талантлар ҳам бунга қарши курашмайди. Билмадим ёки ўзларини баланд олиб, бу ишни эп кўришмайдими.

Ешлар ўртасида турфа йўл билан обрўлироқ, мавқелироқ ёзувчининг пинжигга кириб оладиганлари ҳам учрайди. Уларда ижодкорлик таланти бўлмаса ҳам, одамнинг бағрига кириб олиш таланти бор. Уша устозларнинг ўзлари ҳам иложи борица бундайларнинг бошини силамасликка интилишлари керак.

«Истеъдод таёқчаси» деган гапни «истеъдод чироғи» деб айтса бўлар экан. Бу шундай чироғки, у билан ижодкор ҳам ўз йўлини кўриб, ёритиб боради, ҳам чироғ кўтариб бораётган кишини одамлар кўради.

Умарали Норматов билан бўлган суҳбатимизда тутнинг шохига чиқиб олиб ашула айтадиган бола тўғрисида гапирган эдим. У улгайса, бировнинг ёқасидан олиб, «Менинг ашуламни эшитасан!» дейдиган даражага бо-
ради.

Мен ижоднинг икки муҳим манбаи бор деб ўйлайман. Биринчиси — ҳаётнинг ўзи, одамлардан олинадигани. Санъаткорда одамларни тинглай билиш қобилияти бўлиши керак. Кўпинча биз одамларни яхши эшитмаймиз, уларга бефарқ бўламиз. Ҳолбуки, уларнинг тажрибаси — ижодкор учун муҳим манба. Иккинчиси — ўзидан илгари яратилган улуг мерос.

Мен адабиётдаги ҳар қандай изланишни қўллаб-қувватлайман. Аммо Шарқ классик адабиётидан узоқлашиб кетаётганимиз мени жуда ташвишга солади. Биз уларнинг кўпидан бебахра қолаётганга ўхшаймиз. Бу муқаддас жавоҳиротни, сал нарига бориб, ҳеч ким билмай, ундан бахраманд бўлмай қоладими, деб қўрқаман. Чуқур инсоний фалсафа, абадиятга дахлдор бўлган бадийят, санъаткорлик сирларини айнан шулардан ўрганиш лозим. Кишилар ўртасида беқадрликка қарши инсоний меҳр масаласи биринчи ўринга чиқаётган бир пайтда, уларни ўқиб, юракка ҳаётбахш нур олиш жуда зарур.

Бир учрашувда менга бундай деб савол беришди: «Сиз дастлаб чойнак-пиёла, кўз ёш, пўлат тўғрисида шеърлар ёзгансиз. Кейин «Ёшлик девони», «Достонлар» китобингиз чиқди. Есенин шеърларини, Гётеннинг «Фауст»ини таржима қилдингиз. Ниҳоят, «Шарқий қирғоқ» деган китобингизга республика Давлат мукофоти берилди. Бизни Назрул Ислоҳ қисмати ҳақидаги достонингиз қизиқтириб қолди. Буларнинг ҳар бири бошқа-бошқа оламга ўхшайди. Улар билан «Рўҳлар исёни»ни бир ижодкор яратганига ишониш қийин. Еки Сиз ўз ижодий йўлингизни ўзгартирдингизми?».

Бу савол мени ўйлантириб қўйди. Чиндан ҳам, бир қарашда Шарқ классик адабиёти таъсиридаги дастлабки изланишларимдан жуда йироқлашиб кетганга ўхшайман. Аммо ўша чойнак-пиёла, кўз ёш, пўлат тўғрисида ёзган минатюр шеърларим ҳам оддий рубоийлар ёки байтлар экан. Уйлаб қарасам, демак, классик адабиётнинг ўзи менинг таянч нуқтам экан! Чунки мен ёшликдан классик адабиёт руҳида тарбияланганман. Ҳозирги замон Шарқ адабиёти тўғрисида гапирадиган бўлсам,

шуни айтишим керакки, мен ўзим учун янги бир дол-ғали адабиётни кашф этдим. Ҳиндистонда, Араб мамла-катларида, Туркияда кўплаб шоирлар билан ҳамсуҳбат бўлдим. Улар менинг учун янги олам. Аммо мен улар-нинг барчасида классик адабиёт асосини кўраман.

Есенинга мурожаат этганимда ҳам мен дастлаб «Эрон тароналари»ни таржима қилганман. «Фауст»ни ўзбекчага ағдаришимдан аввалроқ Гёте менинг юра-гимга «Ғарбу Шарқ» девони билан кириб келган эди.

С а в о л: Шеър ва шоирлик хусусида, бугунги ёзув-чининг бурчи ва вазифалари тўғрисида сиз нималар деб ўйлайсиз?

Ж а в о б: Шоир аввало ўзининг шахсий ҳаёти йўқ эканлигига тан бериши керак. Шоирнинг дарди — халқ-нинг дарди. Томчида қуёш акс этганидай, шоир — истеъ-дод гавҳарида кўринган халқнинг ыраги! У ўзининг пин-ҳоний умрида шу гавҳарни эҳтиёт қилиши керак. Агар ҳар бир сўзи халқнинг, даврнинг нидоси бўлса, у шо-ир — бахтли. Унинг номини биров билмаса ҳам, бир байтини эл билса, бу яхши гап. Шу ўринда мен номсиз шоирлар тўғрисида сўзласам дейман. Адабиёт тарихи-да айтилган шундай байтлар борки, уларни ким ёзган-лиги номаълум. Мана, бир форсий қитъа:

Дар шеър се кас
паямбаронанд
Гарчанд «Ло набиюл баъди».
Авсофу қасидаву ғазалро
Фирдавсию Анварию Саъдий.

Яъни, гарчанд қуръонда пайғамбардан кейин бошқа пайғамбар бўлмайди, дейилган бўлса-да, шеърда уч ки-ши пайғамбардирлар: Васфда — Фирдавсий, қасида-да — Анварий, ғазалда — Саъдий.

Бу байтни айтган шоирнинг номи маълуммас. Бизда шундай шоирлар борки, номини ҳамма билади-ю, чина-кам бир сатрини кимса билмайди. Бундан кўра, номи ўчиб кетса ҳам, бир байти эл орасида қолгани аъло-дир. Мен «Номсиз шоирлар» деган шеър ҳам ёзмоқчи-ман. Бу ҳали ният. Бўладими, бўлмайдими — ишқилиб, шу мазмунни асос қилиб олмоқчиман.

Бизда шакллар керакми, керакмасми, деган баҳслар аллақачон ҳал бўлган. Ҳамма нарсага нур берадиган нарса — истеъдод шами. Истеъдод шами ҳам, илҳом ҳам

гайриоддий нарса эканини эътироф этиш керак. Шу юк-сак лаҳзаларда одам боласи қилиши мумкин эмасдай туюлган ишлар қилинади. Мумкин бўлмаган соддалик! Шундай содда байтлар борки, бундай содда қилиб ай-тиш ҳеч бир мумкин эмасдай кўринади.

Шоирни минглар ва миллионлар ўқиши шарт эмас. Шоирлар бўладики, уларни бир киши ёлғиз ўзи кечаси ўқийди. Китоби ёстигининг тагида туради. Бу — шоир учун бахт.

Хўш, бугунги куннинг шоири қандай бўлиши керак? У, бизга ниҳоятда улкан бўлиб кўринадиган, аммо сай-ёралар ичида нуқтадек кичик бўлган ер дарди билан яшамоғи шарт. Бу кичик нуқтанинг ҳасратлари кўп.

Замин — тасаввур қил,
борликда танҳо
Барҳаёт илдуздир
балқиб турибди.
У бугун тириклик ва
йўқлик аро
Симоб қатрасидай қалқиб
турибди.

Бизнинг Ватанимиз кишиларининг ҳар бири тақди-рини кемтик қилган нарса — уруш. Уруш йиллари ту-ғилмаган фарзандларнинг ўрни бўм-бўшдир.

Болалиги уруш даврига тўғри келган кишиларнинг тақдирига бефарқ қараб бўладими?! Уларда умуман бо-лалик даври бўлган эмас. Уларнинг болалиги ўз отала-ри билан бирга ҳалок бўлган. Улар жуда барвақт кат-таларнинг умрини яшай бошлаганлар.

Дунёда уруш кўрган халқлар кўп. Лекин бизнинг кишиларимизчалик кўп қурбон берган халқ кам. Илга-риги урушларда инсонлар тақдири турган бўлса, энди-ги хавф солаётган урушда инсоният тақдири, Ер шари тақдири турибди. Инсоният ўзининг шу бугунги тарақ-қиёти даражасига келгунча, миллиард йилларни бош-дан кечирди. Инсоният тарихини шартли равишда бир аср деб белгилайдиган бўлсак, биринчи милтиқ ўйлаб то-пилганидан тортиб ҳозирги ядро қуроли ихтиро этил-гунгача бўлган вақтни бир лаҳзанинг бўлакларига тенг қилиш мумкин. Ҳозирги одамларнинг ҳаёти тараққиёт тарихида бетакрор бир аср бўлди. Дастлабки самолётни кўрган одамлар ҳали тирик. Улар инсонни фазога учга-нини ҳам кўрди. Бир одам умрида инсоният ердан узи-

либ, фазога чиқди! Ҳолбуки, у миллиард йиллар сўдралиб, «эмаклаб» яшаган эди. Наҳотки, инсон заковати, ақли ўз-ўзини йўқотиш учун хизмат қилган бўлса?!

Бугунги кун ёзувчиси уруш ва тинчлик муаммосидан четда туриши асло мумкин эмас!

С а в о л: Ҳаётимизда мешчанликнинг турли кўри-нишлари пайдо бўлаётир. Умрида китоб ўқимайдиган кимсалар ҳатто кимлардир тополмай юрган том-том китобларни муҳташам жавонларига териб қўйишни расм қилаётирлар. Ялтироқ муқова кийдирилган улуғлар кимларнингдир уйда фақат безак вазифасини ўтаб ётибди. Шу ҳақда гапирсангиз.

Ж а в о б: Баъзан, мешчанлик ва порахўрлик каби масалаларга аралашади— шоирнинг иши эмас, деган гаплар қулоққа чалинади.

Фалсафанинг асоси — онг бирламчими ёки материями? — деган масала бўлганидек, адабиётнинг ҳам асосий масаласи — санъат учунми ёки халқ учунми? — деган саволдир. Ҳақиқий адабиёт ҳамма замонларда жамият ишларига аралашган, унинг иллатларини фош этган. Элни алдаб, уни забунликка маҳкум этган шайхларнинг устидан Навоий кулган бўлса, ўз замонасининг халқ қонини сўрувчи зодагон ва амалдорларни Пушкин ҳам масхара қилган.

Ҳозир ҳам баъзи ҳаром йўл билан пул топиб, халқнинг мулкани кемириб ётган қаллоблар учрайди. Таассуфки, собит эътиқоди, мол-дунёдан бошқа дарди бўлмаган муттаҳамлар ўзларини бемалол сезиб, қилмишлари билан мағрурланиб ҳам юрадилар. Бундайларнинг шафқатсизлик билан фош этилган типик образлари ҳозирги адабиётимизда кам яратиляпти, афсус.

Инсон табиатининг, маънавий дунёсининг поклиги учун курашга бурчли бўлган нарса — адабиёт. Ҳеч нарса инсонни адабиётчалик тарбия қилолмайди. Шундоқ экан, биз замонамизнинг шинелдан бошқа каттароқ ғами бўлмаган Акакий Акакиевичларига бепарво қарамаслигимиз, Плюшкин сингари ўлик жонларига шафқатли бўлмаслигимиз керак.

С а в о л: Эркин ака! «Сен яхшисан, мен ёмондирман» деб бошланадиган шеърингиз «Фауст»даги «Эй инсон, сўрашга қилурман журъат» деб бошланадиган парчани ёдга туширади.

У парча:

Мен бўлмасам, жисминг,
эй, доно одам,
Замин саҳифасидан
ўчарди тамом, —

деб тугаса, сизнинг шеърингиз:

Мен бўлмасам, эй яхши одам,
Дод деб қочар эдинг
дунёдан... —

деб якунланган. Бу беихтиёр бўлган ҳодисами?

Ж а в о б: Йўқ, бу беихтиёр бўлган эмас. Шайтон — Мефистофел айтадиган ўша парчани таржима қилаётганимда ёмон одамнинг яхши одамга айтадиган гапини шеър қилиб ёзиш фикри йилт этиб хаёлимдан кечган эди. Шунинг учун ҳалиги парчани эслатса ажаб эмас.

С а в о л: Сиз жаҳонгашта шоирсиз. Кўпгина мамлакатларда, Гёте юрган йўлларда ҳам бўлгансиз. Бу саёҳатларнинг самараси кўплаб шеърларингиздан маълум. Таассуротларингиз тўғрисида яна бирор нарса дейсизми?

Ж а в о б: «Бу ерларда илинжим йўқ, юпанчим бир саёҳатдир» деб ёзган эди Самад Вурғун. Ҳозирги замонда бирор мамлакатни билиш учун у ёққа бориш шарт эмас. Газеталар, китоблар, яна ўтирган жойингизда оламга саёҳат қилдирадиган телевизор орқали истаганча маълумот олса бўлаверади. Аммо бу кезишларнинг энг муҳим томони — ўша мамлакатни ҳис қилишга эришиш. Чунки бу орада неча минглаб чақирим йўл масофаси билан бирга вақт масофаси ҳам мавжуд. Киши ўз Ватанидан минглаб чақиримгина эмас, балки бир неча йил йироқлашиб кетиши мумкин. Ҳамма жойда ҳамиша мени ана шу вақт масофаси ҳайратга солади. Мен қайси мамлакатда бўлмайин, ҳатто:

Ер шарининг терс томонида
Тошкент вақти билан яшайман.

С а в о л: Эркин ака! Одам одамдан ўрганиб улғаяди, дедингиз. Шу фикрингизни адабиётни ўрганишга, аynиқса мактаблар ва олий ўқув юртларида уни ўргатиш муаммосига бурсак.

Ж а в о б: Дарҳақиқат, болаларда завқланиш, қуво-
ниш, нафратланиш, йиғлаш ва кулиш қобилиятини тар-

биялашда мактабнинг аҳамияти беқиёс. Аминманки, ҳаётда ҳеч вақт биров «Фалончининг образига характеристика беринг», деб сўрамайди. Бунинг ўрнига боланинг туйғусини тўғри тарбиялашда амалий ёрдам берадиган талқинлар керак. Бирор бир туйғуси тўғри тарбияланмаган бола онаси оламдан ўтганда ҳам йиғлай олмайди.

Боланинг луғатини бойитиш, нутқини яхшилаш, ўз ҳолатини самимий баён қилишга ўргатиш лозим. Токи у ҳаётнинг ҳар бир ҳолатига мос келадиган сўзни топа билсин. Токи у исмсиз дардининг исмини топсин! Токи у ҳаёт билан китоб ўртасида ҳеч қандай фарқ сезмасин. Адабиёт дарсликлари савиясини жиддий ўйлаб кўрмоқ, унинг ҳозирги адабий юксалиш даражасида бўлиш чораларини излаб топмоқ керак!

Эсимда, университетда юқори курсда ўқиётганимизда мактабларда амалий машғулотлар ўтказдик,— дарс бердик. Шунда мен бир синф боладан: «Ғафур Ғуломнинг қайси шеърини яхши кўрасиз?» деб сўраб чиқдим. Уларнинг биронтаси хрестоматиядаги шеърлардан нарига ўтмади. Демак, бу муаммонинг ўқитувчига боғлиқ бўлган қирралари ҳам бор. Дарсликлардаги таржима асарларининг савиясини ҳам қайта кўрмоқ лозим. Зеро, адабиёт дарслиги — ҳаёт дарслиги. Урта мактаб ва олий ўқув юртлари дарсликларига бахши — шоирларни киритиш, хрестоматияларда уларнинг ижодидан намуналар бериш фойдадан холи эмас. Модомики, мактаб болани ҳаётга тайёрлар экан, демак, уни ана шу хазина, ана шу бойлик руҳида тарбиялаш шарт. Ҳатто лапарлар айтишни, халқ терма ва қўшиқларини ҳам ўқувчиларга ўргатиш керак. Боланинг туйғусини чегаралаб бўлмайди. Унинг тасаввур оламини гўзалликлар билан беамоқ лозим. Келажакнинг даҳолари — болалар орасида.

С а в о л: Китобхонлар савияси тўғрисида нималар дея оласиз?

Ж а в о б: Китобхонлар савияси, умуман олганда, ёмон эмас. Улар яхши нарсани тез тушуниб, тез эътироф этадилар. Тўғри, баъзан ёмон нарсани инкор этмаслик, уни ҳам қабул қилавериш ҳоллари учраб туради. Лекин халқимиз ичида шундай кишилар борки, улар айтган сўзларини шоирларнинг шеъри билан изоҳлайдилар. Хуллас, мен шеърят ихлосмандлари савиясига унчалик эътироз қилмайман. Аммо айрим танқидчила-

римизнинг иши мени ҳайрон қолдиради. Уларнинг онгида маълум бир муҳр, қолип борга ўхшайди. Ҳар хил услубдаги шоирларнинг ҳар хил шеърларини ҳам ўша қолип билан ўлчашади.

Адабий асар ҳақида завқсиз гапириб бўладими? Уларнинг талқини ҳам шавқ билан бўлиши керак. Танқидчи аввало адабиётни севиши, унга бениҳоя хайрихоҳ бўлиши керак. Саёз асар ҳақида ҳам, юксак асар тўғрисида ҳам бепарво гапириб бўлмайди. Ҳиссизлик — мунаққидга, умуман яхши одамга хос хусусият эмас.

С а в о л: Ёш шоирларга айтадиган гапингиз йўқми?

Ж а в о б: Адабиётда олға силжиш учун янгилик излаш керак, янгилик топиш учун эса баъзан эскиликка қайтиш керак бўлади. Ёш шоирларнинг қадимги битик тошларидаги ёзувларга, Ватан тарихига, халқ оғзаки ижодига теранроқ кириб, уларни ўрганиб, замонавий руҳда янги шеърлар ёзаётганидан мамнунман. Ҳозирги ёшлар оддийгина деталлардан ҳам катта маънолар топишга интиладилар. Мана, болалар шоири Анвар Обиджоннинг «Қоллекциячилар» деган кичкина шеърини ёшитинг:

Капалакни ушладилар,
Шишачага ташладилар.
Унга озиқ беришмади,
Йиқилганин кўришмади.
Қотириб ҳам кўйишди
 сўнг,
Чиройли, деб суйишди
 сўнг,
Қийнадилар сўлдиришиб,
Мақтадилар...
 ўлдиришиб.

Ҳозирги ёш шоирлар ўта жиддийлашиб кетаётганга ўхшайдилар. Бир маҳаллар Михаил Светлов дўстларига ҳазил шеърлар ёзган, рассомлар ҳам унинг кариكاتурасини чизишган. Ҳамма унинг ҳазилини кўтарган. У ҳам ҳамманинг ҳазилини кўтарган. Шу йўсин, Москва адабий муҳитини ҳаракатга келтириб турганлар. Бизнинг ёшларимизда бир-бирига мана шундай ҳазил-мутойибалар қилиш, камчилик ва нуқсонларни ҳам шундай қувноқ ва кўтаринки кайфият билан бартараф қилиш ҳодисалари учрамайди. Санъатнинг барча турлари вакиллари бир-бири билан яқин алоқада бўлиб турсалар ёмон бўлмасди.

Савол: Эркин ака! Мухбир Андрей Вознесенскийдан: «Сиз икки мингинчи йил шеърийтини қандай тасаввур қиласиз?» — деб сўраган экан, қалтис халқаро вазиятни назарда тутиб, бу аҳволда, балки икки мингинчи йилнинг ўзи бўлмас, деган маънода жавоб берибди. Сиз бу саволга нима деб жавоб берар эдингиз?

Жавоб: Мен шоирнинг бундай деб жавоб беришига жуда қаршиман. Тўғри, вазият ҳозир жуда ҳам қалтис. Лекин одам барибир эзгу ният билан, умид билан яшагани яхши-да. Биласизми, улуг шоирларда маълум даражада пайғамбарлик бўлади. Пушкин «Евгений Онегин»да — шоир Ленский образида ўз ўлими манзарасини чизиб берган. Уша дуэль, ўша қор... Ҳозиқ ҳам ўз ўлимини олдиндан кўра билган. Машраб эса ўз ажалини бир неча ғазалида аниқ тасвир этган. Мана биттаси:

Мансури халлождек ичир шароби антахур,
Чарх уриб йиғлаб турурман ушбу дам дор
олдида.

Мана шу ғазалдаги байтлар шунинг давомидек:

Минг шўру фиғон бирла
хай-хай, не бало келди,
Жон қичқирадур қўй, деб,
ханжарни оло келди.
Қўлиға олиб пўлод,
қошимға келур жаллод,
Қилди мени бебунёд, тиғи
гузаро келди...

Ўзбекларда «Фаришта омин дейди» деган гап бор. Буни диний ақидалар билан боғлашнинг ҳожати йўқ. Бу — киши яхши ният билан яшамоғи керак, дегани.

Икки мингинчи йил, шубҳасиз, бўлади. Унда инсон бадий тафаккури янада юксалади. Жаҳон шеърияги гуллар очиб, мевалар тугади. Бизнинг шарқий қирғоқда ҳам шеърият машъаллари порлаб тураверади... Учмайди...

Мен бунга ишонаман.

1983, декабрь

БУ СИРЛИ ОЛАМ

(Журналист Анвар Жўрабоев билан суҳбат)

— Эркин ака, айтинг-чи, шеър ҳаммага ҳам ёқадими?

— Ғалати савол... Мен ҳали уни ёмон кўрадиган одамни учратганим йўқ.

— Лекин, биласизми, баъзилар, ҳатто... Лев Толстой ҳам шеърларни ёқтирмас экан. Толстой: «Мен шеърый шаклни севмайман. Шоирлар унда ўз тилларини бузишадди. Бундай иш билан жиддий бўлмаган одамларгина шуғулланишадди», деганди ҳам. Ҳатто у бир куни қаттиқ аччиқланиб: «Фикрни шеърда ифодалаш — масҳарабозликнинг ўзи. Бу — омоч кетидан бораётган деҳқоннинг шудгорнинг тўғри боришини кузатиши ўрнига, рақс тушиб кетишига ўхшаш ақлсиз бир ҳаракатни эслатади», деган гапни ҳам айтган.

— Толстойнинг нега шундай деганини ҳеч ким аниқ айта олмайди. Балки у қон-қони билан прозаик бўлгани учун ҳам шундай дегандир.

Аммо мени бошқа бир нарса ажаблантиради. Гарчанд Толстой шеърятга шундай муносабат билдирган бўлса-да, у шеърларни, айниқса Пушкин ва Фетнинг шеърларини ниҳоятда севар, кўпини ёддан биларди. Бундан ташқари, ўзи шеър ҳам ёзганди.

— Ростданми? Қачон?

— 1855 йилнинг августида Севастополдаги Қорадарё соҳилларида бўлиб ўтган жанг пайтида. Унда Лев Николаевич ҳам иштирок этганди. Рус қўмондонлиги ушбу жангга қўл учиди тайёргарлик кўргани сабабли, кўплаб рус солдатлари беҳудага ҳалок бўлганди. Толстой худди ана шу воқеа ҳақида шеър битган эди. У тезда солдатларнинг севимли кўшиғига айланиб қолганди.

Ҳа, поэзияга лоқайд одам ҳеч қачон бўлмаган ва бўлмайди.

— Ешликни поэзиянинг «гуллаган даври» дейишадими-я?

— Шеърят тарихи шуни кўрсатадики, кўпчилик машҳур шоирлар энг яхши асарларини ёшлигида ёзишган. Чунки поэзия мудом ҳарорат, ёшликка хос жўшқин хис-туйғулар билан боғлиқ.

Афсуски, биз гигаңт шоирлар — Байрон, Пушкин, Лермонтов, Есенин, шунингдек Ҳамид Олимжонларнинг ҳаётдан эрта кетганликлари сабабли, улар кексайганда қандай асарлар яратишлари мумкинлигини била олмаймиз.

Менимча, поэзиянинг «энг гуллаган даври — ёшлик» деган тушунча нисбий бўлса керак. Ҳар қандай ижод каби, поэтик ижод ҳам шоирнинг табиатига боғлиқ. Агар Алишер Навоий ижодига назар соладиган бўлсак, у олтмишдан ўтганида ҳам ниҳоятда теран шеърлар ёзган. Миртемирни олайлик. Устоз ёшлик пайтида «Сурат» деб номланган ажойиб дoston ёзганди, умрининг сўнгги йилларида ҳам ажойиб туркумлар яратди. Бир-биридан ҳароратли.

— Демак, шоир кексайганида ҳам ёшликдаги шижоатини йўқотмаслиги керак-да?

— Андрей Вознесенскийнинг бир шеъри бор, унда тахминан шундай дейилади. «Ўз вақтида ўлинг, регламентни эсда тутинг». «Мен,— деб давом эттиради Вознесенский ўша шеърини,— қартайиб ҳассага таяниб қолган, кўп ичадиган, тажанглашиб қолган Есенинни ҳеч вақт кўз олдимга келтира олмайман...» Ҳеч кимга, айниқса шоирга, қариганида ёшлигидаги мавқеини йўқотиш насиб қилмасин. Камолотга етганида ёшлигидаги илҳомини, жўшқинлигини сақлаб қолиш — шоир учун катта бахт.

Кейин, одамлар ўтган йиллар шуҳрати билан яшамасликлари керак. Бу ҳақда бир ғазал ёзганман: «Ёшлигимда келган омад, мен учун омад эмас...»

— Кўпчилик шоирларнинг бора-бора прозага ўтиб кетишини қандай изоҳлайсиз?

— Агар ўзбек совет адабиётига мурожаат қилсак, ҳақиқатдан ҳам кўпчилик ёзувчиларимиз ўз ижодларини шеърдан бошлашган. Ҳамид Фулом ҳам, Мирмуҳсин ҳам, Асқад Мухтор ҳам... Тўғри, улар баъзан шеърят-

га қайтиб туришади, лекин жуда кам. Агар Асқад Мухторни шеърга кўпроқ мурожаат қилади деб ҳисобласак, у киши ҳам беш-олти йилда, ёки ундан ҳам кўпроқ вақт мобайнида битта шеърини китоб чиқаради, холос.

Хўш, нега шоирлар маълум бир ёшга етишганида ўзларини насрга «уришади»? Менимча, улар худди ана шу паллада ўзларини қайтара бошлаганликларини сезиб қолишади ва уларда ўз-ўзини янгилаш эҳтиёжи туғилади. Шунда ички бир туйғу уларни прозага ёки драматургияга ундайди.

— Одатда насрга кириб келиш даври — ўттизлар атрофида деб ҳисобланилади. Поэзияга эса ҳеч қачон «кеч кириб бўлмайди» дейишади.

— Ҳақиқатдан ҳам шундай. Чунки хаёлот ёшликка, ҳаёт тажрибаси ўрта ёшга хос. Аммо прозага эрта келганлар ҳам бор. Айтайлик, Шолохов. Унинг 19 ёшида яратган ҳикоялари классик ҳикоялар ҳисобланади!

Тўғриси айтганда, ҳозир шоирлар ҳам 18—20 ёшларида ярқираб чиқишаётгани йўқ. Бунгаям чуқур билим, маълум тажриба талаб этилади-да. Аслида эса поэзияга кечикиш мумкин эмас. Юқорида таъкидлаганимиздагидек, шеърият ёшлик жўшқинлиги, хаёл олами, романтика билан боғлиқ. Гарчанд, поэзияга ҳам ёши бир жойга борганда келганлар бор. Масалан, Ҳабибнинг илк шеърлар тўплами у киши 50 ёшдан ошганда чиққанди.

— Бундан саксон йилча илгари Россияда «Шеър ёзишни ўрганишнинг тўлиқ мактаби» китоби чоп этилганди. Китоб муаллифининг эътирофича, «Ундаги беш дарсни ўзлаштириб олган ҳар қандай одам бемалол шеър ёзиши мумкин» экан. Шундай мазмундаги китоблар жуда кўп эди ўшанда. Улар совет даврида ҳам чиқди. Адабиётшунос, профессор Георгий Шенгелининг «Қандай қилиб шеър ёзиш мумкин»лиги ҳақидаги китоби қисқа давр мобайнида етти маротаба қайта нашр қилинди...

— Нима, сиз қаршимисиз шундай китобларга?

— Қарши эмасман-у, аммо, Эркин ака, уларни ўқигач ҳамма шоир бўлиб кетавермайди-да?

— Бундай китоблар одамларнинг поэзия сирларини ўрганишга бўлган чанқоқлигини қондиришга хизмат қи-

лади. Албатта, ҳар қандай ҳам эмас — сермазмунлари. Бу китобларни ўқиб чиққанларнинг ҳаммасиям шоир бўлавермайди. Аммо шоир бўлиш учун даставвал шеърининг оддий техникасини билмаслик мумкин эмас, ҳар қандай талантли одам ҳам. Бу — бўлғуси буюк математик арифметикани билишидай гап.

Шундай китоблар бизга керак. Чунки ҳозир ҳам юзлаб ёшлар редакцияларга, шоирларга хатлар йўллашиб, «шеър қандай ёзилиши» ҳақида маслаҳатлар сўрашади. Агар бизда ана шундай оммабоп дарсликлар кўп бўлганида бундай мазмундаги хатлар камаярмиди, балки...

Бундай китобларни мутахассислар ёзишгани яхши. Лекин шоирларнинг ўзлари ёзишса, аъло бўларди. Илгари шундай бўлган ҳам. Айтайлик, Маяковскийнинг «Шеърни қандай яратиш лозим» деган китоби ниҳоятда машҳур эди.

— «Аёлни илк бор гулга ўхшатган шоир буюк шоирдир. Уни иккинчи марта гулга қиёслаган шоир эса — оддий бир маҳмадона» деганди Гёте...

— Чунки шеърят — ҳамиша кашф этишдан иборат. Есениннинг шоирларга айтганларини эсланг-а: «Ўзгаларнинг овози билан тўтиқуш ҳам бийрондир, аммо куйла фақат ўз созинг билан, қурбақадек бўлса ҳам ҳатто». Бир қараганда, бу гаплар эскидай туюлади. Аммо улар ўз актуаллигини йўқотгани йўқ. Айниқса ҳозир. Чунки шеър ниҳоятда кўпайиб кетди.

Уларнинг ҳар бирини синчиклаб ўрганиб чиқиш, бири-бирига қиёслаш мутахассислар учун ҳам жуда-жуда мушкул. Уларда таниш ташбеҳлар, таниш образлар гиж-ғиж! Ҳозир ташбеҳу образ ўғирлаш оддий бир тақлид саналадиган бўлиб қолди.

— Ҳатто кўпчилик эътибор ҳам бермай қўйди-я бунга?

— Устига-устак, плагиатликда янги бир «ҳодиса», — ҳис-туйғуни, оҳангни ўғирлаш ҳам содир бўлаётир. Шундай шеърлар борки, ўқиганингда, улардан Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом ёки Ойбек шеърларининг «ҳиди» аңиб туради.

Танқидчиларимиз бунга қарши беомон кураш олиб боришлари керак!

— Танқидчилар ҳақида гап очилганидан фойдаланиб, шу хусусда бир савол бермоқчийдим?

— Марҳамат.

— Танқидга, яъни Сизни танқид қилишларига қандай қарайсиз?

— Кимга калтак ейиш ёқибдики, шоирга танқид ёқадими? У ҳеч кимга ёқмайди. Аммо мен баъзи бир мунаққидларнинг мақтовидан кўра ўзим ҳурмат қилган танқидчиларнинг бошлаб савалаганларини афзалроқ деб биламан.

— Эркин ака, ижозатингиз билан мен бир масалага конкретроқ ёндашмоқчиман. Норбой Худойбергановнинг «Ёшлик» девонингизни танқид қилгани хусусида..

— Норбойнинг ўз вақтида ўша девон тўғрисида айтган гапларида кўпинча бир томонламалик, нообъектив фикрлар бор эди. Лекин бу — унинг ўз тушунчасидан келиб чиққанди, албатта.

— Шундан кейин шахсий муносабатлар...

— Асло. Бир куни Худойбергановнинг мен ҳақимдаги танқидий мақолалари кетма-кет чиқиб турган кезларида, у билан Ёзувчилар союзида, бир гуруҳ ўртоқлар орасида кўришиб қолдик. Иккаламининг илиқ сўрашганимизни, кулиб гаплашганимизни кўриб, одамлар ҳайрон бўлишди... Унинг танқиди, гарчанд нообъектив бўлса-да, бизнинг ўзаро шахсий муносабатимизга ҳеч қандай салбий таъсир кўрсатмади.

Шахсий муносабат ўз йўлига, ижодкорлик ўз йўлига. Ахир, сенинг ижодингни ҳамма ҳам бирдай қабул қилавермайди-ку. Қабул қилмаган одамни эса ҳеч қачон шахсий душманинг деб ҳисобламаслигинг шарт. Шахсий ғараз бўлмаганина адабиёт юксалади. Шундагина адабиётда ҳалол гапни айтиш мумкин бўлади.

— Демак, Сиз танқидчилардан норози эмассиз?

— Норозиман. Йўқ, мени танқид қилишганлари ёки танқид қилишмаганлари учун эмас, балки уларда диллик, жасорат етишмаётганлиги учун. Танқидчиларимиз аллақандай компромиссчиларга айланиб боришга ётир. Улар ҳаттоки оддий ўқувчилар ҳам бўшлигини осонгина сезишадиган шеърлар ҳақида ўз фикрларини очиқ-ойдин билдиришмаяпти.

Улар ном чиқаришган, аммо қобилиятсиз шоирларимизга, бўш китобларимизга, ўртамиёна асарларига қарши ҳам ўзларининг исёнкорона сўзларини айтишмаяпти.

— Бунинг сабаблари ҳақида ҳеч ўйлаб кўрганмисиз?

— Бизда, ўзбекчиликда андиша деган гап бор. Балки бу шунга боғлиқдир. Адабиёт аҳли шундай бир

жамоатчилик эканки, унда деярли бир соҳада ишлайдиган, ҳар куни кўзи-кўзига тушадиганлар жамулжам бўлишади. Юз эса иссиқ-да. Ундан ташқари, шоирларимиз, ёзувчиларимиз маълум бир ёшга етишгач, негадир танқидни умуман кўтара олмайдиган бўлиб қолишади. Гарчанд, бўш нарсалари кўпайиб бораётган бўлса-да, Буни кейинги вақтдаги шеърят муҳокамалари айниқса яққол кўрсатди. Ушбу муҳокамаларда уларнинг адресларига ҳам очиқ гаплар бўлди. Лекин, афсуски, ҳурматли ижодкорларимиз буни нотўғри, аллақандай инжиқлик билан қабул қилишди. Танқидчилар эса уларнинг кўнгилларини қайта ранжитишдан чўчиб қолишди, шекилли.

Адабиёт соҳасига кирган ҳар қандай одамда шахсий манфаатдан кўра ижтимоий манфаат кучлироқ бўлиши лозим. У ҳар қандай ҳужумларга, гиналарга, таъна тошларига бардош берган ҳолда, юрагидаги ўйларини баралла айтиши даркор!

— Баъзилар «Воҳидов Худойбергановнинг танқидларидан сўнг ғазал ёзмай қўйди», дейишади...

— Йўқ. Норбойнинг танқиди сабабли эмас, бошқа ваздан.

— Билсак бўладими?

— «Ёшлик» девони чиққач, «Ғазал ёзмайдиган бирон жон қолмасин» дебми, ишқилиб, кўпчилик ўзини ғазалга уриб кетди. Улардан айримларини ўқиб, «ким экан автори — ўзимми, бошқами?», дея ёқа ушлаган пайтларим ҳам бўлди. Яна бир нарса, девон чоп этилгандан сўнг ёзилган ғазалларим ўша «Ёшлик»даги ғазаллар даражасидай, ўша ҳис-туйғу атрофидагидай бўлиб туюлаверди менга. Ана шу боис ҳам ғазал ёзишни тўхтатдим. Чунки шоирнинг ҳар бир китоби ўзи учун, ўқувчи учун ҳам албатта янгилик бўлиши керак.

— Умуман эса ғазалга яна қайтиш ниятингиз борми?

— Бор. Аммо қандайдир бошқача ғазаллар ёзишим керак. Лекин қандайлигини аниқ тасаввур қила олмайман. Бу йўлда ҳозирча изланиш олиб бораяпман.

— «Муҳаббат» деб номланган тўпламингиз яқинда қайта нашрдан чиқди ва тез тарқалиб кетди. Китобнинг номи айтиб турибди унинг бош мавзунни. Аммо, биласизми, Африка поэзиясида аёлларга, демакки муҳаббатга бағишланган шеърлар бўлмас экан?

— Шеърятни муҳаббатсиз тасаввур қилиш... аср-

лар давомида муҳаббат шеърятни йўғириб турган ва келажакда ҳам шундай бўлади. Бу борада Ходи Тоқтош жуда чиройли гап айтган: «Муҳаббат эски нарса, аммо ҳар бир юрак уни янгилайди...»

Африкага келсак... Лондонда бўлганимда гўзаллар конкурсини кўрдик. Конкурс қанташчилари орасида африкалик, аниқроғи кениялик шундай соҳибжамол қиз бор эдики! Бундайларга ўнта шеър ҳам камлик қилади.

Лекин, фақат муҳаббатнинг ўзигина ҳеч қачон поэзия бўла олмайди. Шоир ўз ҳис-туйғуларидан ҳамisha юқори тура олиши шарт.

— Биз Сизни таржимон сифатида ҳам яхши биламиз, айниқса Сергей Есениндан қилган таржималарингиз ҳаммага манзур.

— Есенин, менинг назаримда, руҳи жиҳатидан биз ўзбекларга жуда яқин. Деҳқон боласи бўлгани учун ҳам Россия манзараларини шунчалик зўр тасвирлаганки! Уларни ўқиганимда, кўз ўнгимда беихтиёр Фарғона кенгликлари намоён бўларди. Кейин, назаримда, у ўта самимий — Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулумлар каби юрагини кафтига қўйган шоир.

Агар Пушкин, Лермонтов, Маяковский мен учун доно устозлар саналса, Есенинга худди ўз ўртоғимдек, гоҳо кўчада шўхлик қилиб юрувчи ўспириндек (мен уни ўқиганимда ўспирин эдим-да) қаттиқ боғланиб қолдим. Ана шу меҳр туфайли таржимага ўтирдим. Уни таржима қилишга мени ҳеч ким ундагани йўқ эди.

Бир пайт мени Зулфия опа чақиртирди (аллакимдан Есенинни таржима қилганимни эшитиб), таржималарни ўқиб беришимни сўради. Маъқул келди. Нашриётга айттириб, китоб ҳолида чиқаришга бош бўлди. Бу — менинг иккинчи китобим эди! Мени, оддий бир студентни таниқли шоирамиз чақиртириб, ёрдам қўлини узатганлиги билан жудаям фахрланиб кетдим. Бунинг учун мен Зулфия опадан бир умрга миннатдорман. Умуман эса устозларимнинг баридан мамнунман!

Ғафур Ғулум, Ҳамид Олимжон, Ойбеклар — менинг руҳий устозларим. Зулфия опадан ташқари Ғайратий ва Миртемир домлалар бевосита мураббийлик қилишган. Мен улардан жуда кўп нарсаларни ўрганганман. Айтишади-ку фарзандлар ота-оналарининг қарзларини ҳеч қачон уза олишмайди деб. Мен ота-онам, устозларим қарзини ёшлар орасидан ўзим кашф этиб, авайлаб

парваришлаган талантлар билан узишга аҳд қилганман.

— Қўшиқларингиз қай тарзда яратилган?

— Мен бирортаям шеърим ёки ғазалимни бастакорга қўшиқ ёзиш учун махсус олиб борган эмасман. Балки бу нотўғридир. Композиторларнинг ўзлари — газетаданми, журналданми олишиб, уларга куй басталашган.

— Қайси бирлари маъқул Сизга ана шу қўшиқларнинг?

— «Дўст билан обод уйинг». Унга Қобилжон Юсупов яхшигина куй басталаган. Шунингдек, «Сенга бахтдан тахт тиларман», «Севги шундай навбахорки...» Лекин кўпчилигининг куйи эски, илгари эшитиб юрадиган куйларни эслатади. Қалбларни титратмайди.

— Қўшиқчилигимиздаги камчиликлар нималардан иборат?

— Бу қусурлар ҳақида кўп танқидий гаплар айтилган. Мен эса қуйидагиларни айтмоқчиман. Бизнинг классик қўшиқларимизда, музикамизда қадимдан аллақандай мунгли бир нола бор. Уни ҳозирги хонандаларимиз ҳар қандай қўшиққаям тиркайверишади. Ҳаттоки, ҳозирги бахтли ҳаётимиз ҳақида ёзилган қўшиқларга ҳам. Гоҳида денг, «бахтиёрман» сўзини аллақандай йиғлаб туриб айтишадими назаримда. Биринчидан, бастакорларимиз шеърга куй ёзишдан олдин унинг ҳар бир сўзи маъносига чуқур кириб боришлари керак. Иккинчидан, куйдаги бир хилликни йўқотиш зарур. Кўпчилик қўшиқларимизнинг оҳанги бир-бирларига бир томчи сувдек ўхшаб бораётир. Учинчидан, Озарбайжон, Эрон куйларига бўлган тақлидчиликка чек қўйиш керак.

— Ҳозир ёдимга республикамизнинг таниқли қўшиқчиларидан бири «Бизни музикага, қўшиққа Шарқ халқлари; жумладан Эрон, Хиндистон, Афғонистон, шунингдек Озарбайжон куйларини «қориштиришда» айблашаётгани мутлақо нотўғри. Балки биз қадимда ўша халқлар билан бир бўлгандирмиз. Қўшиқ-куйларимиз шу боис ҳам бир-бирига уйғунлашиб кетган. Биз ана шу тарихий уйғунликни тикласак, гуноҳми?» деганди.

— Мен бу фикрга тамомила қаршиман. Тўғри, Шарқ музикасида умумий томонлар, масалан, боя айтиб ўтган ўша мунгли нола бор. Бу — Шарқ халқлари бошидан кечирган тарихнинг умумийлигидан. Аммо қадимда ҳам.

мамиз битта бўлганмизми, йўқми, бу менга қоронғу. Биласизми, музикага ҳам тил нуқтан назаридан ёндашиш керак. Ахир биз тилимизга ҳинд, озарбайжон сўзларини қўшмаймиз-ку?!

Ҳар бир халқнинг ўз музикаси тарихи бор. Ўзбек музикаси тарихи эса ниҳоятда бой ва ранг-баранг. Дейлик, «Шашмақом». Ахир бебаҳо хазина-ку! Хабарингиз бўлса керак, ҳозир «Шашмақом»ни Фарбдаги кўпчилик музикашунослар ҳам атрофлича ўрганишяпти. Бизнинг айрим енгилтак кўшиқчи бастакорларимиз эса... Она тарихини, миллий ғурурини паймол қилишдан бўлак ҳеч нарса эмас бу. Одамнинг ғаши келади.

— Санъат билан поэзиянинг муносабати ҳақида нималар дея оласиз?

— Бизда азалдан санъаткорлар билан шоирлар яқин алоқада бўлишган. Гап-гаштакларимиз шеърларсиз, музикасиз ўтмаган. Шунингдек, поэзияни рассомларимиз, улар яратган ажойиб асарларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки санъатнинг ҳам, адабиётнинг ҳам мақсади битта: образ яратиш, одамларни эзгуликка ундаш. Менимча, ҳозир ўзаро алоқаларимиз сусайиб кетяпти.

— Мустай Қарим, «театрга бир кирган одам, ундан қайтиб чиқиши жуда қийин, чунки театр — оҳанрабоси кучли бир мўъжиза», деганди.

— Нимага шаъма қилаётганингизни тушундим. «Воҳидов битта пьеса ёздию театр билан алоқасини узиб қўйди», демоқчисиз-да? Уша пьесам, яъни «Олтин девор», ўн тўрт йил илғари саҳналаштирилганди. Ҳақиқатдан ҳам ана шу давр мобайнида театр учун ҳеч нарса ёзганим йўқ. Лекин бу — театрдан «чиқиб кетдим» дегани эмас. Мен театрни жудаям севаман. Жудаям. У ерда соатлаб ўтираман. Ҳозир ҳам.

— Пьеса-чи, нега ёзмай қўйдингиз?

— Драма ёзиш учун ниҳоятда катта муҳлат: уч-тўрт ой керак. Хотиржамлик ҳам. Пьесани ҳеч қачон бўлиб-бўлиб ёзиб бўлмайди. Уни яхлит ўтириб яратиш зарур. Ишончим комилки, ана шундай вақтга эришиш бахтига муяссар бўламан.

— Амалга ошмай қолаётган яна қандай истакларингиз бор?

— Кўп. Улуғ устозларим деб ҳисоблайдиган классик шоирларимизнинг бадий маҳорати ҳақида китоб ёзиш. Жумладан, Алишер Навоийнинг маҳорати тўғрисида. Хабарингиз бор, телевидениеда беш йилча «Ғазал

оқшоми»ни олиб борганман. Ана шу эшиттиришлар мобайнида кўпгина материал тўпланиб қолди.

Кейинги пайтлар ўз кучимни шеърӣ ҳикояларда синашга ҳам уринаяпман. Ана шундай ҳикояларимдан бири «Тошкент оқшоми» газетасида эълон ҳам қилинди... Ҳозир менга, шеърдан кўра проза билан ёзиш лозим, деган хаёл тинчлик бермаяпти. Балки бу ҳис-туйғуларимнинг, кўрган-кечирганларимнинг шеърга сифмаслигидандир... Балки ўзимга-ўзим тақлид қилишни истамаётганлигимдандир бу. Билмадим.

— Сиз ўзингизни иродаси кучли одам деб ҳисоблайсизми?

— Йўқ. Мен ўзимни ҳеч қачон бундай деб ҳисобламаганман. Агар акси бўлганида барча истакларим аллақачоноқ амалга ошган бўларди-да, ахир.

Лекин бир одатим бор: ҳар куни эрталаб ҳали кўзимни очмасимданоқ хаёлан қундалик қилинадиган ишларимни режалаштириб оламан. Аммо, минг уринмай, уларнинг аксарияти қолиб кетади. Чунки мутлақо кутилмаган ташвишлар чиқиб қолаверади. Ҳамиша ва ҳамма жойда керак бўлиш — инсон учун катта бахт. Аммо одам ўзини ҳеч вақт майдалаштирмаслиги, яъни у майда-чуйда, фойдасиз ишларга ўралашиб қолмаслиги керак. У доимо ўзининг бош йўлига садоқат билан хизмат қилиши шарт. Лекин, минг афсуски...

Кейин бизда, айниқса сўнгги пайтларда ҳеч кимга бир чақалик ҳам нафи тегмайдиган мажлислар кўпайиб бормоқда. Маяковскийнинг мажлисбозликни танқид қилганидан буён қанча замонлар ўтган бўлса-да, биз бари бир ана шу бефойда юмушдан қутула олмаяпмиз. Қанчадан-қанча одамларнинг вақти беҳуда сарфланаяпти шу мажлислар деб.

Ҳозир партиямиз меҳнат интизомини янада мустаҳкамлаш, меҳнаткашларнинг вақтларини беҳудага совуришдан асраб қолиш учун хайрли ишлар қилаётгани ҳаммамизни қувонтиради. Уйлайманки, эндиликда меҳнат интизومي янада мустаҳкамланиши билан бир қаторда сафсатабозлик йиғинларига ҳам чек қўйилади.

— Маълумки, Сиз «Ёшлик» журнаlining асосчиларидан бири ҳисобланасиз. Анча йил унга муҳаррирлик қилгансиз. Айримлар «Ёшлик» журнали кеч ташкил этилди, бу бундан ўн, ўн беш йил муқаддам очилиши керак эди, дейишади...

— Мен ҳам илгари шундай фикрда эдим. Аммо иш

тажрибамиздан хулоса қилиб «Ёшлик» кеч ҳам, эрта ҳам эмас балки айни пайтида ташкил этилган, деган хулоса чиқардик. Чунки у ёш ижодкорларимизнинг катта бир авлоди пишиб-етилиб, худди ана шундай журналнинг ёрдамига ўта муҳтожлик сезган бир вақтда ташкил этилгани аён бўлди.

Қисқа вақт мобайнида «Ёшлик» жуда кўп ёш ижодкорларни кашф этди. Масалан, Юсуф Жумаевни. У журналда чоп этилган туркум шеърлари учун «Ёшлик»нинг йиллик мукофотиغا сазовор бўлди. Мен бу ўринда Малик Эгамовни ҳам тилга олишни истардим. Унинг «Райкомнинг фидойи секретарлари», «Оталарни эъзозланг» каби шеърлари бу ёш шоирнинг ниҳоятда кенг кўламли фикр юритишидан, бадиий маҳорати дадиллик билан шаклланаётганидан далолат беради. Ҳозир фарғоналик Мақсуда Эргашеванинг бир туркум шеърларини нашрга тайёрлаяпмиз. Унинг асарларида ажиб нафосат, тиниқлик бор.

Бундан ташқари Мурод Муҳаммад Дўстнинг «Дашту далаларда» ҳикояси, «Галатепага қайтиш» асари, Саъдулла Сиёевнинг «Даҳрий» ҳикояси, Хайриддин Султоновнинг «Саодат соҳили», Нодир Норматовнинг «Бисот» қиссалари ва «Ёшлик»да эълон қилинган бошқа кўпгина асарларни адабиётимиз ютуғи дейиш мумкин.

— Ва охири саволим: севимли фаслингиз?

— Баҳор билан куз Айниқса — баҳор. У янгила ниш, уйғониш даври. Қийғос уриб гуллаган дарахтларга суқланиб боқиб, ҳар гал ўз-ўзимга ҳаётимни янғидан, мутлақо бошқача бошлайман, деб аҳд қиламан. Лекин, бари бир майда-чуйда ишларга қоришиб, ёз келганини сезмай қоламан. Ёз эса одамни ланж қилади...

1985

БАРЧА ШОДЛИК СИЗГА БУЛСИН

(Шоир Йўлдош Эшбек билан суҳбат)

— Эркин ака, ижодингизнинг анча қисмини она, ёр ҳақидаги шеърлар, ғазаллар ташкил этади. Аёл образининг Сизга, шеър ва дostonларингизга, хулласки, бутун ҳаётингизга таъсири ҳақида гапириб берсангиз.

— Биз бугун аёлнинг жамиятда тутган ўрнини идрок этиб, унинг яратувчилик қудратига, ақлу заковатига, ижодий тафаккурига тан берамиз ва аёлнинг бугунги камолотисиз ҳаётни тасаввур қилолмаймиз. Аёл зотини ўйлаганда, улар ҳақида сўз айтмоқ бўлганда менинг кўз олдимдан ўтмишда яшаган ва бизга замондош бўлган шоиралар ўтиб туради. Улар ижодисиз адабиётимиз тарихи бутун эмас. Нодирабегим истеъдодига тенг истеъдод ўз замондошлари орасида жуда кам. Анбар отин битган жасоратли байтлар ҳам ўз замонида жуда ноёб эди. Бугунги шоираларимизнинг ҳам ёзганлари кўп номдор шоирларнинг шеърларидан баланд бўлса баландки, паст эмас. Уларнинг ижодида XX аср кишининг мураккаб ҳис-туйғулари, орзу ва армонлари, изтироблари ёрқин акс этиб туради. Эркин тафаккур, замонавий фикрлаш — тарзи бугун аёллар шеърятини юксакка кўтарганини тасаввур қилиш учун катта олим бўлиш шарт эмас.

Маданиятимизнинг бир қисми бўлган адабиётимизда, хусусан, кўп асрлик шеърятимизда аёл гўзаллиги мадҳ этилди. Бугунги шеърят ҳаётий ҳақиқатларга яқинлашиш, заминга ва инсон қалбига яқинлашиш йўлида олдинлаб кетди.

— Бир неча аср муқаддам ўтган устоз шоирлар ижодида, халқ дostonларида эркакларга мададкор ва маслаҳатчи бўлган кўплаб доно аёлларнинг сиймоларини

кўрамиз. Булар ичида энг ёрқин қаҳрамонлардан бири Барчин образидир. Бизнинг аёлларимиз ҳам чинакам Барчин авлодидан эканини кўрсатдилар. Улар Улуғ Ватан урушидек буюк синовдан зўр матонат билан ўтдилар. Бугунги турмушимизда ҳам уларнинг хизматлари кам эмас. Аёл — деҳқон, олим, ишчи, шоир, арбоб, уй бекаси. Боғчага югуради. Болаларга қарайди, бизга лаззатли таомлар тайёрлайди, узун навбатларда турган қатор аёллар... демак, эркаклар билан елкама-елка, ҳеч бир соҳада қолишгиси келмайди. Фақат аёлларнинг эмас барчамизнинг вақтимиз қисқариб кетган даврда (бунинг сабаблари кўп) фурсат топиб уларнинг кўнглини кўтаряпмизми, чинакамга улуғлаяпмизми, бу барчинларга етарли эътибор беряпмизми?

— Мен илмий-техника инқилоби ўзбек аёлига нима берди, деган савол устида кўп ўйлайман. Тўғри, замон тараққиёти аёлларни ҳам, эркакларни ҳам кун сайин оғир қўл меҳнатидан озод қилмоқда. Лекин шу билан бирга у аёллар зиммасидаги оила ташвишини, сон ва саноғи йўқ майда-чуйда ишларни заррача камайтиргани йўқ. Чунки, ҳаёт фаровон бўлгани сайин аёл юмуши ортиб боради. Биз ўзимиз ёшлигимизда яшаган уй шаронти, кийим-кечак, рўзғор ашёлари билан бугунги рўзғор ашёларини қиёсласак, фарқ ер билан осмонча. Стол устидаги гулдондан кулдонгача, магнитофондан телефонгача — ҳаммаси ҳеч бўлмаса бир ҳафтада бир марта аёл қўлининг тафтини соғинади. Умрининг дақиқаларини сўрайди. Бугунги кун дастурхонимизни ҳам бундан йигирма, ўттиз йил бурунги дастурхон билан солиштириб бўлмайди. Буларнинг ҳаммасида аёл умрининг лаҳзалари бор. Шуларни ўйлаганда мен фаровон ҳаётимиз аёл меҳнатини заррача камайтирмаганини ҳис этаман ҳамда гоҳида ҳайратга тушаман, буларнинг ҳаммасини уйдалаш учун қанча қудрат, қанча меҳр, қанча тоқат ва қанчалар юрак кенглиги зарур. Дунёнинг зебу оройиши, ҳаётнинг орасталиги аёл қалби деб аталган буюк мўъжизанинг борлигидан. Мен шоирлигимга бориб дабдабали сўз айтишдан ўзимни тиёлмаяпман, лекин бу баландпарвоз, қуруқ мадҳия эмас, балки рост гап. Биз эркакларнинг аёл меҳри ва шафқати олдида туганмас қарздорлигимиз ҳам рост ва бу қарздорликни биз ҳаммиша ҳис қилмаслигимиз ҳам, олдимиздан оққан сувнинг қадрига етмаслигимиз ҳам, кўпинча шундай катта меҳр билан жавоб беролмаётганимиз ҳам ҳақиқат.

— Тарихга назар ташласак, тақдирнинг оғир синовлари кўпроқ халқнинг улуг фарзандлари бошига тушганини кўрамиз. Мен ўтмишни идеаллаштириш деган тушунчаларга яқин эмасман, лекин... уни камситишга ҳам қаршиман. Демокриманки, бу борада сунъий кўтаринкиликлардан кўра очиқ, аниқ (конкрет) ёндашувлар кўп масалаларни ойдинлаштирувчи бўлиши мумкин. Ўтмишда аёллар хор эдилар, забун эдилар деймиз кўпинча. Лекин улар мутлақо фаолиятсиз эмас эдилар. Ушандай қийин шароитларда ижод қилганлар — исён қилганлар. Кейинги вақтларда оилавий муносабатлардаги ўзгариш кўнгилдагидек эмас, қўйди-чиқди, ажралиш ва жанжал каби кўнгилсиз воқеаларнинг кўпайиб бораётгани маълум. Эр-хотиннинг оиладаги ўрни ҳақида ҳам икки оғиз гапириб ўтсангиз.

— Биз тараққиётимиз ҳақида гапирганда кўпинча ўтган асрлар билан бугунги кунни солиштирамиз. Лекин бугунни нафақат ўтган асрлар билан, балки кечаги кун билан солиштирганда ҳам фарқ сезиларли бўлади. Инқилоб берган неъматлар ичида энг табарруғи аёл озодлигидир. Инқилоб шарқ аёлини тўрт девор ичидан олиб чиқди. Янги ҳаёт эркак ва аёл ўртасида янгича муносабат туғдирди. Бу буюрувчи билан итоат этувчи ўртасида ёки кучли жинс ва ожиз жинс ўртасидаги муносабат эмас, балки ҳамкор ва ҳамдард инсонлар ўртасидаги муносабатга айланди. Бундай алоқа ўз навбатида оилавий бахт туйғусини янада юксакка кўтарди, такомиллаштирди. Ҳокимлик ва итоатгўйликка қурилган турмушда бахтнинг ўзи бўлмайди. Оилада ва ишда, ижтимоий ҳаётда аёл эркак билан тенг ҳуқуққа эришди. Лекин тенг ҳуқуқлилиқ эркак ва аёлнинг оиладаги ўрнини алмаштирмайди. Ҳар қайсисининг ўз ўрни бор. Тенг ҳуқуқлилиқ ўртадаги чегарани мутлақо бузиб ташлаш деган сўз эмас. Ҳар қандай сунъий ўзгартишлар, сунъий тенгликлар оилани талафот сари бошлайди. Айтилик, ўзимизни табиатдан кучли фаҳмлаб унинг асрий, табиий оқимини бузиб сохта ўзгаришлар киритмоқчи бўлсак, у бизни омонсиз жазолайди, қасос олади. Жамият ҳам. Демак, оилада ҳам шу табиий оқимга риоя қилишимиз керак. Ҳар бир кеманинг дарғаси битта бўлганидек, оила кемасининг бошқарувчиси ҳам битта бўлади. Неча юз минг йиллик тарихнинг тажрибаси шуни кўрсатганки, бу вазифа эркак зиммасига тушган. Эркак шу вазифани уддалаган хонадонда файз аримаган. Ои-

лада отанинг ўз мавқеи, фарзандларга таъсир кучи, мураббийлик қобилияти бўлиши керак. Ана шу мавқени таъминлашда аёлнинг роли катта. Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам хотин. Аёл оқила ва тadbиркор бўлган, фозила ва андишали бўлган оилада кўпинча отанинг обрўи жойида бўлади. Шунингдек, эр қобилу доно бўлса, аёл бахтли ва малоҳатли бўлади. Бундай оилада фарзандлар отага ҳам, онага ҳам меҳрли бўлиб ўсади. Инсонга хос фазилатлар дунёда кўп, лекин бу фазилатлар ичида эркакларга алоҳида ярашадиган ва аёлларга алоҳида ярашадиганлари бор. Мардлик, тантилик, жасурлик, ўктамлик, шаҳд сўзлик кўпроқ эркакларга ярашадиган фазилат бўлса, мулоимлик, ширинсўзлик, назокат кўпроқ аёлларга ярашади. Аёлнамо, ўта юмшоқ эркак киши кўзига қандай хунук кўринса, «эркаклаб» кетган аёл ҳам шундай хунук кўринади.

— Қадимда аёллар деҳқончилик қилгани далага, эркаклар эса овга чиқиб кетишар экан... Баъзан пахтазорларни айланганимизда далада эркаклардан кўра кўпроқ бошлари лолалардек эгилган меҳнаткаш, деҳқон аёлларга дуч келамиз. Буларга яратилаётган шароит ҳамма жойда бир хилми? Сизнинг халқимиз ҳаётидан суюниб, куюниб ёзилган шеърларингиз кўп. Шулардан бири — «Бизлар ишляпмиз» пахтакорларимизнинг сермашаққат ҳаёти ҳақида. Шунинг учун ҳам умумхалқ аҳамиятига молик яна бир масалада фикрингизни билмоқчи эдик. Бу пахтага қўлланилаётган химикатлар масаласи. Бу «дори»лардан узоқдаман... деб ўйловчилар бўлса янглишади. Негаким, бу масофа билмас заҳарлар ҳар қандай ёмонлик каби кўриниб ё кўринмай ўша одамнинг хонадонига кириб келади. Партиямиз ҳақиқатни бор овоз билан ошкор айтишга даъват қиляпти. Катта анжуманларда қатнашаётган делегат аёлларимиз, пахтакорларимиз, жонкуяр коммунистларимиз ҳам негадир бу ҳақда индамай келишди. Сиз нима дейсиз, бу борада биз эркакларнинг ҳам «ов»имиз чўзилиб кетмаяптими?

— Аёл ҳақида, унинг жамиятдаги ўрни ҳақида сўз кетганда киши беихтиёр чуқур ҳис қилинмаган, ўрганиш бўлиб қолган гапларни айтиб юборишдан чўчийди. Давр ўзи кўпроқ эришилган ютуқлардан кўра камчиликлар ва қийинчиликлар ҳақида гапиришни талаб қилиб турибди.

Мен ҳам республикамиз далаларини айланганимда ёзнинг жазирамасида ҳам, кеч кузнинг саҳарги изгири-нида ҳам пахтазорда кўпроқ аёлларни кўраман. Улар қадларини букиб ўт юлаётган, чопиқ қилаётган ёки пахта билан тўлдирилган қопларни бошларига қўйиб хирмонга қараб кетаётган бўлади. Аёлларнинг даладаги меҳнати, бир кунлик иш вақти тонг қоронғусидан шом қоронғусигача. Уй-рўзгорнинг бир хил юмуши, оғир меҳнат уларнинг пешоналарига ва қўлларига жуда эрта ажин тортади. Эски вақтда аёл ўттизда ўтин бўлади, дер эдилар. Янги турмуш бу мақолни инкор этган бўлса ҳам, бугунги кунда шаҳарлик аёл билан дала меҳнатига банд бўлган аёлнинг ҳаёти ва қиёфаси тафовутлидир. Бу тафовут фақат меҳнатдангина иборат эмас, бунда турмуш маданияти деб аталган, иш шароити деб аталган, оддий тиббиёт тили билан айтганда «умумий санитария» деб аталган омиллар ҳам бор. Буларнинг устига пахтазорга сочиладиган соғлиқнинг, умрнинг эгови бўлган, наслнинг зарари бўлган бутифос каби химикатлар ҳам бор. Вақт келади, инсон учун зарарли бундай химикатлар ўрнини бошқа безарар, самарали дорилар, препаратлар эгаллайди. Келгуси авлодлар биз қўллаётган химикатларни билмайдилар. Улар ўшанда бизнинг ҳозирги бу ишимизни зинҳор қаҳрамонлик, фидойилик деб эмас, балки нодонлик деб атайдилар, биз бугун шулардан еримизни ва элимизни, биринчи навбатда аёлларимизни тезроқ ҳалос қилмасак, келажак бизни кечирмайди.

«МИНГ АСРЛАР ИЧРА ПИНҲОН...»

(Ёзувчи Нурулло Отахонов билан суҳбат)

Н. Отахонов. Эркин ака, жамият тараққиётининг ҳар бир босқичида рўй берадиган ҳар бир ҳодисага халқ адабиётдан жавоб излайди. Ўзи суйган, эътиқод қўйган ёзувчи ё шоирнинг фикрини билгиси келади. Айни чоқда, ижодкор ҳам фақат бадиий асарлари ёрдамида эмас, балки ўз ўқувчиси билан бевосита мулоқот воситасида ҳам кўнглидаги гапларни ўртоқлашишга эҳтиёж сезади. Шу маънода бугунги суҳбатимизни ҳар икки томоннинг табиий эҳтиёжи маҳсули десак бўлади. Бу суҳбатга атай махсус тайёргарлик кўрмадимки, мабодо дилингизда йиғилиб қолган гапларингиз бўлса...

Эркин Воҳидов. Унда халқимиз тарихи, урф-одатлари ва уни сақлаб қолиш тўғрисида, динга қарши кураш нимаю яхши урф-одатлар нималиги ҳақида, айни шу масалада баъзан рўй бераётган «чапаевчилик» хусусида... гаплашсак...

Н. О. Марҳамат. Мавзу ҳам, мана, ўз-ўзидан чиқиб қолди: ижтимоий онгни қайта қуриш йўлида республикамизда амалга оширилаётган ишлар, бундаги ютуқлар, хатолар...

Э. В. Аввало шуни таъкидлаш керакки, КПСС Марказий Комитетининг машҳур апрель Пленумидан кейин ўтган вақт ичида одамларнинг дунёқарашини ўзгараётгани, янгича фикрлашга кўникиш бошлангани энди-энди сезиляпти. Жамият қийинчиликлар билан, янглишиб, хатоларини тuzатиб, тобора янгича онгни барқарор қилиш йўлида курашяпти. Бошланган бу катта ҳаракат — жамиятни тўла демократиялаш, экономика ва мафкура-

ни қайта қуриш, ўзимизнинг ҳолатимизга тўғри баҳо бера олиш ҳаракати тўхтамаслиги, орқага қайтмаслиги керак. Энди ортга йўл йўқ.

Адабиётда ҳам биз дабдабадан, уйдирмадан, йўғимизни бор қилиб кўрсатиш касаллигидан қутула бошладик, йиғинларимиз ростгўйлик руҳида ўтадиган бўлиб қолди. Ҳақиқат қийинчиликлар билан бўлса ҳам ғалаба қилипти. Демократиялаш даврининг белгиси шундан иборат бўлиб қолдики, давлатнинг умумий сиёсати — иттифоқ миқёсида ҳам, республика миқёсида ҳам — тор доирадаги раҳбарлар, сиёсатдонлар эмас, ижтимоий фикр белгилайдиган бўлди. Бу ижтимоий фикрни шакллантиришда эса, ёзувчининг овози, сўзи ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ҳар бир таниқли шоир ё ёзувчининг орқасида кўпминглик, балки кўп миллионлик хайрхоҳ кишилар туради. Умуман, шуни айтиш керакки, ҳозирги кунда жамиятимизда рўй бераётган барча ижобий ўзгаришлар — демократиялаш, қайта қуриш, турғунликка исён, хуллас, бутун бир инқилобий ҳодисалар адабиётимиз негизида, ҳозирги замоннинг пешқадам ижодкорлари яратган асарлар негизида етилди. Қайта қуриш аввало ҳаётий зарурат, бизга ундан бошқа йўл йўқ. Бошқаси ўзимизни ўзимиз инқироз жарининг ёқасига олиб бориб қўювчи йўл эди. Бу ҳақда бонг урганлар Василий Шукшин, Чингиз Айтматов, Евгений Евтушенко, Андрей Вознесенский, Валентин Распутин, Васил Биков ва бошқаларнинг, ўзимиздан Абдулла Қаҳҳор, Одил Ёқубов, Темир Пўлатов, Абдулла Орипов, Омон Маъжон ва улардан кейинги бўғинга мансуб истеъдодли ёшларнинг ижодига бир назар ташлашнинг ўзи кифоя. Бундай фидойи ижодкорлар ҳар бир халқнинг адабиётида бор. Чунки адабиёт ҳамма замонларда халқ виждонининг овози бўлган, ҳозир ҳам шундай. Бизни мамнун қилаётган нарса — кейинги вақтларда мамлакат раҳбарлари ёзувчиларнинг фикрига, демакки, кенг жамоатчилик фикрига кўпроқ эътибор билан қулоқ солмоқдалар.

Инқилоб йилларида яшаб ижод қилган, шахсий ҳаётларида, ижодларида ўша мураккаб даврнинг бутун қарама-қаршиликлари акс этган бир қанча ёзувчи-шоирларимизнинг тикланиши, улар асарларининг чоп этилиши, ижодлари ўрганила бошланиши, қадимий обидаларни тиклаш ва сақлаш йўлидаги саъй-ҳаракатлар, яна бошқа кўп савоб ишлар ёзувчилар жамоатчилиги ўрта-

га қўяётган ва ҳукуматнинг қўллаб-қувватлаши натижасида амалга оширилаётган ишлардир.

Халқимизнинг жуда қадимги байрами Наврўзни таомилдан чиқаришга асоссиз уринишлар бўлди. Бу уринишларнинг муваффақиятсиз тугаганини, Наврўз байрамининг қайта тикланишини ҳам мен ёзувчилар жамоатчилигининг катта ғалабаси деб ҳисоблайман.

Н. О. Мана, инқилоб йилларида яшаб мураккаб ижодий йўлни босиб ўтган, айрим сабабларга кўра ижодлари ҳам, ҳаётлари ҳам ўрганилмай келинган ёзувчи ва шоирлар тўғрисида гапирдингиз. Маълумки партиянинг олий раҳбарлари кейинги пайтларда, «тарихнинг ҳеч бир оқ саҳифаси бўлиши мумкин эмас», дейишяпти, яъни буни адабиётга татбиқ этсак, ҳар бир даврни, ҳар бир ижодкорни, унинг ютуқ ва камчиликларини халқ билсин, деганидир бу. Масаланинг бундай қўйилиши гоят ибратлидир. Шу маънода инқилоб арафаси ҳамда инқилобнинг дастлабки йиллари яшаб фаол ижод қилган адибларимиз тўғрисида кўп нарсаларни билмаслигимиз таъвишланарли ҳол. Аксига олиб, шу даврлар адабиётини биз жуда сусткашлик билан ўрганаётганга ўхшаймиз. Албатта, бир қанча ёзувчи, шоир, адабиётшунос олимларнинг эзгу ҳаракатлари туфайли мураккаб даврнинг энг мураккаб ижодкорлари бўлмиш Чўлпон билан Фитратнинг адабий меросини ўрганиш бўйича махсус комиссия тузилди, асарлари ўрганилмоқда, эшитишимизча, китоблари нашр қилиниш арафасида. Лекин гап ҳозир бошқа ёқда. Таниқли адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов бундан анча йиллар илгари Чўлпон ҳаёти ва ижоди ҳақида мўъжазгина, бироқ илмий жиҳатдан асосланган мақола ёзган экан. Республика журналларидан бири уни эълон қилишга тайёрлабди, бироқ... гранкага терилган ҳолида қолиб кетибди. Ваҳоланки, ўша мақола (мен уни хизмат юзасидан яқинда ўқидим) чинакам партиявий позицияда туриб ёзилган эди. Рус адабиётидан биргина Н. Гумилёв масаласини олиб кўрайлик. Таниқли шоир Евг. Евтушенко унинг ҳаёти ва ижоди ҳақида қисқа лўнда мақола ёзиб чиқди, шу билан кенг жамоатчиликни ҳам муҳокамага тортди. Чинакам ошкоралик шу эмасми, ахир? Бизда эса, аксинча: ҳаммамиз комиссиянинг оғзига қараб туришга мажбур бўляпмиз. Комиссия иш кўраётган маҳал мақолалар ҳам чиқиб турса, жамоатчиликнинг ҳам фикри ўрганилса, ҳисобга олинса яхши эмасми? Эркин ака, мен буни сиз

ана шу комиссиянинг бир аъзоси бўлганингиз учунгина эмас, балки халқимизнинг катта шоири бўлганингиз учун ҳам сўраётиман.

Э. В. Аввало, марказий матбуот саҳифаларида, ўзимизнинг Ёзувчилар союзимиз йиғинларида бу хусусда кейинги пайтларда анча адолатли фикрлар бўлаётганини айттиш керак. Лекин барибир саволингиз ўринли: Н. Худойбергановнинг мақоласи ҳам ўзимизда эмас, Москва журналларида босилди, союздаги йиғинларда бўлаётган гаплар эса тор доирада қолиб кетмоқда. Бизнинг матбуотимизда бу хусусда кенг фикр алмашувнинг бошланмаётганига сабаб, менимча, бундай: биз ҳали ҳам юрагимиздаги хадикдан халос бўлолмаётимиз, ҳали ҳам ўта мулоҳазакормиз, нималардандир истиҳола қиламиз, «Юқори нима деркин?» деган савол миямизни пармалаб туради, фикрларимизни айрим юқори мартабали кишиларнинг фикрига мослаштиришга ҳаракат қиламиз, қарашларимиз компасини ҳақиқат қутбига эмас, юқори даргоҳларга тўғрилашга интиламиз.

Чўлпон билан Фитрат ижоди ҳақида очиқ фикр алмашув қилиш керак, деган фикрингизга қўшиламан. Негаки, бу хусусда тузилган комиссиянинг фаолияти ёпиқ суднинг ишига ўхшамаслиги керак. Ҳеч кимга сир эмас: Чўлпон, Фитрат, Боту ва шуларга ўхшаш 20—30-йиллар адабиёти вакиллари тузумимиз душманлари деб эълон қилганлар ҳақиқатнинг юзага чиқишига, бу ёзувчилар асарларининг чоп этилишига тарафдор бўлмайдилар. Ундайларнинг дунёқараши ўз вақтида ҳукмрон дунёқараш бўлган эди, ҳозир замон ўзгариб, кенг ошкоралик даврида улар панага ўтдилар, холос. Кенг жамоатчилик фикрининг зўри билан бу ҳодисага чидашлари мумкин, лекин асло эски қуроллари ташламайдилар. Бу тоифа шахслар ўзларининг мансабпарастлик, шуҳратпарастлик йўлидаги ғаразли манфаатларини адашганларга қарши кураш асосига қурганлар, ўзларини уларга қарши қўйиб, гўё совет ҳокимиятини душманлардан ҳимоя қилиб қолган одам бўлиб обрў ва мартаба орттирганлар. Киши ўз умрини бағишлаган маслакдан қайтиши жуда қийин.

Чўлпон билан Фитрат ҳақида менинг фикрим (бу ҳақда Ёзувчилар союзининг пленумларидан бирида айтганман) бундай: улар инқилобнинг мураккаб даврида яшаганлар, дастлаб социалистик революцияни тўғри тушуниб етмаганлари ҳам рост, бу жиҳатдан уларнинг

ижодий йўли И. Бунин, М. Цветаева, С. Есенин ижодий йўлига ўхшаб кетади. Айни чоқда, Чўлпон билан Фитрат ижодининг баркамол даврида жамият тараққиётининг янги босқичини тўғри англаб олганлар. Чўлпон инқилобни улуғловчи шеърлар ёзди, «Интернационал»ни таржима қилди. Улар ижодини ўрганиш билан биз кўп нарса ютамиз: аввало, ғоявий муҳолифларимизнинг қўлидан бир пайтлар ўзимиз бериб қўйган қуролри қайтиб олган бўламиз. Чўлпон билан Фитрат уларга эмас, бизга хизмат қилиши лозим. Бу ёзувчиларнинг мероси шундай хулоса чиқаришга асос беради. Иккинчидан, ҳақиқатни юзага чиқарган, илмда ҳам ошкоралик принципини амалга оширган бўламиз. Учинчидан, бу каби зиддиятли ижодкорларнинг меросини илмий жиҳатдан ўрганмай келганимиз фазилат эмас, балки нуқсондир. Адабиёт оламида ҳеч ким, ҳеч қандай ҳодиса ҳеч қачон унутилмаслиги керак!

Адабиёт факти сифатида бу адибларни юзага олиб чиқиш, баъзилар ўйлаётганидек, Ҳамза ва Айнийларнинг қадрини пасайтирмайди, аксинча, шундай мушкул, мураккаб замонда тўғри йўл топа олганлари, инқилобни дастлабки кунлариданоқ олқишлаганлари учун бу сиймоларни кўз олдимизда яна ҳам улуғлайди. Қолаверса, инқилобнинг мураккаб йилларида адашган зиёлиларни биз бугунги кунимизнинг кўзи билан қараб айбламаслигимиз лозим. Ахир, инқилобнинг 70-йилида ўзимиз қанчадан-қанча хатога йўл қўймоқдамиз.

Шу муносабат билан мен яна бир фикрни ўртага қўймоқчиман. Биз классик адабиётимизга муносабатда адабиётга синфий, партиявий кўз билан қарашни жуда жўн, юзаки талқин қилиб, классик шоирларимизни прогрессив ва реакцион, диний-мистик ва демократ, сарой шоири ва халқ шоирига бўлиб чиққанмиз. Ўзимизча уларнинг ўрталаридан «аниқ» чегара ҳам тортиб қўйганмиз. Масалан, Аҳмад Яссавий ва Сўфи Оллоёр гирт диний-мистик шоирлар, Машраб эса гўё юз фоиз даҳрий, бир муҳитда, бир шароитда ёнма-ён ижод қилган Фазлий-реакцион, Нодирабегим билан Увайсий-прогрессив... Не курашлар билан Заҳриддин Бобурни ўзимизнинг шоир қилиб, унга муҳолиф томонда турган, «Шайбонийнома»нинг муаллифи Муҳаммад Солиҳга менсимай қараймиз. «Бизникилар» ва «бегоналар» деб бундай сунъий ажратиб чиқиш адабиётнинг партиявийлиги ва синфийлиги ҳақида марксизм ва ленинизм классиклари-

нинг фикрларини юзаки, жўн тушунишдан бошқа нарса эмас. Бу ҳақиқий илмнинг принципларига ҳам хилоф ишдир. Яна рус адабиёти тарихига мурожаат қилайлик: рус адабий жараёнида бундай сунъий ажратишлар, ярмининг бошини силаб, ярмини уртўқмоқ қилишлар йўқ. Адабиёт тарихида ҳар кимнинг ўз ўрни бор. Умуман, ўтмишни қадрлаш ҳам табаррук туйғу.

Юқориди саналган йирик шоирларимиз ижодини улар яшаган муҳит, ижтимоий шарт-шароит билан боғлиқ ҳолда тарихан холис ва ҳаққоний, ҳар тарафлама ўрганишнинг, ижодга, ижодий меросга муносабатда кўникилган қуюшқонлардан чиқишнинг пайти етмадимикан?

Н. О. Адабиётимиз тарихига бундай енгил-елпи муносабат халқимизнинг қадимги урф-одатларига нисбатан ҳам билдирилаётган баъзи палапартиш муносабатларга ўхшайди. Адабиёт асрлар давомида халқ яратган барча маънавий бойликнинг меросхўри, ундан баҳра олиб камол топади. Халқнинг узоқ йиллар яшаб келаётган яхши удумлари элнинг бойлиги, бинобарин адабиёт ва санъатнинг ҳам баҳра олгучи булогидир. Ушундай урф-одатларга сизнинг муносабатингизни билишни истар эдим.

Э. В. Аввал иллатлар тўғрисида гапирсам... Бизда шундай одатлар борки, улар ўз вақтида керакли, ҳатто жуда мўътабар бўлган бўлса ҳам, ҳозирги кунга келиб анча эскириб қолган. Тўй ва азалар билан боғлиқ жуда кўп ортиқча удумларимиз тўғрисида матбуотда кўп гаплар айтилди. Шунга қарамай, ундай удумлар ҳали ҳам сақланиб қолмоқда. Мен одатларимиз ҳақида телевизордаги бир суҳбатда шундай мисолни келтирган эдим: баъзи халқларда қиз олиб қочиш одати бор — уйланадиган йигит қаллиғини албатта олиб қочиши керак. Бундай усул қизнинг шаъни учун керак деб ҳисобланади. Бу одат балки тенгсизлик замонида ўша тенгсизликка қарши муҳаббатнинг исёни сифатида дунёга келгандир, лекин ўша халқларда бу ҳозир ҳам сақланган. Фарқи — қадимда отга миндириб олиб қочилган бўлса, ҳозир «Волга»да... Қиз-йигит бир-бири билан танишиб, қудалар бир-бирлариникига борди-келди қилиб юришиб, тўйнинг вақти-соати белгилангандан кейин ҳам қиз барибир олиб қочилади. Бу ҳақда ўша халқларнинг ўзи тўқиган латифа ҳам бор: йигит қиз яшайдирган болохона деразасига нарвон қўйиб чиқибди-да:

«Қани, юр, сени олиб қочгани келдим», дебди. Қиз ташвишланиб: «Секироқ гапир, ота-онам уйғониб қолади», деса, «Хотиржам бўл, ота-онанг пастда нарвонни ушлаб туришибди», дермиш..

Бундай одат бизга қандай кулгили туюлса, бизнинг баъзи одатларимиз ҳам четдан қараганда шундай кулгили туюлади. Қелинга қилинадиган сарполарнинг ҳаддан ташқари кўплиги, мол ёйиб уларни кўз-кўз қилиш айниқса ҳозирги замонда жуда гайритабiiй кўринади. Аслида бу одат турмушга берилаётган қизнинг янги рўзгор учун энг керакли ашёларини, бир сидра кийимини тахт қилиб қўйишдек ота-она бурчи сифатида дунёга келган бўлса, бора-бора бизнинг замонамизга келиб у манманликка, кимўзарликка айланиб кетди.

Н. О. Аслини олганда, тўй ва маъракаларни дабдаба билан ўтказиш, ўлар-тириларга қарамай мол йиғиш, буюмга қул бўлиб қолиш одатлари халқимизга хос хислат эмас эди, менимча. Демак, уларни урф-одат деб аташ ҳам ғалати. Серфарзанд халқимизнинг ўтмишда камтар-камсуқум ҳаёт кечирганини, тўй-маъракалар ҳам шунга яраша камтарона ўтказилганини, ўртада бир ко-са сув билан никоҳ ўқитилгани тўғрисидаги ҳикоятларни эслайлик... Мени бошқа нарса ажаблантиради: бир ҳовуч бойлар доирасида туғилиб урчиган ярамас иллатлар қандай йўл билан бутун халқ орасига ёйилиб кетган экан? Қачон урф-одат тусини олдийкан? Биз эскилик сарқити тўғрисида кўп гапирамиз, лекин нимага «янгилик» сарқитлари ҳақида лом-мим демаймиз? Ор-тиқча дабдабалар, исрофгарчиликлар, мешчанлик, табиатга ёмон муносабатда бўлишлик — булар нисбатан янги сарқитлар эмасми? Буларни биргина «тўқликка шўхлик»нинг мевалари деб тушунтириш масаланинг мураккаблигини хаспўшлашдан бошқа нарса эмас. Сарқит эскиники бўладими, янгиники бўладими — барибир сарқит. Унинг пайдо бўлиш илдизини рўйирост очмасак, пухта ўрганмасак ёки нотўғри тушунтирсак, унга қарши самарали кураша олмаймиз. Уйлаб қаралса, айрим иллатлар («одатлар» дегим келмади) халқ орасига жуда оддий йўл билан осонгина киради. Дейлик, биронта пулдор кимса тўй ёки маърака қиляпти. Келиб-кетувчиларга шу пайтгача биттадан чит рўмол берилган бўлса, ҳалиги пулдор (порахўр, ўғри, қаллоб десам ҳам бўлади) ўша чит рўмолнинг учига пул тугиб беради. Бир сўмдан берилган бўлса, у уч сўмдан беради. Таъзиячи-

ларга шу пайтгача биттадан совун тарқатилган бўлса, у ёнига бир юмалоқдан чой ҳам қўшади. Кейин пиёла, ко-са, чойнак... Шу билан қорабсизки, кейинги тўй ё маъракада бу «янгилик» манфаатдор шахсларнинг фаоллигию маҳалла қўмиталари вакилларининг лоқайдлиги оқибатида мажбуран қонунлашади. Муҳр ҳам тайёр — «халқнинг урф-одати». Унга қарши курашнинг мураккаблашиши шундан бошланади.

Менимча, Эркин ака, сарқитнинг урф-одатга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Урф-одатнинг олдига «салбий», «ёмон» деган сифатларни қўшиб айтсак ҳам, қулоққа эриш эшитилади. Чунки урф-одат — халқнинг зийнати. Зийнатга қарши курашиш эмас, уни асраб-авайлаш, сарқитлардан тозалаш лозим. Дунёдаги ҳар бир халқнинг фақат ўзига хос урф-одати бўлгани маъқул-ку, ахир. Ҳаётнинг гўзаллиги ҳам халқларнинг ранг-баранглигида эмасми?

Элга заррача зиён етказмайдиган, аксинча, уни бе-зайдиган, шу элнинг ўзига хослигини кўрсатадиган урф-одатлар ҳамини қўллаб-қувватланишга муҳтож. Масалан, хонадонларда баҳор кунлари сумалак қилиш анъанаси бор. Сумалак одатда бир кеча-кундуз давомида пиширилади. Шу анъана районларда оммавий йўлга қўйилса, сумалак тайёр бўлгунча ҳар хил спорт ўйинлари, халқ ўйинлари ташкил қилинса, марказий телевидениедан ўртак олиб бизнинг телевидениемиз ҳам бунда фаол қатнашса, ниҳоят сумалак пишгач, райком секретари, ижроқўм райси ё улардан ҳам каттароқ лавозимдаги кишилар иштирокида эл дастурхонига тортилса, ўйин ғолибларига турли совринлар тарқатилса... буларнинг нимаси ёмон?! Хуллас, урф-одатларни сарқитлардан тозалаб, халққа манзур анъанага айлантириш ўзимизнинг қўлимизда. Озгина ақл билан ёндашиш талаб қилинади, холос.

Э. В. Цивилизациянинг салбий оқибатларидан бири ва энг ташвишланарлиси — халқ ва элатлар ўзларига хос хислатларини йўқотиб, бутун дунё бир қолипга тушиб бормоқда. Бамисоли меъморликда ҳар миллатнинг ўзига хос бинолари, қурилишлари ўрнига бир турдаги «қўндаланг ғиштлар» тизиб ташланаётганидек, турли халқлар ўртасидаги фарқ ҳам тобора йўқолмоқда. Алишер Навоий замонида чалинган чолғу асбобларининг қанчасини биламиз ва ишлатамиз, узоқ замонларда яратилган халқ қўшиқларининг қанчаси ёдимиздан, китоб-

ларимиздан жой одган, болалигимизда кўрган тўйлардаги сочқи сочишлар, аёл базмидаги тортишмачоқ, келин томон ва куёв навкарлари ўртасидаги айтишув ўланлари қани? Унинг ўрнига тўйларимиз мажлисларга, сўзамолларнинг мусобақасига айланиб кетмоқда. Ҳаттоки ўз хонадонимиздаги тўйда ўзимиз ўйнаб-яйраш ўрнига пул бериб раққосаларни ўйнатиб қўямиз.

Халқимизнинг «минг асрлар ичра пинҳон...» яшаб келаётган жуда табаррук урф-одатлари — биз сақлаб қолишимиз керак бўлган ўзимизнинг миллий белгиларимиз кўп. Катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат, қариндош-уруғлар ўртасида бир-бирларига самимий оқибат, қўни-қўшни ўртасидаги меҳр, бир-бирларини билиш, яқинлар ўртасида борди-келди қилиб туришлар, ўзини ҳам, ўзгани ҳам таниш, инсоф, диёнат, ҳар нарсага ҳалол-пок муносабатда бўлиш кабилар ўшандай белгилардандир.

Мана, биз маҳаллада яшаймиз. Маҳалламизда ўзбекчиликнинг яхши одатлари анчагина сақланган: қўни-қўшни кирди-чиқди қилиб туради, бир-бирининг ҳолидан хабар олади, яхши-ёмон кунларида ёнда туради. Афсуски, шундай белгиларни мен ҳамма жойда ҳам кўрмайман. Шаҳар ўртасидаги бир танишимнинг уйига қидириб бориб, ён подъездда яшайдиган одамлардан суриштириб, уни танимасликларини билдим. Бир-бири билан иши бўлмаслик, бир-бирини танимаслик менга ўрмондаги бўриларнинг ҳаётига ўхшаб кўринади. Дунёдаги барча қабоҳат — ўғрилиқ, фаҳш, қотиллик ёнма-ён яшаётган одамларнинг бир-бировларини танимаслиги, билмаслиги, бир-бирлари билан иши бўлмаслигидан келиб чиқади.

Болалигимда Тахтачулнинг Тарновбоши маҳалласида сирпанчиқ учиб юриб, қўшнимизнинг боласи билан ниманидир талашиб уришиб қолганман. Шунда ўзимизнинг маҳаллалик бир қария иккаламизни ажратиб насиҳат қилгани қулоғимдан чиқмайди. «Болаларим, биласизларми, сизлар қандай яхши онла фарзандисизлар? Иккалангизнинг ҳам отангизни эл-юрт ҳурмат қилади. Бунақа оиладан уришқоқ болалар чиқса ёмон бўлади. Қани, дарров ярашинглар-чи», деб бизни яраштириб қўйган эди. Биз кўча-қўйда катталарга салом бермасдан ўтмаслик, уларнинг олдида энгил-бошимизни тузатишга, одоб сақлашга ҳаракат қилардик. Чунки маҳалланинг ҳар бир кишиси бизга: «Э, фалончи, нима қилиб

юрибсан? Нега мактабга бормадинг? Нега дарс таиер-ламаздан ёнгоқ ўйнаб юрибсан?» деб қолиши табиий бир ҳол эди. Ҳозир афсуски бундай одатлар йўқолиб бормоқда. «Нима ишим бор?» ёки «Нима ишини бор?» қонуни билан яшаш жамиятимизнинг офати десам бўлади. Аслини олганда, социалистик жамият билан капиталистик жамиятнинг асосий фарқи ҳам одамнинг одамга бўлган муносабатига-ку!

Инглиз ёзувчиси Жеймс Олдрижнинг «Сўнги дюйм» асари асосида яратилган фильмда бир қўшиқ бор. Уша қўшиқ мана бундай сўзлар билан тугайди: «Сизлар билан менинг нима ишим бор?» Ана, капитал дунёсининг фалсафаси. Социалистик жамият эса инсоннинг инсонга бўлган меҳру оқибати асосига қурилган жамиятдир.

Қадим урф-одатларимиз билан боғлиқ яна бир белгиси айтиб ўтмоқчиман. Халқимиз азалдан ялпи саводли бўлмаган бўлса ҳам, жуда катта ички маданиятга эга халқдир. У ҳозиргидай кўчада нон чайнаб юрмаган, сувга ахлат тўкиш нарёқда турсин, ҳатто тупурмаган, йигит билан қиз кўча-кўйда эл кўзи олдида муҳаббатларини намойиш қилмаган, аёллар ҳузуридагина эмас, умуман оғизга шалоқ сўз олиб гапириш урф бўлмаган; китоб қанчалик қадрланганини ҳаммангиз биласиз. Бундан ташқари, олим бўлсин, деҳқон бўлсин, косиб бўлсин, у ўзининг етти пуштини билган. Ўз фарзандига аждодининг шажарасини тушунтириб қолдирган. Ота-боболарнинг ким бўлганини билиш инсоннинг ички бир ғурури учунгина эмас, балки аждодлар олдидаги масъулият учун ҳам керак. Ҳаётини тажриба бир авлоднинг умри билангина камолотга етмайди. Ҳаёт тажрибасини кўп авлодлар яратади. Аждодларни таниш уларнинг тажрибасини давом эттириш ҳамдир.

Қолаверса, тиббиёт ҳам кейинги вақтлар ирсият билан боғлиқ хасталикларни эътибор билан ўрганмоқда. Бизнинг кўп хасталикларимиз — аждодларимиз ҳаёт тарзини билмаганимизда. Авлоддан авлодга ўтувчи ўғитлардан ажралиб қолганимизда.

Ота-онадан фарзандга фақатгина қон, шаклу шайил, овоз эмас, балки турли хил меҳнатга, фазилатга ёки иллатга шайиллик ҳам ўтади. Қадимдан турли касблар отадан фарзандга, фарзанддан набирага ўтиб келганининг боиси ҳам шундан. Муайян ҳунарга шайиллик ирсият бўлган. Деҳқон етти пуштим деҳқон ўт-

ган деб, заргар бобоқалоним фалончи заргар бўлган деб, табиб аждодларим икки юз йил табиблик қилган деб фахрланганлар. Касб номи билан боғлиқ маҳаллаларнинг бўлгани бежиз эмас. Биз ҳозир негадир фарзанднинг ота касбини давом эттиришига ҳамisha ҳам тўғри муносабатда бўлавермаймиз. Ишчи ёки деҳқон авлодининг ота касбини давом эттиришини қўллаб-қувватлаймиз-у, врачнинг, олимнинг, ташкилотчи одамларнинг фарзандлари ўз отаси изидан боришини қувватламаймиз. Врачнинг ўғли медицина институтига кирса, биолог олимнинг ўғли биология факультетида таҳсил кўрса, буни биз қариндош-уруғчилик, фарзандга илиқ муҳит яратиш деб тушунамиз. Инкор қилмайман, бундай салбий ҳолатлар ҳам бўлиб туради, лекин мен ёппасига бир хилда хулоса чиқаришнинг хунук оқибатлари ҳақида гапираётиман. Бирор илмга ва ҳунарга мойиллик ҳам қондан қонга ўтади, дедик. Бугина эмас. Уша фарзанд тарбия топган муҳит, китоблар дунёси, оиладаги суҳбатлар унда муайян лаёқатни тарбиялайди. Бу масалани жаҳл билан эмас, ақл билан ўйлаб кўришимиз керак. Айниқса, бизнинг жамиятимизда, ишчи, деҳқон ва зиёли ўртасидаги фарқ деярли қолмаган бир шароитда, жамиятимиз келажagini ўйлаб тўғри муносабатда бўлмоғимиз лозим. Лекин бу гапни албатта деҳқоннинг боласи деҳқон, ишчининг боласи ишчи, зиёлининг боласи зиёли бўлиши шарт деб тушунмаслик керак. Биз деҳқон болаларидан чиққан академикларни ишчи фарзандларидан чиққан улкан ёзувчиларни биламиз. Шунингдек, жуда катта зиёлиларнинг фарзандлари ҳеч бир касбга лаёқатсиз, ношуд ва ландавур бўлиб ўсганларини кузатганмиз. Ҳамма гап инсонга индивидуал муносабатда бўлишда, қобилиятларининг ривожланишига кенг йўл очишда. Кейинги вақтларда бир институтда, бир соҳада ота-бола ишлаётган бўлса, ҳеч нарса билан ҳисоблашмасдан улардан бирини ишдан бўшатиш ҳоллари рўй бермоқда. Тасаввур қилинг: буюк авиаконструктор А. Н. Туполевнинг ўғли — ҳозирги Бош конструктор А. А. Туполев отасининг ёнида турмаганида, шоир Ҳамзат Цадасанинг ўғли Расул Ҳамзатов ҳозирги баъзи ўртоқларнинг қараши билан Адабиёт институтига қабул қилинмаганида илмимиз, адабиётимиз кўп нарса йўқотган бўлмасмиди?! Узоққа бориб ўтирмайлик: Пўлкан бахшининг ўғли Умарқул Пўлкан, набираси Амирқул Пўлкан ҳам анчагина яхши шоир эдилар,

мана, яқинда абираси Саодатнинг ҳам шеърлари эълон қилинди...

Етмишинчи йилларда ГДР олий ўқув юртлари учун шундай сунъий қарор қабул қилинган. Унга кўра институтларга фақат ишчи ва деҳқонларнинг фарзандлари олинган, зиёлиларнинг болалари эса ҳунар-техника билим юртларигагина кириб ўқиши мумкин бўлган. Немислар ҳазил қилиб ўша вақтда: «Бизда ишчининг набираси ишчи, зиёлининг набираси зиёли бўлади», деб юрардилар. Бу ҳам бирёқламаликнинг кўринишидир...

Кўнглимда анчадан бери айтмоқчи бўлиб юрган яна бир гапим бор: бу — таъзия билан боғлиқ маъракаларимиз ҳақида. Маълумки, янги замон тўй тантаналари, туғилган кунлар, юбилейлар, турли байрамлар билан боғлиқ янгича одатларни урфга киритган бўлса, ҳали таъзияларнинг шаклу шамойили у қадар ўзгармаган. Дафн қилиш одатларимиз юз йил аввал қандай бўлган бўлса, ҳозир ҳам деярли ўшандай. Марҳум хоҳ олис қишлоқлик деҳқон бўлсин, хоҳ раҳбар ёки олим бўлсин, дафн маросимлари қарийб бир хил кечади. Улим ҳамма-нинг бошида бор. Ва у ҳамиша ногаҳондир. Ҳар сафар у сўнгсиз қайғу, алам, изтироб олиб келади. Ногоҳ алам-изтироб бошига тушган одам эса маросим қонун-қоида-сини ўзгартириш ҳақида ўйлаб ўтирмайди. Юрт таомлида қандай бўлса, дафн шундай ўтади. Отадан ёки онадан айрилиб, ўз дарди ва кўз ёшларига кўмилиб турган фарзанд: «Фалон эскича одатни қилманглар, дафнни фалондақа тартибда ўтказамиз», дейдиган ҳолатда бўлмайди. Кейинги вақтларда мен бошига ўлим тушган — отаси, онаси, синглиси ё укасини қабрга қўйган баъзи юқори лавозимдаги кишиларнинг эскича маросим ўтказди деб ишдан олинганини, қувғин қилинганларини эшитдим. Бу ўта шафқатсизлик, нодонлик, ўлганнинг устига тепиш билан баробар ишдир. Бунинг устига, дафн маросими билан боғлиқ янги одатлар ҳали ишлаб чиқилмаган, жорий қилинмаган бўлса... Ҳурматли алломамиз Эркин Юсупов «Советская культура» газетасида ёзганидек, айрим ҳолларда «дўппини ол деса, бош олишлар» рўй берди. Бундай шафқатсизлик шунга олиб келдики, баъзи масъул ишдаги фарзандлар ўз ота-оналари ҳаётдан кўз юмганларида таъзияда қатнашмаслик иложини қидириб қолдилар. Бировлар стационарга ётиб олди, бировлар командировкага жўнаб юборди.

Ўзбекистон Компартияси МКнинг IV ва V Пленум-

ларида республика мафкуравий ҳаётида йўл қўйилган камчиликлар кескин танқид қилинди. Бу камчиликлар, бу бирёқламаликларни айрим шахсларнинг фаолиятидаги нуқсонлар билангина боғлаш ва изоҳлаш тўғри бўлмас эди. Шунингдек, у хатоларни тузатиш ҳам — ҳаммамизнинг ва ҳар биримизнинг зиммамизда.

Н. О. Дин билан хурوفотнинг, сарқит билан урф-одатнинг фарқига бормаслик айрим жойларда, айниқса чекқа районларда, боя сиз айтган «чапаевчилик»нинг авжга минишига сабаб бўлди. Оқибатда таъзияга қатнашган коммунистларнинг масаласи кўриладиган бўлиб қолди. Умуман, Эркин ака, матбуотда, радио-телевидение эшиттиришларида, кўрсатувларида «Коммунист таъзияга иштирок этиши керакми, йўқми?» деган муаммо чиқиб қолганининг ўзи ғалати туюлади...

Ўлимнинг моҳияти битта — жисман ҳаёт сўнади. Дафн маросимларининг руҳи, табиати ҳам мана шу моҳиятга мос. Тўғри, унга ҳам жуда кўп сарқитлар суқилиб кириб, аралашиб кетган. Лекин бу сарқитларга қарши курашни ўлим юз берганида, тобутнинг тепасидагина бошламаслик керак-да. Халқнинг табиатидан келиб чиқиб янгича маросимлар таклиф этилса, халқ уни қабул қилса ва удумга киритса, ким ҳам сарқитларга ёпишиб оларди?!

Э. В. Коммунист — аввало, одам. Демак, у аввало одамийлиги билан ҳаммага ибратли...

Диндорлик ҳақида гап борганда менинг ёдимга буюк француз ёзувчиси Оноре де Балзакнинг «Даҳрийнинг ибодати» деган асари тушади. Даҳрийликда шуҳрат қозонган, илмда камолотга етган, барча динларни инкор қилувчи олимнинг ҳафтада бир марта одамлардан пинҳона ибодатхонага бориб чўқиниб туриши маълум бўлиб қолади. Олимнинг шогирдлари, издошлари аввал бунга ишонмайдилар, сўнг ўз кўзлари билан кўришгач, даҳрийни саволга тутадилар: «Сизнинг эътиқодингиз, таълимотингиз энди нима бўлди? Юзлаб, минглаб одамларни ўз маслагингизга ишонтирган эдингиз, бу ишингизни қандай тушунишимиз керак?» Шунда олим ўз қисматини гапириб беради. Ёшлик йилларини, ишсиз-даромадсиз, оч-юпун аҳволда ўлар ҳолатда ётган пайтида бир марҳаматли одам унга нажот қўлини чўзганини, сўнг илм олиб шу даражага етишига ҳам кўмак берганини сўзлайди. Уша марҳаматли одам ўлимий олдидан унга васият қилиб: «Ёруғ дунёда бирор

фарзандим, ишонган одамим қолмади. Сендан ўтинчим — ҳафтада бир марта менинг арвоҳимни нуқлаб саждагоҳга бориб тур», деган экан. Олим ўз эътиқодига зид бўлса ҳам, ўша яхши одамнинг руҳи олдидаги қарзини унутмасдан, ҳафтада бир марта ибодатхонага қатнаб чўқиниб туради.

Марҳумнинг иззатини жойига қўйиш марҳум учун эмас, кўпроқ тириклар учун керак. Еруғ дунёда яшаб, ўзидан яхши хотирот қолдирган инсон ўлгандан кейин ҳам иззат-икромга, хотирлаб туришга лойиқ. Жаҳоннинг барча халқларида бу одат тирик одамларни дунёда ҳалол яшашга, яхши ном қолдиришга ундайди.

Қадимий Наврўз ўрнига ўйлаб топилган «Навбахор» халққа қанчалик эриш туюлган бўлса, баҳор кунларида янги удумга киритилган Хотира кун шунчалик элнинг ҳурмат ва эътиборини қозонди. Одатда кимсасиз, қаровсиз ҳолда ётадиган қабристонлар обод бўлмоқда. Утганларни ёдлаб туриш тирикларнинг руҳини енгил қилади. Бундай тадбир олқишлашга сазовор.

Бир донишманддан: «Ер юзида тириклар кўпми, ўликларми?» — деб сўрашганида у, ўликлар кўп, деб жавоб қилган экан. «Негаки,— деган экан у,— қалб кўзи юмуқ одамларни ҳам мен ўликлар қаторига қўшаман».

Инсон бир марта яшайдиган умрида қалб кўзи очиқ бўлиб, руҳан мусаффо бўлиб, ўз қадр-қиймати ҳамда ўзгаларнинг қадр-қийматини билиб, эъзозлаб, авайлаб яшаши лозим. Ҳаёт бизни ҳамиша шунга ўргатади.

1987

Дўрмон

ЙЎЛЛАР ВА УЙЛАР

ДУСТЛИК — СЕХРЛИ ҚУДРАТ

Қуёшда табиатнинг юзи ярқирайди, қиёсда ҳақиқатнинг юзи. Биз ҳаёт тарзимизнинг жуда кўп ҳақиқатларига қўникканмиз. Улар биз учун оддий ҳодиса, табиий ҳолатдек бўлиб туюлади. Лекин биз уларни замон ва маконнинг қиёс мезонига қўйсақ бу ҳодиса, бу ҳолатларнинг нақадар улуғ неъмат эканини ҳис этамиз. Озодлик, тенглик, тинчлик, фаровонлик ҳаётимизнинг нормал одатий белгиларидир. Халқларимиз дўстлиги ҳам. Оламга назар солсак-чи, тарихга қиёс қилсак-чи...

Инсоният тарихи кўп қирғинларни кўрган. Қирғинларки, хаёл қилмоқ ҳам даҳшатли. Уйлаш мумкин: Инсоният тарихи халқлар, динлар, маслаклар ўртасидаги адоват тарихидан иборат.

Бир дарёнинг икки қирғоғида ўзга тилда сўзлашувчи ва ё ўзга тангрига сизинувчи ва ё ўзга султонга тобе икки халқ яшаган бўлса, фақатгина ўша тафовут боис ўртадаги дарё қонга тўлиб оқаберган.

Ҳиндистон. Бу заҳматкаш элнинг ички низолар натижасида тўккан қонларига гувоҳ бўлиб бир кўчанинг ўнг ёнида масжид, сўл ёғида бутхона турибди. 1926 йил Калькутта воқеаси ҳамон одамлар ёдида:

Бирахманлар довул қокди,
Фатво берди имомлар.
Кўча тўлиб қонлар оқди
Тўқнашганда имонлар.
Рикшами бу,
Соҳибми бу,
Гадоми ё зодагон —
Фарқсиз,
Фақат — бир ён ҳинду
Бир ён эса мусулмон.

Ҳинду иши таҳқир бўлди,
Муслим иши — таҳдидлар
Бутхоналар вайрон бўлди,
Яксон бўлди масжидлар.
Фарзандидан она айру,
Отасидан қиз, ўғлон.
Будда ҳаққи,
Бос, дер ҳинду,
«Алқасос» дер мусулмон.

Бу аянчли тарихни хаёл қилганимда кўз олдимга Бобур Мирзо замонидаги Урта Осиё тупроғида ҳукм сурган ички низолар, қирғинлар келади.

Уша низо ва қирғинлар эмасмиди бенажот қолган шоирни «ўз юртни қўйиб ҳинд сари» юзлантирган?

Толе йўқки жонима балодиғ бўлди,
Не ишники айладим хатолиғ бўлди.
Уз юртни қўйиб Ҳинд сари юзландим,
Ваҳ-ваҳ нетайин, не юз қаролиғ бўлди.

Бу ғамли тарих, қонли адоватлар гирдобида ўтган асрлар ортда қолди. Дўстлик ва биродарлик ватани бўлган социалистик мамлакатимиз Ҳиндистонга самимият билан қўл узатди. Утган йили давлатимиз раҳбарининг Ҳиндистонга қилган сафари икки буюқ халқ биродарлигининг яна бир ёрқин далили бўлди.

Совет кишилари учун мақтанчоқлик бегона. Лекин ўз она Ватаниннг қудратини ҳис қилиб, унинг олам эли олдидаги обрў ва шонини кўриб фахрланмай бўлмас.

Инқилоб Ватанисан, Ленин мамлакатисан.
Эрксевар халқлар учун энг биринчи мададкор.
Биродарлик мулкисан, дўстлик салтанатисан.
Олам мақтаганида мақтанишга ҳаққим бор.
Осмон гумбази эмас — ғурур тўла кўкрақдир.
Қуёш эса осмонда дўппимдек чамбаракдир.
Ҳаёт уммони аро юртим улкан кемадир,
Бир ул кема аҳлининг жони ҳам, имони ҳам.
Унга аён долға не, офат тўфон нимадир,
Тинчликда кўрмоқ тилар ўзни ҳам, дунёни ҳам.
Олам эли биледи, юртим тинчлик кўрғони,
Бўлмоқ не бахт дунёда шундай юртнинг ўғлони.

Дўстлик бизнинг ҳаётимизга сингиб кетган. Турмуши-миз қонунига айланган. Топганимиз ўртада, меҳримиз, оқибатимиз, фахримиз ўртада. Қолаверса режаларимиз орзуларимиз, заҳматларимиз, қийинчиликларимиз ўртада.

Ватанимиз янги буюк довлар олдида турган шу кунларда сеҳрли қудрат бўлган дўстликни, халқлар дўстлигини шарафлагим келади.

Дўстим!
Шу юксакдан атрофга бир боқ
Нақадар поёнсиз бу мунис

бағир...

Уфқлар ортида кенгликлар
йироқ...

Бу юртнинг ҳаммаси бизники,
ахир!

Бари бизга мерос,
Биз бунда эга.
Қанчалар улўғвор, қанчалар азим.
Улуғ

биродарлик
салтанатиға

Кеп, дўстим,
Бир марта қилайлик таъзим.

1980

МЕҲНАТ ДАФТАРЧАСИ

Кишининг кўзига, одатда, ортдаги йўл яқину олдиндаги йўл узоқ кўринади. Икки мингинчи йил деса, эшитган одам «ў-ҳў, ҳали қайда» дейди. Лекин эллик, эллик биринчи йилларни эслаган киши «кечагина эди» деб гапиради. Ваҳоланки, «ў-ҳў, ҳали қайда» билан «кечагина эди» орасидаги масофа бир хил, чорак аср. Мен бир нарсага қатъий ишонаман: Мана шу мақолани ўқиб турганлар, албатта, икки мингинчи йилни кўрадилар ва 1976 йилни «кечагина эди» деб эслайдилар.

(Мен бу мақолани «Ёш ленинчи» газетаси учун ёзганимни эътиборга олиб қатъий айтдим).

Кейинги йилларда мен турли муносабат билан республикамизнинг, мамлакатимизнинг кўп жойларида бўлдим, кўп одамлар билан суҳбатлашдим. Қаерга бормай дастлаб диққатни тортувчи нарса — қурилиш, қурилиш, қурилиш... Одамларнинг тилида ҳам, дилида ҳам шу сўз. Хоразмда биз самолётдан тушишимиз билан янги муҳташам аэропортни кўрсатишди, у ердан тўғри янги қурилган область драма театри биносини кўрдик — ҳеч муболағасиз айтаман — республика маркази бунақа театр билан фахрланиши мумкин. Андижонда янги қад кўтарган медицина институти қошидаги клиникага бордик. Бунини мўъжиза дейиш кам. Бу клиника эмас, балки энг замонавий тиббий аппаратлар билан жиҳозланган бутун бир шаҳарча. Медицина институти ректори профессор Юсуфбек Отабеков бизни ярим кун бу шаҳар ичида саёҳат қилдирди. Мен бамисоли икки мингинчи йилга сафар қилгандай бўлдим.

Бундай қурилишлар, бундай «минг бир кечалар»дан, киши юрагида азвало шундай Ватанимиз борлиги

учун ифтихор туйғуси пайдо бўлади, кўкрагига келажак боғларининг оромбахш шаббодалари теккандай бўлади.

Биз мана шундай даврда яшайпмиз. Бир вақтлар Сергей Есенин «Замин Дарғаси» деган шеър ёзиб, унда заминни улкан кемага, Ленинни бу кеманинг дарғаси, капитанига ўхшатган эди.

У вақт замон долғали, бўронли эди. Шунинг учун шоир Ерни чайқалиб бораётган кемага, янги жамиятни англаб етмаган кишиларни чайқалишда мувозанатини йўқотганларга қиёс қилган эди.

Бугун шоир тасвирлаган ўша кема — буюк социалистик ватанимиз кемаси дадил ва шитоб билан минг йилларнинг орзуси бўлган жамият соҳиллари сари сузиб бормоқда. Унинг дарғаси коммунистлар партияси. Биз ўша кеманинг ялангтўш эшкакчиларимиз.

Замонимиз кишиларининг меҳнати, ижод соҳиблари учун битмас-туганмас илҳом чашмасидир. Биз шоир ва ёзувчиларнинг меҳнаткаш халқимиз олдида қарзимиз кўп, унинг фидокор меҳнатига лойиқ, юксак диди, тушунчасига лойиқ асарлар битиш бизнинг вазифамиз. Утган йили Пахтабоддаги Энгельс номли колхозда мени фахрий аъзоликка қабул қилиб қўлимга меҳнат дафтарчаси беришганда шу хаёл фикримдан ўтган эди:

Меҳнат дафтарчаси
бердингиз менга,
Меҳнатингиз учун доим
тайёрман,
Қувонмай,
ифтихор этмайин нега,
Демак, энди мен ҳам
қаторда борман.
Мен шеърлар битаман,
ҳар битта шеърим
Қалбимнинг чаноқдай
бир парчасидир.
Шеърят — бу менинг
майдоним, ерим,
Китобим ҳам меҳнат
дафтарчасидир.
Мен ҳам ўз еримда
экиб ўраман.
Менга ҳам ҳосилим
тотлидир болдан.
Мен ҳам шеърим
фарзанд тенги кўраман.
Палтадек асрайман
дўлдан, шамолдан.

Менинг бу пахтамга
дил тафтим — қуёш.
Сув унга — манглай тер,
қалб қони, кўз ёш.
Карвоним — севинчлар оққан
юрагим.
Хирмоним — ғурурдан баланд
кўкрагим.
Мен ҳам пахтакорман
қаторда борман.
Меҳнатингиз учун доим тайёрман.
Қўлимдаги — меҳнат
дафтарчасидир,
Оламга қалбимнинг кенг
дарчасидир.

1976,
27 январь

БИЗНИНГ ОДАТЛАР

Одатлар халқ табиатининг кўзгусидир. Ҳеч бир халқнинг ҳеч бир одати айрим одамларнинг истак-хоҳиши билан, шунчаки бир ўткинчи ҳаваси билан дунёга келган эмас. Одатлар аслида эзгу ниятларнинг ифодаси сифатида, инсонларнинг бир-бирига меҳр оқибати намойиши сифатида туғилади, улар аслида халқ донишмандлигининг бир кўринишидир. Шунинг учун ҳам одатлар узоқ яшайдилар. Ҳатто замон-замонлар ўтиб бу одатлар янгича ҳаёт қоидаларига мос келмай қолганда ҳам бир неча ўн йиллар давомида яшаб келаверади. Масалан, доғистонликларда шундай одат бор. Бир уйда қиз бўйга етганда йигитлар қизлик уйнинг ҳовлисига папоқларини отадилар. Қиз папоқни қайтариб отса, йигитга кўнгли йўқлигини, агар олиб қолса, кўнгли борлигини, уйга таклиф қилганини билдиради. Бу одат қадим замонларда қиз билан йигит кўчада ўзларича кўришиш имконияти бўлмаган пайтларда дунёга келган, қиз қадрини улуғлаш, унинг қалби билан ҳисоблашиш ниятида туғилган. Лекин ҳозир ҳам, йигит билан қиз танишиб, киноларга бориб, танцалар тушиб бир-бирини облон си-наб турмуш қурадиган бўлганларида ҳам тўйга яқин йигит қизнинг ҳовлисига папоғини отмаса бўлмайди. Қизнинг ота-онаси, қовму-қариндошлари бусиз тўйга рози бўлишмайди. Папоқ отиш қизнинг шаъни учун керак деб ҳисоблашади. Бамисоли биздаги тўй куни қизнинг эшиги олдида сурнай чалиниши одат бўлгандай.

Бизнинг баъзи ўзбекча одатларимиз ҳам ўша қиз ўғирлаш, папоқ отишга ўхшаб эскириб қолган. Лекин қиз шаъни, йигит обрўси, ота-она орзуси деб ҳанузгача давом эттирамыз. Масалан, илгари замонларда қиз бо-

ла дунёга келгандан бошлаб, отани «холва» деб табриклаган кундан бошлаб, «қизни бешикка, молини тешикка», дегандек бўлажак келин учун керакли нарсалар — бир неча бош оёқ кийим, чойшаб, палос сингари нарсалар ғамлаш одат бўлган. Бу яхши ният билан қилинган. Лекин бизнинг замонда кийим-кечак у ёқда турсин, мебелларга бўлган урф ҳам йил сайин ўзгариб турган бир вақтда, қирқ, элликлаб кўйлак қилишлар, шундай тўқлик замонида етти маҳаллани хабарлаб ош беришлар ёки аёлларнинг тўйга ош хоми кўтариб боришлари ҳозирги турмуш тарзимизга ўтиришмайди одатлар. Лекин улар давом этмоқда. Биз бу одатларга ўрганиб қолганмизми, ҳар қалай ўзимизга унча билинмайди. Лекин четдан, бошқа халқлар назари билан қаралса, ҳалиги папоқ отиш ёки қиз ўғирлаш каби ғайритабиий, кулгили бўлиб туюлади.

Албатта тўйларнинг чиройли тантана бўлгани яхши. «Тўй умрда бир бўлажак сийрак тантана» деган Ғафур Ғулум. Қудаларнинг бир-бирига иззат икромиди, икки оиланинг яқинлашуви учун қилинадиган тадбирлар яхши. Булар янги қурилган оиланинг мустаҳкам бўлишини кўп жиҳатдан таъминлайди. Лекин бу яхши одатлар манманликка, бойлик намойишига айланса, албатта атрофдагиларнинг ғашини келтиради. Тонготар радиокарнайли базмларимизга наҳорги ош ашулалари улашиб кетса, бир хонадоннинг тўйи бир километр радиусдаги халойиққа уйқу бермаса, айниқса битта тўй бир оилани умрбод қарзга ботирса, энг ёмони, одат ҳукми турли йўллар билан қўшимча даромад топишга мажбур қилса, бўйнимизга таъналар юкини ортса, соғлиқни путурдан кетказса, бу одатнинг офатга айланганидир.

Яна бир гап. Тўй қилган ота-она, ўз фарзанди учун осмондаги ойни олиб совға қилишга тайёр. Юлдузларни териб марварид қилиб осини истайди. Зеро, отонанинг моли тугул жони фарзандга фидо. Лекин нима учун биз ҳадяларимизни кўз-кўз қилишимиз керак? Барча қариндош-уруғ, қўни-қўшни аёлларни чақириб — мол ёйиб, — мана мен фарзандимга бундай қилдим, келинимга ё куёвимга шундай совғалар юборяпман, деб мақтаишимиз керак?

Азиз ва муҳтарама оналар! Сизнинг эзгу ниятларингизни бутун дунё оналари тушунади. Қайси она ўз фарзандининг қадри бошқаларникидан кам бўлишини истайди? Қайси она ўз фарзанди бахтини кўз-кўз қилиш-

ни истамайди. Аммо ўзингиз яхши биласизки, бизнинг замонда бахт, қадру қиммат мол-дунё билан ўлчанмайди. Шундай экан, нега энди сиз фарзандингиз, бўлажак келин ё куёвингизга атаб умр бўйи йиққан нарсаларингизни мол тахлар қилиб, сеп ёйди қилиб ҳаммага кўз-кўз қилишингиз керак? Ахир сиз йиққан нарсаларга тенг мол-мулки бор одамлар ҳам, йўқ одамлар ҳам бўлади-ку. Беш қўл баробар эмас. Не-не бошида эри йўқ, қўл учида кун кўраётган, маошини у ойдан бу ойга зўрға етказадиган аёллар бор. Улар сиз кўз-кўз қилган молларни кўриб сизнинг бахтингиз учун-ку севинаяр, лекин ўз фарзандлари учун юраклари зил кетмайдими?

Биз оталар худди сиз каби ўз боламиз учун дунёни бериб юборишга тайёرمىз. Сизнинг орзу ҳавасингиз бизнинг ҳам орзу-ҳавасимиз:

Нима бор мен учун фарзанддан

азиз,

Арзир ҳар сўзига жон фидо этсам.
Дунёда нимаки бўлса энг лазиз
Фақат унинг учун муҳайё этсам.

Кипригига зарра қўнмаса қайғу,
Бахти комил бўлса, толеи бекам.
Кўрса мен кўрмаган шодликларни у,
Етса мен етмаган ниятларга ҳам.

Лекин у бир умр бўлмай ошино,
Тириклик деганнинг қайғу дардига,
Била олармикин надир бу дунё,
Ета олармикин ҳаёт қадрига?

Биз мана шуни ҳам ўйлашимиз керак. Бир неча йилга етгулик ҳамма нарсани бадастур қилиб қўйсак, ёш келин-куёвга интилиш йўлини беркитмаймизми? Меҳнат қилиб топилган нарсанинг қадрига етиш туйғусики ўлдирмаймизми? Ота-оналари шунча совға тайёрлаган, ўзи ҳам бир дунё сеп билан келган келинни куёв йигит энди нима олиб бериб хурсанд қилиши мумкин! Ахир ҳаётнинг қизиғи интилишда-ку!

Мен шундай тўйни биламан. Икки бадавлат оила бирига қуда бўлди. Йигитнинг ота-онаси ёш оиллага янги кўп хонали квартиранинг калитини совға қилдилар, мингга яқин одам чақириб, бир неча мингни тўй дастурхонига тўқдилар. Келиннинг ота-онаси ўша кўпхонали квартирани айтиб тугатиб бўлмайдиган мебеллар, гиламлар, кўрпа-тўшак, чиннию биллур асбоблар билан

тўлдирдилар. Келиннинг сепини, куёвга қилинган совгаларни кўрган аёллар бир йилгача эс-ҳушларини йўқотиб бошларини сарак-сарак қилиб юрдилар. Лекин келин-куёвнинг тотув ҳаёти бир йилга бормади. Можарога нима баҳона бўлди, билмайман, лекин сабаб, ўйлайманки, тўқликка шўҳлик, икки бадавлат ва манман оиланинг болалари бир-бирига бўйин эгмаганида ва асосийси ёшларга ҳаётнинг қизиги қолмаганида.

Тўй билан боғлиқ одатларимиз ичида чорлар ва қуда чақирик деб аталган, ҳар бири ўзига хос тўйчиқ бўлган маросимларимиз бор. Бу — эркак, аёл қудаларнинг, ҳар икки томон яқинларининг бир-бири билан танишуви учун қилинган, ўз вақтида яхши ниятга қурилган одат. Лекин ҳозирги замонда, шуларнинг ортиқчалиги сезилмоқда. Аввало ҳозирги қудаларнинг кўпчилиги тўйгача ҳам бир-бирларини таниб-билиб, ҳатто борди-келди қилиб юрган одамлар. Аввал таниш бўлмаганлари ҳам тўй муносабати билан яқинлашиб оладилар. Қўшимча танишувга эҳтиёж йўқ. Иккинчидан, одамларнинг вақти зиқ, тўйлар кўп бўлган ҳозирги пайтда тўй устига тўйчиқлар қилиш жоизмикин? Агар шундай учрашишга эҳтиёж бўлса, тўйдан кейин қудалар ўзлари эр-хотин бўлиб бир-бирлариникига борсалар бўлаверди. Тўғриси айтганда, ҳозирда на келин томон, на куёв томон қуда чақирик қиламан, ёки қуда чақирикқа бориб тўн кийиб келаман деган орзу-ҳавасни қилмайди. Бу ҳар икки томон учун ҳам, ҳар икки томоннинг яқинлари учун ҳам ортиқча чиқим, ортиқча уриниш, ортиқча вақт сарфлаш, фақат одат бўлгани учунгина қилинадиган тадбир.

Мен шу сўзларни айтиб турибману бир нарсани ўйлайман. Менинг ҳам бўйи бўйим билан бараварлашиб қолган фарзандларим бор. Кўнглимда уларнинг орзу-ҳаваси ҳам йўқ эмас. Тақдир бизни шундай яхши кунларга етказса, ихчам, чиройли тўй қиламиз, ортиқча дабдабали маросимлардан воз кечамиз деган ниятимиз бор. Ният қиламизки, у пайтгача тўй қондаларимиз ўзи тартибга тушиб қолар, баъзи ортиқчаликларни инкор қилиш, бизларга, ёки келажак авлодларга қолмас. Бунинг учун халқимизда кўпни кўрган зукко одамлар бор. Бунинг учун доно, фаросатли, ҳар томонни ҳисоб-китоб қиладиган, эркакларни йўлга соладиган аёлларимиз бор. Вақт келарки, тўйларимиз ортиқча борди-келдисиз, фақат шодлик ва бахт тантанаси бўлиб қолар. Шунда бу-

гунги қилаётган сарфу харажатларимиз, ноўрини одатларимизни кулиб-кулиб эслармиз.

Бир шеър:

ТҲИ ОҚШОМИДА

Икки ошиқ ўхшар юлдузлар аро
Учиб юрган ёндош сайёраларга,
Севги фазосида улар бор танҳо,
Не парво ердаги овораларга.
Улар биздан олис қилмоқда парвоз,
Сомон юлдузлари нуқра поёндоз.
Сиз эса янгалар, таванда шоввоз
Чучвара уясиз тоғораларга.
Уларнинг қалбида илоҳий туйғу.
Қудрати олийга турар рўбарў.
Сиз эса нотиклар, сизга не қайғу,
Ҳадеб панд ўқийсиз бечораларга.
Севги — япроқларнинг

шитирлашидир,

Севги — юлдузларнинг

шивирлашидир.

Севгида самовий оҳанг яхшидир,
Сиз қарнай улайсиз ноғораларга.
Интизор жонларга беринг ал-амон,
Муҳаббат аршида урсинлар жавлон,
Сэн эй, гўзал синглим, ошиқ укажон,
Оқ йўл саодатли ситораларга.

1979

ГЕТЕ ЮРГАН ЙУЛЛАРДАН

Тошкент билан Берлин ўртасида тўрт минг километрга яқин масофа бор. Лекин дўстлик йироқни яқин қилади, деб бежиз айтилмаган.

Ҳар йили «ГДР — Берлин» адреси билан тамғаланган минглаб той пахталар Ўзбекистондан тўппа-тўғри Германия Демократик Республикасига йўл олади. ГДРнинг техникавий ашё-асбоблари эса бизнинг лабораториялар, корхоналар кўрки ҳисобланади. Биз ГДР маркази урилган курсиларда ўтириб немис линотипларида босилган рангин журнал ва китобларни ўқиб дам оламиз. Немислар, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хиванинг кундалик меҳмонлари. Дўппи кийган йигитлар, атлас кийган қизларни Берлин, Лейпциг, Дрезден, Веймар кўчаларида кўрганлар ажабланмаса бўлади.

Халқларнинг муносабати адабиётлар муносабатида ўз ифодасини топади. Ўзбек китобхонлари Шиллер, Гейне, Бехер, Зегерс асарларини ўз тилларида ўқиганларидек, немислар ҳам Навоий, Ҳамза, Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулум, Абдулла Қаҳҳор, Зулфия асарларини яхши биладилар.

Мен бу йил кўп вақтлардан бери таржима қилаётганим «Фауст»нинг иккинчи қисмини ҳам тугатиб нашриётга топширдим. Бу Ўзбекистон ва ГДР ҳаётида муҳим саналар ҳисобланган мана шу йилга тўғри келгани мен учун айниқса қувончли иш бўлди. Ўзбекистон ва Германия Демократик Республикаси бу йил октябрь ойида ўзларининг олтин ва кумуш тўйларини нишонлайдилар. 7 октябрда ГДР 25 ёшга киради, 27 октябрда Ўзбекистон республикаси элликка тўлади. Бу йил немис халқининг буюк фарзанди, «Фауст» муаллифи Гёте учун ҳам

муҳим сана. Бутун тараққийпарвар инсоният Гётенинг 225 йиллигини нишонлаш арафасида турибди.

Ўзбекистон ва ГДР тўйлар арафасида турган шу кунларда мен иккала республиканинг, олтин ва кумуш тўй эгаларининг ўтмиши ва ҳозирги куни тўғрисида ўйлайман.

Уларнинг ҳар иккиси ҳам ўтмишда қўп заҳматлар чеккан. Ҳеч бир мамлакат Германиячалик, Ўзбекистончалик феодал тарқоқлик уқубатларини узоқ тортмаган бўлса керак. Герцоглар герцогларга қарши, хонлар хонларга қарши қўшин тортдилар. Уруш кулфатини эса бауэрлар ва деҳқонлар кўрдилар. Ҳар иккала мамлакат ҳам жаҳонга буюк шоирлар ва қомусул аъламларни берди, шу билан бирга улардан қаттол жаҳонгирлар ҳам етишди. Лекин тарих жаҳонгирларни забун қилди, халқлар эса йиқилган жойидан туриб яна қура бердилар, яшай бердилар.

Бугунда Ўзбекистон ҳам, Германия Демократик Республикаси ҳам юқори даражада ривожланган индустрия ва қишлоқ хўжалиги республикаларидирлар.

Гётенинг «Фауст»ида бундай сатрлар бор:

Худди шундай, меҳнат,
кураш ва ҳавас
Банд айласа ёшу кекса,
ҳар кимни.
Шундай кунда кўрсам
эдим бир нафас
Озод диёримни, озод
халқимни.

Буюк шоирнинг эзгу умидлари бугунги Германия Демократик Республикасида ўз ифодасини топди.

Мана, мен Берлин кўчаларида сайр қилиб юрибман. Оқшом. Унтер ден Линден кўчасидан Бранденбург дарвозасига қараб юраман. Унг томонда уруш ярим вайрон қилган улкан ибодатхона. Бейхтиёр Бибихоним харобаси ёдимга келади. Шундай ажойиб обидаларни тиклаган ва яксон қилган инсоннинг оқиллиги ва жоҳиллигига бир ҳайкалдек бўлмиш бу бинога қараб, наҳотки инсоният тарихи мангу шундай камол ва заволдан, ривож ва торождан, кураш ва нурашдан иборат бўлса, деб ўйлайман. Наҳотки тарих қайтарилса... «Йўқ, қайтарилмайди,— соф ўзбек тилида жавоб беради менга овоз,— ҳеч қачон қайтарилмайди». Бу фрау Дорис Шульц. Ўзбек тили ва адабиёти бўйича мутахассис бўл-

ган немис қизи. Немис тилига таржима қилинган қатор ўзбек китобларида, бу китоблар бўйича қилинган илмий ишларда, хусусан немис тилида тузилаётган ўзбек тилининг изоҳли луғатида доктор Дорис Шульцхонимнинг катта меҳнати бор. Ўзбекистонда уни Дилором деб танийдилар.

Дилоромхоним Навоий ғазалларини ёд ўқийди. Мен Гёте шеърларини ўқиб жавоб бераман. Университет ёнидан ўтиб борамиз. Ака-ука Гумбольдтлар пьедесталдан бизга қараб қоладилар. Мен хурсандман. Эртага немис шеърятининг юраги бўлган шаҳарга, Гёте ва Шиллерлар хожи турган қутлуғ масканга, жаҳон шеърятининг гултожи бўлган «Фауст» яратилган ватанга — Веймарга йўл олишим керак.

* * *

Веймар.

Эрфурт округида жойлашган, бугунда аҳолиси юз мингга яқин бўлган бу шаҳар ўн саккизинчи асрнинг иккинчи ярми, ўн тўққизинчи асрнинг биринчи ярми давомида бутун Ғарб олами адабиёти, шеърятининг маркази бўлган. У давр умумжаҳоний даҳолар — Гёте, Шиллер, Гердер, Виландлар яшаб ижод қилган, немис адабиёти ва театри Оврупода етакчи мавқени эгаллаган бир давр эди. Веймарни немис халқининг Ҳироти деса бўлади.

Веймардаги Фраунплац майдонида бутун инсоният учун муқаддас бўлган бир уй бор. Бунда башариятнинг даҳо шоири Иоганн Вольфганг Гёте эллик йил яшаган ва «Фауст», «Вильгельм Мейстер», «Ғарби Шарқ девони» сингари сонсиз саноқсиз драматик, эпик, лирик асарлар битган, «Поэзия ва ҳақиқат», «Италия саёҳати» каби хотиралар, «Ранглар ҳақида таълимот» сингари илмий, фалсафий санъатга оид асарлар тасниф қилган.

Веймар саёҳатини мана шу табаррук уйни зиёрат қилишдан бошладик.

Буюк сўз устасининг улкан ҳаёт йўли ва бой, кўпқиррали ижоди бутун улуғворлиги билан, қарама-қаршиликлари билан кўз олдимдан ўтади. Саноқсиз хоналар менга бетиним ўқиш, ўрганиш, меҳнат ва ижод билан кечган саксон уч йиллик умрнинг саҳифаларини бирма-бир очади.

Гётенинг тафаккур олами ҳақиқатан беҳудуддир. Герцогликда тутган мавқеи, давлат, сиёсат ишлари би-

лан кўп шуғулланганлиги, герцог билан шахсий дўстлигидан фойдаланиб юрда адолат ва маърифат ҳукмронлиги учун курашганлиги уни бир жиҳатдан Алишер Навоий билан ёнма-ён қўяди. Адабиёт, санъат ва илмнинг жуда кўп соҳаларида қалам тебратгани билан эса ўрта асрнинг буюк қомусул аъламларига баробарлаша келади.

Фалсафа, тилшунослик, санъат назарияси, ботаника, геология, минералогия, зоология, солиштирма анатомия, физика химия...— буюк шоир бетиним шуғулланган илм соҳаларининг тўла бўлмаган рўйхати бу. Қўл-ёзмалар... тошлар... сўнгаклар... қушлар... ҳайвон суратлари... Шоирнинг рассомлик санъатига ҳам қойил қолади киши. Унинг қўли билан қаламда ишланган рафиқаси Кристиананинг уйқудаги сурати бениҳоя нафис ва табиий чиққан.

Гёте ўз замонида мавжуд бўлган ҳамма илм билан шуғулланганига қарамай, баъзи бир соҳаларда илмий кашфиётлар қилганига қарамай (у инсондаги жағўрта суякни кашф қилган), унинг улкан таланти асосан сўз санъатида намоён бўлган. Гётенинг шаҳардаги уйи ҳам, шаҳар четидаги боғ ҳовлиси ҳам шоир тириклигида қандай бўлса шундай сақланган ва уларда бетиним ижодий меҳнат муҳити кўриниб турибди.

Веймар икки буюк даҳонинг ажралмас дўстлигига гувоҳ бўлган шаҳар. Бу ерда Гёте ва Шиллер ёнма-ён туриб ижод қилдилар, ҳамюрт, ҳамдавргина эмас, ҳаммаслак бўлиб немис адабиёти ривожини учун, немис театри камоли учун курашдилар. Улар бугун ҳам Веймардаги тарихий қабристонда битта мақбара ичида ёнма-ён ётибдилар.

Демократик Германия ҳукумати Веймар обидаларини сақлаш, бу ерда яшаган буюк мутафаккирларнинг меросини тўплаш ва уларни халқ оммасининг маърифати учун хизмат қилдириш бўйича катта ишлар қилмоқда. Веймардаги «Классик немис адабиёти обидаларини сақлаш ва ўрганиш миллий институти» деб аталган илмий ташкилот 1750—1850 йилларни ўз ичига олган давр бўйича қўлёзмалар, илмий манбалар, турли ҳужжатларни йиғиш, нашр қилиш, текшириш, қиёсий ўрганиш, тарғиб қилиш билан шуғулланади. Бу институтнинг архивида саккиз юз мингдан ортиқ қўлёзма бор.

Институт қошидаги немис классикаси марказий кутубхонасида 760 минг томдан ортиқ китоб сақланади.

Бундан 12 000 томи фақат «Фауст» нашрларидан иборат. Бу кутубхона жаҳоннинг ҳамма нашриёт ва кутубхоналари билан доимий алоқа қилиб туради. Немис классикларининг деярли ҳамма нашрлари дунёнинг ҳамма бурчакларидан шу кутубхонага оқиб келади.

Кутубхонанинг «Фауст» бўлимига саёҳат ярим кун давом этди. Бу ерда жаҳон тилларининг деярли ҳаммасига неча-неча бор таржима этилган «Фауст»нинг ранг-баранг нусхаларини кўриш мумкин.

Мана улар — араб тилида 1919 ва 1959 йилларда нашр этилган, хитой тилида, турк, урду, бенгал, қадимги яҳудий, ҳозирги замон яҳудий тили, татар, қозоқ, корейс тилларида — чоп этилган нусхалар. Мен Европа тилларидаги нашрларни айтмайман. Биргина инглиз тилида 1821 йилдан 1963 йилгача, қайта нашрларни ҳисобга олмаганда, 206 марта янги нашр босилган. «Фауст» умумжаҳон сунъий тили — эсперантога икки марта, биринчи гал 1923 йили, иккинчи гал 1949 йили таржима қилинган. Кутубхонада ҳаммаси бўлиб 48 киши, шу жумладан саккиз илмий ходим хизмат қилади.

Ишнинг умумий ҳажмига қараганда бутун жаҳондан китоблар сотиб олиш, каталоглар тузиш, библиография, информация ишлари... — бундай катта кутубхона учун хизматчилар сони камроқ. Лекин китоблар шундай тартиб билан терилган ва бўлимларга ажратилганки, исталган тилдаги исталган нашрни дақиқалар ичида қўлингизга топиб берадилар.

Мен немис халқига хос бўлган аниқлик ва интизомга яна бир марта қойил қолдим.

Мана, бизга кутубхона учун ажратилган вақт тамом бўлди. Лекин бу китоблар дунёсидан ажралиб кетиш ниҳоятда қийин. Не иложки программа бор, олдинда бизни Гёте юрган йўллар чорлаб турибди. Эрта тонгда Гарц тоғлигига, Вернигерода, Магдебург шаҳарларига йўл олишимиз керак. Бизни Лейпциг, ундаги Ауэрбах майхонаси, Дрезден шаҳри ва жаҳонга машҳур галерея кутмоқда.

Кутубхона директори биз билан илиқ хайрлашади. Мен унга ўзбек дўпписи ва бир китоб бераман. Веймар кутубхонасининг жавонидан ўн икки минг биринчи бўлиб ўзбек тилида нашр этилган «Фауст» ҳам жой олади.

АФСОНАЛАР УЛКАСИ

Буюк Иттифоқимизнинг турли бурчакларида ўтказиётган анъанавий совет адабиёти кунлари муносабати билан мен ўтган йили Узоқ Шарқнинг Хабаровск ўлкасида, Владивостокда, бу йил Сибирнинг Тюмень областида бўлдим.

Ростини айтсам, ўтган йилги ажойиб сафардан сўнг улугвор Амур соҳиллари, тўлқинли Япон денгизи, йўлбарслар макони — Уссури тайгаларидан сўнг бу йил Тюменга таклиф қилишганда, бошида Сибирнинг бу олис юртида ўрмон ва ботқоқдан бошқа нима ҳам кўрар эдим, деб ўйладим. Лекин, Тюмень заминига қадам қўйганим замон, ҳақиқий афсоналар ўлкасига келганимни англадим.

Тюмень — жануби Қозоғистонга, шимоли поёнсиз тундралар, нарида муз океанига тутшиб кетган ярим миллион квадрат километрлик улкан бир диёр. Бу диёрнинг заминиде битмас-туганмас нефть, торф, газ запаси ётибди. Бепоён кенгликлариде олтин бошоқлар шоўллаб ётибди.

Ана шу ўлкада уч йилдан буён ҳар йили Иттифоқимизнинг ҳамма бурчакларидан ёзувчилар йиғилиб, анжуман тузадилар, бу юртнинг фидоийлари билан учрашадилар, суҳбату мушоиралардан ижодий мавзу, илҳом олиб қайтадилар.

Бу йилги адабиёт байрамига қардош республикалардан, қўшни социалистик мамлакатлардан юзга яқин ёзувчи, шоирлар йиғилди.

Тюмень, Тобольск шаҳарларида ўтказилган тантаналардан сўнг бир неча гуруҳларга бўлиниб, ўлканинг турли ерларига йўл олдик.

Биз кунлари Тошкентда ҳарорат 42 даражадан юқорида турган пайт. Тобольскда биз жунжикиб, плашчаларнинг ёқасини кўтариб олганмиз. Ҳаво булут, шимол томондан аччиққина шамол эсиб турибди. Эрталабдан бери шивалаб ёмғир ёғяпти. Биз бир замонлар подшо томонидан немис усталарига махсус ясаттирилган антиқа вагонлардан жой олиб, қуриляётган Тюмень-Сургут-Нижне-Вартовск темир йўли бўйлаб сафарга чиқдик.

Айтишга осон, лекин тасаввур қилолган кишига аниқ — одамзод қадами тегмаган беҳаду поён чакалак ўрмонлар оралаб, ҳаёт асари йўқ, чексиз ботқоқлар устидан етти юз километрлик темир йўл қуриляпти. Бунини бошдан-охиригача фақат ёшлар, комсомоллар, турли миллат фарзандлари қуришяпти. Бутун йўл «Бутуниттифок зарбдор комсомол қурилиши» деб аталади.

Тургасга келганда, темир йўлнинг битган қисми тугаб, сафарни вертолётда давом эттирдик. Улкан ниначи «МИ» бизни ҳудудсиз тайга устидан олиб учмоқда. Ўрмон, ўрмон, ўрмон... Поёни уфқларга туташиб кетган чакалак ўрмон.

Уларни оралаб кумуш тасмадай Иртиш оқиб ётибди. Ана, подасидан адашган ёввойи бўғу вертолёт садосидан ҳуркиб, жон ҳолатда югуради. Унда-бунда ўрмон сийраклашиб, улкан кўм-кўк яланглик пайдо бўлади. Бу — барча тирикликнинг офати, яқин келган жонни аждаҳодай ютгувчи тубсиз ботқоқлик.

Мен Сибирнинг бу манзараларига бургут парвози қадар баландликдан қараб Ватанимнинг чинакам буюк ва поёнсизлигини яна бир бор ҳис қилдим, Совет кишининг қудрати ва матонатига яна бир карра қойил қолдим. Мана шу ҳаёт асари йўқ поёнсиз сукунат оралаб эрта бир кун янгроччи тепловозларнинг садоси қулоғимга эшитилгандай бўлди.

Енимда ўтирган, йўл қурилиши бошлиғининг ўринбосари Константин Григорьевич Балабинский вертолёт деразасига кўрсаткич бармоғини тираб, менга ишора қилди. Пастга қарадим. Ўрмон орасида қубба-қубба бўлиб турган палаткаларга кўзим тушди. Вертолёт икки-уч айланиб, палаткалар ёнидаги ялангликка, сол қилиб боғланган ёғочлар устига қўнди. Бу ерда бизни харьковлик ёш қурувчилар қарши олишди. Улар бизга ўзларининг 15—20 тача палаткадан иборат бўлган «шаҳар»ларини кўрсатишди. Бу «шаҳар» ҳақиқатан эртақдагидек ажойиб. Овқатхонага, спорт майдончасига,

ювинадиган ерга олиб борувчи сўқмоқларга қизиқ-қизиқ кўча номлари қўйилган. Кўрсаткич тахталарда, масалан, бундай ёзувлар бор: «Овқатхонагача 12 метр, Москвагача 1674 километр». Ботқоқлик томони кўрсатувчи тахтачага «Борса келмас» деб ёзилган.

Мана шу кимсасиз ўрмонлар орасида, тугилиб-ўсган юртларидан олисда йигитлар, қизлар қаҳрамонона меҳнат қилиб, яна бир дақиқа қувноқ кайфиятни тарк этмай яшаётганларига фақат қойил дейиш мумкин.

Вертолёт бизни қишлоқдан-қишлоққа, шаҳардан-шаҳарга олиб учеди. Кун бўйи йўл, тўхтаган еримизда учрашув, шеърхонлик, тонготар суҳбатлар... Шимолга қараб учганимиз сари кеча қисқариб қутб кундузликларига кириб борамиз. Уйқу кам, лекин негадир чарчоқ сезилмайди. Ҳамма ерда қурувчилар бизни севинч билан қарши олишади, мароқ билан, ташналик билан тинглашади.

Посёлкалардан бирига келганимизда мени бир тўда ўзбек йигитлар қуршаб олишди. Улар темир йўл қурилишида меҳнат қилаётган ёшлар эди. Учрашув пайтида мен улар учун ўзбек тилида шеърлар ўқидим. Уша да қиқаларда кечирган туйғуларимни сўз билан ифода этиш қийин. Муболағасиз айтаманки: мен шеър ҳавасида қўлимга қалам олганимдан буён ўз меҳнатимдан қаноат ҳосил қилганим ҳам шу.

Оппоқ кеча. Тун ярмидан оққан. Лекин чумолининг кўзини кўрса бўладиган ёруғлик. Кечагина темир ётқизилган, ҳали тепловоз ўтмаган шпаллар устида юрибмиз. Устоз Ғафур Ғулумнинг «Турксиб йўллари»даги шу сатрлар ёдимга тушади:

Бу йўллар
Кўп қадим йўллардир
Жаҳоннинг фотиҳи
Искандар

Рум қайсари...

Бир йигит шеърни давом эттиради:

Боту, Чингиз, Темурланг
Қолдириб кимсасиз из...

Бошқаси қўшилади:

Қон дея, қон дея
Босароқ кечмишдур.

Ҳа, булар афсонавий «Турксиб»нинг давомини қураётганлар, ўша қаҳрамон ота ва боболарнинг лойиқ фар-

зандлари ва набиралари. Ҳаёт давом этяпти, афсона ҳам давом этяпти.

Йиллар ўтар, бу ботқоқ ва ўрмонлар ўрнида азим иншоотлар, яшил шаҳарлар қад кўтарар. Авлодлар яна ҳам буюкроқ ишларга бел боғларлар. Аммо сиз — бу мудроқ сукунатни уйғотган баҳодирлар, ботқоқ ва чивинлар салтанати бўлган кимсасиз тайга ва тундраларга ҳаёт садосини олиб келаётган азаматлар, сизлар, тарих саҳифаларида биринчи бўлиб қоласиз.

Авлодлар сизнинг жасоратингизга шон ўқийдилар. Бу кун «Турксиб» қурувчиларини «ДнепроГЭС», «Магнитка» қаҳрамонларини сўзлагандай ҳавас ва ғурур билан тилга оладилар.

Мен Сибирнинг қурилаётган йўлларида бир олам таассуротлар олиб қайтдим. Бу таассуротлар, кўнглимда ўчмас из қолдирган бу хотиралар вақти келиб балки шеър бўлар, дoston, бўлар, лекин шу кунда ҳали кўрганларимнинг изи совумасдан, хотираларимни сиз билан баҳам кўргим келди.

Бунда ҳар кўрганим
Бир тарих, эртак,
Бунда ҳар кўрганим
Туганмас дoston,
Кўз олдимга келди,
Ёруғ келажак
Сибирь истиқболи
Бўлди намоён,
Бунда чаманзорлар
Гуркираб кетар —
Халқлар бел боғлаган
Экан мардона.
Ҳаёт давом этар,
Шон давом этар,
Давом этар бунда
Қутлуғ афсона.

1973

ЕН ДАФТАРДАН

Шеър шоир қалбида туғилган ҳаётий туйғуларни ифода қилади ва шу билан ўқувчи юрагини ром қилади. Шоир ўзи ёнмаса, бошқаларни ёндиролмайди, қалб ҳисларида оташ бўлмаса, бошқа қалбларга ҳарорат беролмайди. Бу сеҳрли оташсиз ҳар қандай шеърини жимжималардан, бадий воситалардан, маҳоратдан наф йўқ.

* * *

Инсон юраги ҳам бир олам. Унинг ҳам баҳор ва кузлари, тонг ва тунлари, ором ва зилзилалари бор. Шеърини юрак садоси бўлганидан ана шу мураккаб туйғулар оламини ифода қилади. Шунинг учун ҳам бир шеърни ўқиб қувонсак, кўксимиз сурур ва ифтихор туйғуларига тўлса, иккинчи бир шеърни ўқиб ҳаёлга тушамиз, инсон дардларига ошно бўламиз. Шоирлик ўша туйғуларнинг табиийлиги ва ҳаққонийлигига шеърхонни ишонтира олишдир. Ишонтира олиш қобилияти истеъдоднинг ибтидоси.

* * *

Бахт шундай нарсаки, борлигида уни киши сезмайди, йўқлигида орзу қилади. Бахтли одам «мен бахтлиман» деб оламга жар солмайди. Инсон ҳеч қачон бахтга тўйган, бахтим етарли, деган эмас.

Аслида, ҳаётда бирор мақсад билан яшашнинг ўзи — бахт. Мақсадсиз яша шундай кўргиликки, у ҳеч кимнинг бошига тушмасин! Кишида мақсад бўлса, унга эришиш йўлида курашиш, машаққат чекиш, таъна-дашномлар эшитиб куйиб-ёниб юриш ҳам — бахт.

Мен гиночи бўлсам, «Бахтиёрлик лаҳзаси» деган фильм яратган бўлардим. Бу фильм бахт лаҳзалари мажмуасидан иборат бўлар эди. Унда маррага етиб келган спортчининг ғалабадан чарақлаган кўзларини, Ерга қўнган космонавтнинг кулгисини, илк бор висол дамларига етишган икки севишган ёш қалб тошқинларини, шеър ёзиб тугатган шоирнинг қувончини, чет элдан қайтаётган туристнинг Совет мамлакатимиз чегарасини кесиб ўтгандаги шодлик-ҳаяжонини, узоқ жудодликдан сўнг боласига етишиб қучоқлаган онанинг севинч ёшларини, ўз меҳнат самарасини кўриб мамнун бўлган киши севинчини... суратга туширган бўлардим.

Шоир нимаки ёзса, бахт ҳақида ёзади, бахтини ёки бахт ҳақида орзусини ёзади.

* * *

Ҳиндистон оламга кўп даҳо шоирлар берган мамлакат. Улар ўз она юртлари қисматини буюк асарларда куйлаб ўтганлар. Шундай шоирлардан бири Бенголаннинг оташин фарзанди Назрул Ислондир.

Назрул Ислон Ҳиндистоннинг бирлиги ва озодлиги учун курашиб ўзининг ёш жонини фидо қилган сиймо. У мустамлакачилар зулмига қарши шеъри билан ошкора жанг қилган, ватанини озод, мустақил, қўшни Совет Иттифоқи билан бирдан кўрмоқни орзу қилган эди.

Муттасил қувғин, ҳибслар шоирни оқибат ҳалокат гирдобига олиб келди. У ўттиз бешга тўлмаган ёшида, айни ижоди камолга етган чоғда эс-ҳушидан айрилди.

Назрул Ислон бир неча йил муқаддам табаррук ёшда вафот қилди. У қирқ йил дунёда беҳуш, девона бўлиб яшади. Узи орзу қилган озодликни, мустақилликни барҳаёт бўла туриб билмади, сезмади.

Мен ана шу фожей қисмат тўғрисида дoston ёздим.

* * *

Эл нетиб топғай мениким, мен ўзумни топмасам». «Наводир уш шаббо» девонидаги бу бир мисра ҳаёлимни банд этиб Навоий китобини яна қўлга олдим. Ҳазрат қаламидан тўкилган борлиқ дурдоналар каби бу сатр ҳам мени қайта ҳаяжон ва қайғуга солди.

Бу оламда йўқотишлар ичидаги энг оғир йўқотиш инсоннинг ўзлигини йўқотишидир. Одамзод тафаккур ва ақтирос, руҳият ва имон дунёсида яшайди. У юрагидаги

эътиқод билан, ишонч билан тирик ва бутун. Ҳзликни йўқотмоқ ана шу оламдан жудо бўлмоқдир, инсон иморатидаги рукнларнинг — устунларнинг синмоғидир.

* * *

Ўзбекда ҳам, тожикда ҳам бир одат бор. Кўришган одами билан яқинлашиб олиш учун уни сўроққа тутиб авлод суриштириш одати.

— Ассалому алайкум, қаердан сўраймиз?

— Исфарадан (ё Боғдоддан, ё Риштондан)...

— Қайси қишлоқдан?

— Янгиқўрғондан, (ё Учкўприкдан, ё Қизилтепадан)..

— Учкўприкданман денг! Яккақудуқлик Бегмат полвонни танийсизми?

— Таниганда қандоқ. Бегмат полвон бизга тоға ҳисоби.

— Э, боядан бери шуни айтмайсизми. Қани, қани бир бошқатдан қучоқлашиб сўрашайлик, қариндош чиқиб қолдик. Биз ҳам Бегмат полвонга жиян ҳисоби.

Агар ўзбек билан тожик ўтириб ана шундай авлод суриштирадиган бўлсалар, улар ҳам бориб-бориб Зебуннисо ва Мирзо Бедилга жиян, Беруний, билан Ибн Синога набира, Аҳмад Дониш билан Айнийга фарзанд бўлиб чиқадилар.

Биз бугун Душанба ва Конибодомда ўз шеъримизни ўзбекча ўқисак, тожик шоирлари Самарқанд ва Бухорода тожикча ўқиб олқиш оладилар. Биз ширу шакар йўлида битилган байтнинг икки сатримиз.

* * *

Кишига дунёни кўрмоқ учун кўз берилган, уни эшитмоқ ва сезмоқ учун қулоқ ва сезгилар берилган. Оламини билиш учун эса одамзоднинг тафаккури бор. Инсон дунёга келиб дунёни билишга интилади. Кўз билан кўриш учун машаққатлар чекиб олам кезади, оҳангларни эшитиш, завқлана билиш учун мусиқа ўрғанади. Утмишу бугунни ёрқинроқ тасаввур этиш, эртани хаёл билан қамраш учун болаликдан йиллаб меҳнат қилиб савод ўрғанади, китоб ўқийди. Чунки китоб инсонга табиат томонидан мўъжизадек ҳадя этилган тафаккурни ёритувчи машъалдир.

Гётенинг «Фауст»ини таржима қилишга мени нима ундади? Бу саволга нима деб жавоб берсам экан? Ватанпарварлик, гражданлик туйғуси десам, баландпар-

возроқ бўлади. Гётега муҳаббат десам, бу сўзнинг ўзи камроққа ўхшайди. Шеърятнинг олий курсига талаба бўлмоқчиман, «Фауст» мактабини ўқимоқчиман, десам, камтарликдан холи бўлади. Менимча, бу асарни мен таржима қилсам ҳам, бошқа шоир қилганида ҳам бари бир, шу кунларда қилиниши керак бўлган, зарур ишлардан бири деб ўйлайман. Маданиятимиз даражаси шунга етиб келди, деб ўйлайман...

* * *

Машраб жуда оғир, мушкул замонда яшади. Бир томонда хонлар, беклар ўртасидаги бетиним низо, қон тўкиш ва талашлар, бир томонда заминдорнинг зулми, яна бир томонда бу зулмларга сабр ва тоқат билан чидашга, мўминликка чақирувчи шайху уламолар... Ана шундай қоронғу замонда, ана шу эзилган, хўрланган халқнинг фарёди бўлиб, истибдодга қарши доди-фиғони бўлиб Машраб дунёга келди.

Машраб бу зулматли ҳаётда ўзига ёруғ нуқта излади. Мақсад йўлини ёритувчи бир нур қидирди. Бу нур унинг кўзига олий қудрат тимсолида намоён бўлди. Уни гоҳ гул деб, гоҳ ёр деб, гоҳ оллоҳ деб тараннум қилди. У нажот сўради. Машрабнинг бутун ижод йўли мана шундай нурли бир мақсадга интилган, уни тополмай фарёд қилган, ниҳоят аччиқ алам изтироб камолидан телбаларча қаҳ-қаҳ урган бир шоирнинг ижод йўлидир. Ўз орзуларига етолмагач тарки дунё қилиб қаландар либосида дарбадар ҳаёт кечирди. Қаерга борса алам чеккан халқни кўрди.

Исёнкор руҳ шоирни ниҳоят дор остига олиб келди. Бу Маҳмуд Қатағоннинг эмас, жаллод замоннинг фармони эди.

* * *

Уйғун шеърятига қачондан ошно бўлганимни, бу муסיқий жозиба, бу дилбар назм олами мени қачон илк бор мафтун этганини эслаёлмайман. Бу меҳр балки мен дастлаб қўлимга қалам олиб Уйғун шеърларига ўхшатма қилиб «Ун саккизга кирмаган ким бор» деб машқлар қила бошлаганимда вужудимга синггандир. Балки ундан илгарироқ, устознинг «Ўзбекистон» деб аталган, кўп варақланишидан тўкилиб кетиш ҳолига келган китобини қўйнимда олиб юриб ёд олган вақтларимда бошлангандир.

Биз олтинчи-саккизинчи синф ўқувчилари домла Гайратий тўғарагига қатнашиб юрган болалар — Хайридин (уни марҳум дейишга ҳеч тилим бормади), Тўлқин, Сайёр, Анвар, Юсуф, Тамилла... биз учун Уйғун шеърларини ёд билмаслик оламдан беҳабарликдай бир гап эди. Биз Фафур Фулом, Ҳамид Олимжонлар қатори Уйғун шеърлари билан ўзимизни чархлар эдик. Менинг устозга муҳаббатим ўшанда бошланганмикин?.. Йўқ, ундан ҳам илгари.

Тўртинчи синф ўқувчиси эдим. Мактабимизнинг драмтўғарак қатнашчилари Уйғун ва Иззат Султоннинг «Алишер Навоий» пьесасини саҳнага қўядиган бўлди. Уғил болалар мактабида Гули ролини ижро этувчи топилмаганидан бўлса керак, қизлар қатнашмайдиган Астробод ва хотима саҳналари танлаб олинди. Шунда мен Мўмин Мирзо бўлиб чиққан эдим. Астробод лавҳасида мен — узун заррин тўн кийган, салла ўраб уқпар таққан ўн бир ёшлик бола — саҳнага «Салом, устоз!» деб кириб келардим.

Ҳаётимдаги унутилмас ўша кунлар мендан чорак аср кўпроқ ортда қолиб кетди. Лекин бугун ҳам «Алишер Навоий» драмасининг ҳароратли мисралари муаллифи табаррук етмиш ёшга тўлган кунда ўша болалик меҳри, ўша чақноқ, ҳайрат тўла кўз билан «Салом, устоз!» дегим келади.

МУНДАРИЖА

Таржимаи ҳолим	5
--------------------------	---

СЎЗ ҚАДРИ

Уямас сўз	10
Ленин десам	12
Санъаткор ва тафаккур	14
Аруз ҳақида	20
Кўнгилдаги гаплар	22
Кўшиқ умри пойидор	26
Мукамаллик	28
Юлдузлар қовушса	30
Шеър қадри	33
Рухимиз неъматини	37
Шарқ юлдузи	39
Адолат туйғуси	41

ҚАРЗДОРЛИК

Жавоҳирга бергисиз бойлик	46
Ҳар авлоднинг ўз Пушкини бор	48
Сергей Есенин	50
Чақмоқ умри	51
«Юрак, сенсан менинг созим»	53
Ғафур Ғулом билан учрашувлар	55
Қарздорлик	62
Устоз Ғайратийни эслаб	66
Устоз билан видолашув	68
Мирзо Турсунзода ҳақида сўз	70
Микола Бажан хотираси	72
Шоиранинг ҳаёт кўшиғи	76
Ҳаястон илҳоми	83

ТАЛҚИНЛАР

«Қаро кўзум...»	88
Шоир қалбининг фигони	91
«Айлагач...»	95
«Кўйида йиғлар эдим...»	98
Ҳамдардликни куйлаган ғазал	102
«Ҳазон япроғи...»	105

ОСТАНАДА ТУРГАН ИСТЕЪДОД

Масъулият туйғуси	110
Ирмоқлар	114

Янги авлод овози	117
Катта йўл бошида	122
Дунёга тинчлик, адабиётга жанг керак	124
Шеърят изланишда яшайди	129

БАҲС

Талант тарбияси	136
Шоир ва шеър дунёси	157
Бу сирли олам	166
Барча шодлик сизга бўлсин	177
«Минг асрлар ичра пинҳон...»	182

ЙЎЛЛАР ВА УЙЛАР

Дўстлик — сеҳрли қудрат	197
Меҳнат дафтарчаси	200
Бизнинг одатлар	203
Гёте юрган йўллардан	208
Афсоналар ўлкаси	213
Ён дафтардан	217